

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

AHLÂK-I MUHSİNÎ: METİN-İNCELEME (1A-98B)

ESRA YILMAZ BOZO

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ BİLAL ELBİR

MANİSA-2019

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

AHLÂK-I MUHSİNÎ: METİN-İNCELEME (1A-98B)

ESRA YILMAZ BOZO

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ BİLAL ELBİR

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1
Tez Savunma Sınavı Tutanağı			

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 08.08.2019 tarih ve 28/29 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Esra YILMAZ BOZO'nun "AHLÂK-I MUHSİNİ:METİN-İNCELEME (1A-98B)" konulu tezi incelenmiş ve aday 28.08.2019 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. A. Deniz Çayhan

A. Çayhan

ÜYE

Doç. Dr. Oğuzhan FAHİM

ÜYE

Doç. Dr. Ümit BİLAL ELBAZ

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Ahlâk-ı Muhsinî: Metin- İnceleme (1A-98B)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

//2019

Esra YILMAZ BOZO

ÖZET

AHLÂK-I MUHSİNÎ: METİN-İNCELEME (1A-98B)

Ahlâk konusu insanlık tarihinin en temel meselelerinden biridir. Farklı düşünce dallarının kendi cephesinden bakarak açıklamaya çalıştığı birbirine yakın ya da uzak ahlâk anlayışları vardır. Edebiyat da bu alanlardan biridir ve edebî âhlak anlayışının inkişafı İslâm toplumlarında din temellidir.

İslâmiyetin de etkisiyle Klasik Türk Edebiyatında ahlâki konulu eserlere verilen önem bu alanda telif ya da tercüme edilmiş eserlerin çokluğuyla anlaşılabilir. Bu çalışmada da Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'ye (ö. 910/1504-1505) ait Farsça bir eser olan ve Bosnevî Ömer Efendi tarafından tercüme edilen Ahlâk-ı Muhsinî kitabının çeviri yazısı yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle ahlâk kavramı üzerinde durulmuş, İslâm öncesi ve İslâmi dönem ahlâk anlayışlarına dair bilgiler verildikten sonra, Klasik Türk Edebiyatı alanında yazılan ahlâk kitapları tanıtılmıştır. Kitabın yazarı Kâşifi'nin hayatı ve eserleri hakkındaki açıklamalardan sonra Ahlâk-ı Muhsinî ve Türkçe tercümeleri ile eserin mütercimi olan Ömer Efendi hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin şekil ve muhteva unsurları tanıtıldıktan sonra çalışmanın asıl konusu olan metin yeni harflere çevrilerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Ahlâk, Ahlâk-ı Muhsinî, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, Bosnevî Ömer Efendi

ABSTRACT

SUMMARY AHLAK-I MUHSİNİ: TEXT STUDY

The issue of morality is one of the most important issues in human history. There are similar or distant moral understanding branches that try to explain their own vision from their self-point of view. The literature is one of these branches and the development of literary morality is religion based in İslamic societies. Firstly, the concept of morality was emphasized in the study. The translation writing of Ahlak-i Muhsini book which is Persian and was translated by Bosnavi Ömer Efendi was done in this study. The importance given to the works on morality in Classical Turkish literature with the effect of İslam can be understood by the abundance of copyrighted or translated works in this field. After giving information about the moral values in İslamic period, the moral boks written in the field of Classical Turkish literatüre were introduced. After explanations about the author's life and works, some information about Ahlak-i Muhsini, and the author of the book, Omer Efendi was given. After introducing the shape and content elements of the work, the study was focused on the text part, which is the main part of study.

Key Words: Turkish literature, Ahlâk, Ahlâk-ı Muhsinî, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, Bosnevî Ömer Efendi

ÖNSÖZ

Ahlâkın her insan ve topluluğu ilgilendiren bir mesele olduğu, kişilerin kendine ya da başkalarına olan düşünce, tutum ve davranışlarının sebebinin de ahlâkla ilgili olduğu söylenebilir. Her insan ve toplumun benimsediği bir takım ahlâki düşünce ve davranış tarzı vardır ve ahlâkın inşa edildiği zemin her birinde ayrıdır.

İslâm toplumlarında ahlâk din üzerine inşa edilmiştir; bu sebeple kural ve yaptırımlarını da dinin kaynağı olan Kur'ân'dan alır. Kur'an'ın çizdiği insan profili ve hadislerde ahlâka ve ahlâklı olmaya verilen değer sonucu edebiyatta da bu alana ayrı bir önem verilmiş ve ahlâka ait birçok eser telif ya da tercüme edilmiştir.

Türkçe'ye tercüme edilen eserlerden biri de Hüseyin Vâiz-i Kaşîfi'nin Ahlâk-ı Muhsinî'sidir. Ahlâka dair konuların anlatıldığı, siyasetnâme özelliği de taşıyan ve çeşitli dillere tercümesi yapılan Ahlâk-ı Muhsinî'nin Türkçe'de farklı zamanlarda yapılmış birden çok çevirisi bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Bosnevî Ömer Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî tercümesidir.

Ömer Efendi Ahlâk-ı Muhsinî tercümesini 1621 yılında tamamlamıştır. Eserin giriş kısmında dönemin padişahı Sultan II. Osman'a övgülerde bulunur. Ahlâk-ı Muhsinî'yi tercüme etme sebebini kendisine her iki cihanda da fayda sağlayacak bir eser vücuda getirmek olarak açıklar.

Eserin ahlâki konuları ihtiva etmesi ve İslâmi gelenek içerisinde meydana getirilmesi sebebiyle:

Giriş kısmı ahlâkın tanımı, İslâm öncesi ve İslâmi dönem ahlâk anlayışı ve Klasik Türk Edebiyatında ahlâk kitapları konularına ayrılmıştır.

Birinci Bölüm'de Ahlâk-ı Muhsinî'nin yazarı Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ahlâk-ı Muhsinî ise çalışmaya konu olan eseri olduğundan ayrı bir başlık altında incelenmiş ve Türkçe'ye yapılan tercümeleri hakkında da bilgi verilmiştir.

İkinci Bölüm Ahlâk-ı Muhsinî'nin çevirisini yapan Ömer Efendi ve eserlerine ayrılmıştır. Kaynaklarda hakkında bilgi bulamadığımız yazar hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler eserin 1b ve 2a yaprağında edindiğimiz malumatla sınırlıdır.

Üçüncü Bölüm çalışmanın ana unsuru olan Ahlâk-ı Muhsinî kitabının şekil ve muhteva özellikleri ile ilgili bölümdür. Eserin adı, yazılış tarihi ve sebebi, dil ve üslup özellikleri açıklanmış, muhtevası hakkında bilgiler verilmiştir. Ahlâk-ı

Muhsinî toplamda kırk bâb üzerine bina edilmiştir. Eserin bu çalışmada ilk 31 bâbı incelemenin konusu olmuştur.

Dördüncü bölüm ise metnin nüshaları oluşturulması sırasında dikkat edilen hususlar ve iki nüsha karşılaştırılarak ortaya konan tenkitli biçimini içine alan kısımdır. Toplam 197 varaktan oluşan eserin ilk 98 varağı çalışmamızın konusunu oluşturur.

Eserin sonunda yapılan çalışmaya bağlı olarak genel bir çerçeve çizilmiş, bütün bu çalışmanın neticesinde ortaya çıkan sonuç aktarılmıştır. Çalışmanın hazırlık süresince yararlanılan kaynaklar kaynakça kısmında verilmiştir.

Bütün bu zorlu süreç boyunca desteğini esirgemeyen yol arkadaşım, sevgili eşim Yasin Bozo'ya,

Her zaman yanımda ve arkamda olan sevgili kardeşim Sümeyye Yılmaz Deniz'e ve eğitim hayatım boyunca maddi-manevi her türlü desteği gördüğüm sevgili ailem, annem Saime Yılmaz ve babam Bekir Yılmaz'a,

Yüksek lisans eğitimime başlama ve devam etme konusunda beni destekleyen ve cesaretlendiren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hürriyet Bilge'ye,

Yüksek lisans süreci boyunca aldığım yardımlardan ve gösterdiği anlayıştan ötürü değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Bilal Elbir' e,
tüm kalbimle teşekkürlerimi sunarım.

Esra YILMAZ BOZO

İzmir, 2019

KISALTMALAR

A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
D.E.Ü	: Dokuz Eylül Üniversitesi
dr.	: doktor
hz.	: hazreti
hzl.	: hazırlayan
İ.Ü.	: İnönü Üniversitesi
ktp.	: kitaplık
M.C.B.Ü	: Manisa Celal Bayar Üniversitesi
nr.	: numara
ö.	: ölüm
Öğr.	: Öğretim
s.	: sayfa
S. Ü.	: Selçuk Üniversitesi
S.D.Ü	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TY.	: Türkçe Yazmalar
vr.	: varak
İ	: İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298
K	: Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp. 43 Va 717

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII

GİRİŞ

1. Ahlâkın Tanımı.....	1
2. İslâm Öncesi Ahlâk.....	2-3
3. İslâm Düşüncesinde Ahlâk.....	3-7
4. Klasik Türk Edebiyatında Ahlâk Kitapları.....	7-8

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFİ VE AHLÂK-I MUHSİNÎ ADLI ESERİ

1.1. HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFİ

1.1.1. Hayatı.....	9-10
1.1.2. Eserleri.....	10-13
1.2. AHLÂK-I MUHSİNÎ.....	13
1.2.1. Türk Edebiyatında Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleleri.....	14-15

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNEVÎ ÖMER EFENDİ

2.1. BOSNEVÎ ÖMER EFENDİ

2.1.1. Hayatı.....	16
--------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNEVÎ ÖMER EFENDİ'NİN AHLÂK-I MUHSİNÎ'Sİ

3.1. Eserin Adı ve Yazılma Sebebi.....	17
3.2. Eserin Türü.....	17-18
3.3. Eserin Muhtevası.....	18-25
3.4. Eserde Yer Alan Târihî Şahsiyetler.....	26-38
3.5. Eserin Dil ve Üslup Özellikleri.....	38-40
3.6. Tercümede İzlenen Yol.....	40-41

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN

4.1. METİN TESİSİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR.....	42
4.2. NÜSHA FARKLILIKLARININ GÖSTERİLMESİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR	42-43
4.3. TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	44
4.4. METİN (VR.1B-98A).....	45-173
SONUÇ.....	174
KAYNAKÇA.....	175-177

GİRİŞ

1. Ahlâkın Tanımı

Türkçe'de kullanılan ahlâk kelimesi Arapça'daki ħ-l-k kökünden türeyen “ħuluq” kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin temel anlamı esasında ahlâkla alakalı olmayıp “takdîr” anlamı taşımaktadır.¹Zaman içerisinde genişleyerek temel anlama da bağlı olarak “yaratma” anlamı kazanmıştır.Ĥuluq aynı zamanda “karakter”, “âdet”, “alışkanlık”, “huy” ve “gelenek” gibi anlamlara gelmektedir.²

Bugün Batı'da ahlâk kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “etik” kelimesi Yunanca “ethos”dan gelmektedir. Ahlâk karşılığında kullanılan diğer “moral” kelimesi ise Latince “morals” kelimesinden türetilmiştir. İki kelime de ahlâk, karakter, gelenek ve adet anlamlarına gelmektedir.³

İnsanın dış yapısı ve yaratılışı (ħalk) ile iç yapısı ve karakteri (ħulq)arasında sıkı bir münasebet vardır. Çünkü insan görünen fiziksel özellikleri ile iç dünyasına ait unsurların birbirini bütünlediği bir varlıktır. Ahlâk da insanın sadece iç yapısı ve karakteriyle ilgili olmayıp yaratılış özelliklerini de içine alan bütünleyici bir hali işaret etmektedir.⁴

Ahlâkın terim anlamı olarak İbn Miskeveyh'ten (ö.421/1030) bu yana en çok zikredileni şu şekildedir: “Ahlâk ruhta kökleşmiş bir heyettir ki bu heyet sebebiyle davranışlar kendisinden zorlamaya ve düşünmeye gerek olmaksızınkolaylıkla ortaya çıkar.”⁵

Bu tanıma göre ahlâk davranışları değil davranışı ortaya çıkarıcı ve nefiste yerleşmiş olan kalıcı ve sürekli psikolojik hali ifade eder. Tanımdan çıkarılacak bir başka sonuç, insanın hem yaratılış özelliklerinin (halk) hem de bu yaratılışa bağlı karakter ve huylarının (hulk) insanda yerleşmiş ve sabit olduğudur. Buna göre her insanın fiziki ve ahlaki özellikleri, o daha dünyaya gelmeden önce takdir edilmiştir.

---

¹ Mustafa Ünver, “Kur’ân’da Yaratma Konulu Bir Kavram: “Haleqa”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt.15 Sayı.4 Ankara, 2002, s.510.

² Suat Koca, “Ahlak Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma”, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 57 Sayı.2, Ankara, 2016, s.130.

³ Koca, s.131.

⁴ Koca, s.132.

⁵ Koca, s.126.

2. İslâm Öncesi Ahlâk

İslâmın ilk inkişaf ettiği yer olan Arabistan ve çevresi o dönemde başka kültürlerin etkisine kapalı ve uzak bir konumdadır. Bu durum bölge halkının dünyanın herhangi bir yerinde gelişen ve değişen sosyal ve kültürel hareketlerden çok da etkilenmeden kendilerine has bir takım inanç, kültür ve hayat tarzı geliştirmesine olanak sağlamıştır.⁶

İslâmiyet öncesinde Arapların yaşadığı döneme câhiliye veya câhiliye (asrî'î câhiliyye) çağı denmektedir.⁷ Bu tanımın sebepleri arasında, toplumun henüz İslamiyetle tanışmamış olması, kaba yaşam şekilleri, çevrelerinde yaşayan insanlara göre medeniyet yönünden geride kalmaları, inanç konusunda gaflet ve cehalet içinde olmaları, daha da ötesinde puta tapmaları, onları her türlü kötülüklerden alıkoyacak bir peygamber ya da dine sahip olmayışları gelmektedir.⁸

İslâm öncesi Arap toplumu iman ve ibadet noktasında putperest, ahlâkî açıdan ise kavmiyetçi bir toplumdur. Aralarında kan bağı bulunan kabileler, çokluğu, gücü ve kudreti oranında itibar görmüştür. Kabile içindeki bireyler arasında kan bağına da bağlı olarak güçlü bir birliktelik vardır. Bu durum doğru veya yanlış her koşulda kabile fertlerini desteklemeyi ve korumayı zorunlu kılmış ve kabilelerin “asabiyet” duygusunu perçinlemiştir.⁹

Toplumun kavmiyet ve aşiret ruhunu benimsediği İslâm öncesi devirde ahlâka ait müstakil eserler bulmak mümkün olmasa da câhiliye şiiri ve atasözlerinde ayrıca Kur’ân ve sünnet gibi İslâmî belgelerde ahlâk tasavvuruna ve ahlâkî yaşayışa dair bilgiler bulmak mümkündür. Örneğin Amr b. Külsûm Muallakâ’sında , sıkıntıda olanlara yardım eden birçok kabile reisini savaşlarda yendiklerini söyleyerek kabilesinin büyüklüğüne vurgu yapar. Yine ataları olan Zebîrre’nin de vârisi olduklarını, onun şerefiyle korunduklarını, ırz ve namusu korumada kendilerinden daha güçlü, sözüne daha sadık kimsenin bulunmadığını ifade ederek övünür.¹⁰

Cahiliye dönemi kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Câhiliye edebiyatında ahlâk kavramı kullanılmayıp hulk kelimesine nâdiren yer verilmiştir. Mürûe (mürüvvet) tabiri iyi ahlâk manasında daha sık kullanılmıştır. Ayrıca hayır,

⁶ Mustafa Çağrı, “Gazzali’ye Göre İslâm Ahlâkî”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1982, s.17.

⁷ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 7, İstanbul, 1993, s. 17.

⁸ Fethullah Zengin, “ Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.7, Sayı.2, Malatya, Güz, 2016, s.54.

⁹ Abdülkerim Özaydın, “ Arap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.3, İstanbul, 1991. s.321.

¹⁰ Nebi Bozkurt, “Himaye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.18, İstanbul, 1998, s.56.

mâruf ve hak gibi ahlâkî muhteva taşıyan kavramlar yanında Câhiliye erdemlerini ifade etmek üzere şecaat, kerem, sehâ, cûd ve vefâ gibi çeşitli kavramlarla bunların zıtlarının kullanımı da oldukça yaygındır. Cömertlik, ahde vefa, mev'udeyi kurtarmak, zulme uğrayanları himaye etmek, iffetli olmak gibi hasletler cahiliye insanında da görülen niteliklerdir. Ancak bu hasletlerin amacı sadece iyilik olmayıp çoğu kez bu davranışların sebebi şahsi üne kavuşmak, kabileyi yüceltmek ya da bir menfaat elde etmektir. Böylelikle ahlâka nisbet edilen bütün bu kavramlar yüksek ve cihanşümul bir ahlâk anlayışının karşılığı olmaktan tamamen uzak olup dünyevî ve kabileci bir karakter taşımaktadır.¹¹

Ayrıca cahiliye toplumunun iyi ya da kötü her türlü işlerinde başkalarının ne diyeceği endişesiyle hareket etmesi toplumsal baskıyı oluşturmuş ve davranışların belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Kur'ân-ı Kerim de cahiliye döneminin çoklukla övünme, haksızlık, riya, kibir, şan ve şöhret hırsı gibi kötü ahlâkî özelliklerini eleştirmiştir.¹²

Sonuç olarak, İslâm Öncesi ahlâk anlayışında kişi ya da kabilelerin şan ve şerefe yönelik duygularının tatmini, cömertlik ve yiğitlikle ün yapma, itibar ve saygınlık kazanma, başka kabilelere karşı üstünlük kurma gibi arzular yatmaktadır. Bütün bu nedenler de onların din anlayışları ve toplum yapılarının sonucu sebebiyledir.

3. İslâm Düşüncesinde Ahlâk

İslâm kelimesi Arapça'da kuvvetli olmak, rehâvetten uzak durmak, her türlü kusurdan arınmış olmak manasındaki s-l-m kökünden gelmektedir. Anlam itibariyle teslim olma, kurtuluşa erme ve müsâleme gibi manaları içerir.¹³ İslâma intisap etmiş insan önce Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eder; böylelikle her türlü kötülüklerden sakınarak kurtuluşa ermiş, esenliğe kavuşmuş olur; İslâm aynı zamanda insanlar arasındaki huzura ve refah ortamına işaret eden dostluk ve barış dinidir.

¹¹ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.2, İstanbul, 1989, s.1.

¹² "Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapılarak, "Bu işten bize ne?" diyorlardı. De ki: "İşin tamamı Allah'a aittir". Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: "Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik diyorlar"... (Âl-i İmrân 3/154); "İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyülenme duygusuna kaptırmışlardı..." (Fetih 48/26): "Çoklukla övünme yarışını kabirlere varıncaya kadar oyaladı." (Tekâsür 102/1)

¹³ Mustafa Çağrı, "Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı", Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 31.

Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâk kelimesine rastlanmamakta ancak huluk sözcüğü biri “âdet ve gelenek”, diğeri de “ahlâk” mânasında olmak üzere iki yerde geçmektedir.

I.“Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir.”¹⁴

II.“Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.”¹⁵

Kur'an'da ayrıca birçok âyette yer alan amel teriminin alanı ahlâkî davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanında bir (birr), takvâ, hidâyet, sırât-ı müstakîm, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi iyi ahlâklılık; ism, dalâl, fahşâ, münker, bağı, seyyie, hevâ, israf, fîsk, fücûr, hatîe, zulüm gibi kötü ahlâklılık ile aynı veya yakın anlam ifade eden birçok terim vardır. Hadislerde ise bu terimler yanında ahlâk ve hulk kelimeleri de kullanılmıştır.¹⁶

Ahlâk kavramı her ne kadar Kur'ân'da merkezi bir yer tutmasa da, ahlâkî davranışın kendisi Kur'ân'ın merkezinde yer alır. Kur'ân'ın amacı insan davranışını ahlâkileştirmektir. Kur'ân neden söz ederse etsin, nihayetinde ahlâktan söz etmektedir.

İslâm düşünce geleneği içinde ahlâk konusu önemli bir yer tutmuş, Kurân-ı Kerim'de ferdi ve toplumsal ahlâk ilkeleri açıkça belirtilmiştir. Aynı şekilde hadis külliyyatında da ahlâk konusu geniş ve kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerim ve sünnet, insan ve toplum yaşamının sosyal, siyasi ya da iktisadi, her alanına dair ahlâkî davranışları için birtakım kurallar ve yasalar koymuştur.

Dine göre ahlâk, kişinin ruhunda bulunan bir durum (hey'e) dur. İyi-kötü, güzel-çirkin bütün davranışlar ona dayanmaktadır. İnsanın sorumluluğundaki bütün iyi veya kötü davranışların oluşumu yetişme tarzıyla da ilgilidir. İyi yetişme tarzı ya da iyi ahlâk bu durumu (hey'e) iyiliği sevme ve kötülükten nefret etmeye götürür. Bu ifade Arapça'da hulk-ı hasenolarak da bilinir. Kötü yetişme tarzı veya kötü ahlâk, ahlâk-ı seyyie, bunun zıttına götürür. İslâm kötüyü kınadığı gibi iyi ahlâkî tavsiye etmektedir.¹⁷

¹⁴ Suarâ 26/137

¹⁵ Kalem 68/4

¹⁶ Çağrı, Ahlâk, s.1-9.

¹⁷ Mevil Y. İzzeddin (çev. Ali Kürşat Turgut), “İslâmî Ahlâk ve Çevre”, *Kelam Araştırmaları*, Cilt.10 Sayı. 2, 2012, s.321.

İslâmın ahlâki yükümlülükleri, Kur'an'a müracaat ederek elde edilebilir. Kur'an, insanı tanıtırken onuniyiye de kötüye de meyilli bir hal üzere olduğunu ifade eder:

“Nefse ve onu şekillendirip düzenleyene; ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene!”¹⁸

İnsan içinde farklı sezgilerin ve bilginin olduğu çeşitli yeteneklerle donatılmıştır; bir anlamda ahlâk da onlara verilmiştir:

“Artık insan mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır.”¹⁹

İnsanın iyi yolu ya da kötü yolu seçme hususunda rehberlik yapılır:

“Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; ve ona iki yolu göstermedik mi?”²⁰

Nefs kötüyü emretse de insan iradesiyle buna karşı gelip kontrol altına alabilir:

“Kim de Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz cennet onun sığınağıdır.”²¹

Kur'an insan düşünce ve davranışlarının nasıl olması gerektiği konusunda açık ve net kurallar ortaya koyar. Bunun neticesinde insanın aklen ve kalben ulaşacağı bir huzur ve güven halinden bahseder. İyiliği seçen insan bunun mükafatı olarak daimi bir mutluluk hali içerisinde olur. Kur'an'da bu hal, itmi'nan, felah, yakîn, rıza gibi kavramlarla ifade edilir.²²

“Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!”²³

“Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşu erenler de yalnızca onlardır.”²⁴

“Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve ahirete de onlar kesin olarak inanırlar.”²⁵

“...Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar...”²⁶

---

¹⁸ Şems 91/7-8.

¹⁹ Kıyâmet 75/14-15.

²⁰ Beled 90/ 8-10.

²¹ Naziât 79/ 40-41.

²² Alparslan Açıkgenç, “İslâm Ahlâkı ve İslâm'da Mutluluk Anlayışı”, Adıyaman Uluslararası Safvan Bin Muattal ve Ahlak Sempozyumu (Bildiriler Kitabı), Adıyaman, 2013, s.18.

²³ Fecr 89/27

²⁴ Bakara 2/5

²⁵ Bakara 2/4

²⁶ Mâide 5/119

Ayetler ışığında denilebilir ki Kur’ânî ahlâkın amacı tahkikî iman ile yakine ulaşmak ve itmi’nanı elde etmektir. Çünkü Kur’ân’ın belirttiğine göre “gönüller ancak Allah’ı zikrederek huzura kavuşur.”

Kur’ân’da sıklıkla tekrar edilen “salih ameller” den murat dini olduğu kadar ahlâkidir de. Namaz kılmak, oruç tutmak zekat vermek, yetimi korumak, ana-babaya itaat gibi dinî yükümlülükler aslında insanın Allah’ a karşı olan ahlâki sorumluluklarıdır. Yani denilebilir ki din ve ahlâk İslâm’da iç içedir.

Kur’ân’ı Kerim insanı ahlâka dair ilke ve kurallar yanında insanı bir bütün olarak hatta toplumsal hayatın ve müesseselerin işleyişine bağlı olarak ortaya çıkabilecek ahlâki sorunlara dair de bilgilendirir.

“Allah’a kulluk edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anababaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”²⁷

“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.”²⁸

İslâmi ahlâk kuralları geçerliliğini herşeyi yaratan ve koruyan Allah’tan alır. Allah fikri İslâmi hayat içerisinde yeterince açık ve anlaşılır olmadan İslâmi ahlâk mefhumları tam anlaşılacaktır. Ahlâki bilinçlenme kendini Allah’a karşı sorumlu tutar.

“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.”²⁹

Kur’ân’da Allah’ın bağışlayıcı olduğunu bildiren pek çok ayet vardır. Allah aynı zamanda kötülük yapanları da cezalandırıcıdır. Çünkü zerre kadar iyiliğin karşılığı nasıl verilecekse kötülükte bulunan, emir ve yasakların dışına çıkan, hak ve adaletten ayrılan kişi ve toplumlar da cezasız kalmayacaktır. Böylelikle Kur’ân haşri de hatırlatır ve onu ahlâki alan içine sokar.³⁰

---

²⁷ Nisâ 4/36.

²⁸ Hucurât 49/12.

²⁹ Zümer 39/67.

³⁰ Açıkgenç, s.27.

“Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”³¹

4. Klasik Türk Edebiyatında Ahlâk Kitapları

İslâm toplumlarında ahlâkın esâsları Kur’ân ve sünnet kaynaklıdır. Kur’ân-ı Kerim’de ifade edilen ahlâki hükümlerden yola çıkılarak eserler vücuda getirilmiş ayrıca din büyüklerinin sözleri ve nasihatleri, özlü büyük sözler (hikemiyat) de bunlara ilâve edilerek eserler genişletilmiş, zenginleştirilmiştir. İslâm’da ahlâkın öneminin büyüklüğü hemen bütün kitaplarda ahlâkî ayet ve hadisler, özdeyişler kıssalar, öğütler, şiirler bulunmasına sebep olmuştur.³²

Eser hacmi yönüyle İslâm kültür tarihinin en verimli alanlarından biri geleneksel İslâm ahlâkıyla ilgilidir. Bu alanın başta gelen klasiklerinden biri, Mâverî’nin Edebü’l-dünyâ ve’l-dîn’idir. Eser muhtevasının genişliği, materyal zenginliği, ilmî, fikrî ve edebî üstünlüğü gibi özellikleri dolayısıyla her devirde ve bütün İslâm ülkelerinde büyük ilgi görmüştür. Hz. Peygamber’in ahlâkını bütün insanlık için en yüksek hayat ideali olarak gösteren İbn Hazm’in dînî-felsefî mahiyetteki el-Ahlâk ve’s-siyer’i, muhtevasının önemi yanında edebî bakımdan da büyük bir öneme sahiptir. Ebû Nasr et-Taberî’nin Mekârimü’l-ahlâk’ı da Hz. Muhammed’in, tutum ve davranışlarını sergileyen ve onu bir ahlâk ideali olarak gösteren en tipik geleneksel ahlâk kitabı örneklerindedir.³³

İslâm kültür tarihinde edebî ve hikemî türde Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış eserlerin de önemli bir yeri vardır. İbnü’l-Mukaffa’nın Kelîle ve Dimne adlı ünlü tercümesi, İbn Kuteybe’nin ‘Uyûnü’l-ahbâr’ı, İbn Miskeveyh’in Câvîdân-hîred’i, Mübeşşir b. Fâtîk’in Muhtârü’l-hikem’i bu türün en eski ve değerli örneklerindedir. Daha sonra Kabusnâme, Siyâsetnâme, Nasîhatnâme, Pendnâme, Fütüvvetnâme gibi adlar altında ahlâkî-dînî mahiyette edebî eserlerin, ahlâkî vecizeler, atasözleri, fıkra ve hikâyeler ihtiva eden irşad ve meviza kitaplarının yazımı da sürdürülmüştür.³⁴

³¹ Enbiya 21/47.

³² Sermin Toprak, “Hadis Literatüründe Kitâbü’l-Ahlâklar”, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.18.

³³ Çağrı, Ahlâk, s.3.

³⁴ Çağrı, Ahlâk, s.3.

Agâh Sırrı Levend ahlâk kitaplarını konularına ve amaçlarına göre şu şekilde sınıflandırmıştır: Genel Ahlâk, Siyasetnâmeler, Nasihatnâmeler, Meviza Yollu Eserler, Ahlâki Güzel Sözler, Fütüvvetnâmeler, Kabusnâme Çevirileri, Kelile ve Dimne Çevirileri, Hikâyelerle Süslenmiş Ahlâkî Eserler, Ahlâkî Fıkralar ve Hikâyeler, Atasözleri, Türlü Eserler.³⁵

Bu bölümlerde ayrı gruplarda yer alan eserler arasında bazı konularda ortak noktalar vardır. Mesela, siyasetnâmelerde zulüm, hak ve adalet gibi konular işlenir. Bu bahisler genel ahlâk kitaplarında da ele alınmıştır. Genel ahlâk türünde yazılan eserlerde işlenen konulara nasihatnâmelerde rastlamak mümkündür. Manzum ve mensur eserlerin aynı sınıfta yer alması bu sınıflandırmadaki problemlerden biridir. Çünkü mesneviler için bu sınıflandırma bütünüyle geçerli değildir.³⁶

Ümmet çağında ahlâkî dinî esaslardan, dinî detasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığı için, bir eser için dinî, tasavvufî, ahlâkî vasıflardan birini kesin olarak vermek kolay değildir. Dinî bir eser aynı zamanda tasavvufî olabileceği gibi tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlâkî olabilir. Bu sebeple, ancak ele aldığı esas fikre bakarak bir esere dinî, tasavvufî yahut ahlâkî hükmü verilebilir.

Türk edebiyatında ahlâkî konulu eserler hacim olarak bir hayli fazladır. Bu alanda telif ya da tercüme birçok eser oluşturulmuştur.

---

³⁵ Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *TDAY, Belleten*, Ankara, 1963, s. 96-97.

³⁶ Emine Yeniterzi, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesneviler”, *TALİD*, Cilt: 5, Sayı: 10, 2007, s. 435.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ, HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı:³⁷

Tam ismi Kemâlüddin Hüseyin b. Ali Beyhakî Sebzevârî olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifî kaynaklarda Mevlânâ Herevî, Vâiz Herevî, Molla Hüseyin gibi isimlerle de anılır. Doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte 1427 civarında olduğu tahmin edilir. Günümüzde İran'a bağlı Horasan bölgesinin kuzeyinde bulunan Sebzevar veya Beyhak şehrinde doğmuştur.

İlk eğitimini Sebzevar'da alan Kâşifî, daha sonra Nişabur ve Meşhed'de yaşamıştır. Dönemin büyük Nakşibendî şeyhi Sadeddin Kâşgarî'nin (ö. 860/1456) öldüğünü öğrendiği sırada onu rüyasında görmesi, Herat'a gitmesine sebep olur. Burada Sadeddin Kâşgarî'nin müridi Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) ile tanışır ve onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına dahil olur. Büyük bir maharetle yaptığı vaizliği sebebiyle ünü kısa zamanda Herat bölgesine yayılır. Timurluların soyundan olan Sultan Ebû Said'in Horasan'ın yeni hükümdarı olmasından sonra 1458 yılında Sebzevar'a döner. Bir müddet Beyhak şehrinde kadılık yapar. 1470 yılında ise Sultan Hüseyin Baykara'nın daveti üzerine Herat'a gider ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesi ve teşviki ile çeşitli kitaplar yazar.

Hayatının sonuna kadar Herat'ta yaşayan Kâşifî, 14 Haziran 1504 yılında Herat'ta vefat eder. Türbesi de Herat'ta Sadeddin Kâşgarî ve Molla Câmî'nin türbelerinin yakınında bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre ise Molla Câmî'nin ölümünden sonra Herat'tan ayrılmış ve 1504 yılında Sebzevar'da vefat etmiştir. Türbesi Sebzevar'dadır. ⁴ Ailesi hakkında çok bilgi bulunmasa da Câmî'nin kız kardeşi ile evlendiği, çocuklarından birinin Nakşibendîliğin temel eserlerinden olan Reşehâtu 'Aynü'l-Hayat'ın müellifi olan Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532) olduğu bilinmektedir.

³⁷ Hüseyin Vâiz-i Kâşifî ve hayatı için bkz: Abdulhamit Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhib-i Aliyye'si", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 17 Sayı.1, 2004, s.61-62; Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 19, 1999, s.16; Saidbek Boltabayev, "Tasavvufî Şahsiyet olarak Hüseyin Vâiz Kâşifî", Uluslararası Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. yy. Medeniyet Merkezi Konya Sempozyumu, Konya 2018, s. 204-205.

Çocukluğundan dönemin ileri gelenlerinden eğitim alan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, özellikle vaizlikte ün kazanmış ve Vâiz lakabını almıştır. Ayrıca tasavvuf ehli arasında ün kazanmış; Herat'a geldikten sonra Hüseyin Baykara tarafından onun faaliyeti için Çarsuk bölgesinde Dârü's-siyâde inşa edilmiştir. Vaazlarını Dârü's-siyâde ve Herat'ın çeşitli mekânlarında veren Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, cuma hatipliği de yapmıştır. Kâşifi Herat'tayken birçok ilimde onun dönemin önde gelenlerinden biri olduğu da tarihi kaynaklarda kaydedilmektedir. Dil, edebiyat ve İslâmi ilimlerin yanında astronomi ve astroloji gibi ilimlerle de ilgilenmiştir.

Çağdaşları tarafından kaleme alınan eserlerde Kâşifi'den övgüyle bahsedilmektedir. Ali Şîr Nevâî Mecâlisü'n-nefâis'te Mevlânâ Vâiz Kâşifi mahlasıyla bilindiğini, gerçekten onun ilmî müşkilleri hallettiğini, Sebzevârlı olduğunu ancak Râfizilikten ve onların sapık mezheplerinden uzak olduğunu, fakat töhmetten de kurtulamadığını belirtir.

Handmir'in Hülâsatü'l-ahbâr, Mekârimü'l-ahlâk, Habîbü's-siyer, Celâleddin-i Suyûtî'nin Tabakâtü'l-Müfessirîn, Mir Seyid Şerif Rakîmî'nin Târih-i Rakîmî, Nurullah Şüşterî'nin Mecâlisü'l-Mü'minîn gibi eserlerde de Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hayatı, ilmî ve edebî faaliyetiyle ilgili kıymetli bilgiler yer almaktadır.

1.1.2. Eserleri:³⁸

Hüseyin Vâiz Kâşifi çeşitli konularda kırktan fazla eser kaleme almıştır:

Kur'an-ı Kerim konulu: *Cevâhirü't-Tefsîr*, *Muhtasaru'l-Cevâhir*, *Câmi'u's-Sittîn ya Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf*, *Mevâhib-i 'Aliyye*, *Nekâvet fî Âdâbi't-Tilâvet*.

Hadis ilmi konulu: *Risâletü'l-'Aliyye fî Ehâdîsi'n-Nebeviyye*; tasavvufîla ilgili *Fütüvvetnâme-i Sultânî*.

Edebiyat konulu: *Envâr-i Süheylî*, *Bedâyi'u'l-Efkâr fî Sinâ'ati'l-Eş'âr*, *Lübb-i Lübb-i Ma'nevî fî İntihâb-i Mesnevî*, *Kamer*, *Şeş Risâle*.

İlm-i inşa konulu: *Mahzenü'l-inşâ*, *Sahîfe-i Şâhî*

³⁸ Eserleri hakkında bilgi için bkz: Birışık, s.61-62; Karaismailoğlu, s.16-18; Boltabayev, s. 206-207.

Ahlâk konulu: *Ahlâk-ı Muhsinî*.

Tarih konulu: *Ravzatü 'ş-şühedâ*

gibi eserlerinin nüshaları günümüze kadar ulaşmıştır.

Ayrıca Menâkıbü'l-evliyâ, Âyine-i İskenderî, Şerh-i Sahîfe-i Seccâdiye, Kitâb-i Ed'îye, Resâil Der Evrâd ve Ed'îye, Şerh-i Esmâi'l-hüsnâ, Fazl-ı Salavâtü'n-Nebî, el-Mirsadü'l-Üsnâ fî Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ, Ensâb-i Sibtü'r-Resûl, Mevlüdnâme, Risâle Der-İlm-i A'dad gibi eserlerin müellifi olduğu belirtilmiştir.³⁹

Kâşifi'nin eserlerinin bazıları şunlardır:

Cevâhirü't-Tefsîr: 1485 yılında yazılmaya başlanan eserin tam adı *Cevâhirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîrdir*. Emir Ali Şîr Nevâî'ye ithaf olunan ve dört cilt olarak planlanan eserin yalnızca I. cildi yazıya geçirilmiştir. Tefsirin geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899 (1492-1494) yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olarak *Mevâhib-i 'Aliyye* adlı eserini telif etmiştir. Çeşitli dillere çevirisi yapılan eserin Türkçe'ye de birden fazla tercümesi yapılmıştır.

Mevâhib-i 'Aliyye: Tam adı *el-Mevâhibü'l-'Aliyye fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbâniyye'dir*. Müellifin vefatından sonra daha çok *Tefsir-i Hüseyinî* adı ile tanınmıştır. Herat'a geldikten sonra Nevâî ile sıkı bir dostluk kuran Hüseyin Vâiz Kâşifi, *Cevâhirü't-Tefsîr*, *Mahzenü'l-İnşâ* eserlerinin yanında bu eserini de Ali Şîr Nevâî'ye ithafen yazmıştır. Eser 897-899 (1492-1494) yılları arasında tamamlanmıştır.⁴⁰

Câmi'u's-Sittîn: Yûsuf sûresinin tasavvufî tefsiridir.

Ravzatü 'ş-şühedâ: 908 (1502) yılında yazılan eser Hazreti Hüseyin ve Kerbelâ olaylarını anlatmaktadır. Eserin, Hüseyin Baykara'nın kızı Meryem Sultan Begim ile evlenen nakib ünvanlı Seyyid Abdullah Mirza'ya veya Hüseyin Baykara'nın torunu Mirza Mürşidüddin'e ithafen yazıldığı söylenmektedir. Âşık Çelebi *Tercüme-i Ravzatü 'ş-şühedâ*, *Câmi-i Rûmî*

³⁹ Boltabayev, s.205.

⁴⁰ Recep Arpa, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Tefsîri Hüseyinî Tercümesi'nden Bir Numûne", *Usûl*, Cilt.1 Sayı:21, s.129-130.

Saâdetnâme adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Fuzulî de Hadîkatü's-Süedâ'sını yazarken bu eserden geniş ölçüde faydalanmıştır. İlk defa Bombay'da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebu'l-Hasan Şa'rânî tarafından yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü TY 683 ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kataloğu 13 numarada kayıtlı nüshaları mevcuttur.⁴¹

Ahlâk-ı Muhsinî: Bu eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

Envâr-ı Süheylî: Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine yazılan ve ona ithaf edilen eser, Ebü'l-Mealî'nin Kelile ve Dimne adlı eserinin Farsça mensur bir şekilde yazıya geçirilmiş şeklidir. Toplam 14 bölümden oluşan eser Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme* adıyla çevrilmiş olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi nr. 4215'dedir. *Envâr-ı Süheylî*'nin aynı zamanda Çağatayca, Fransızca, İngilizce, Urduca gibi dillere de tercümesi yapılmıştır.

Mahzenü'l-insâ: Hüseyin Baykara ve Nevâî için yazdığı mektup yazma sanatıyla ilgili bu eser 907/1501-1502 yılında tamamlamıştır.

Esrâr-ı kasımî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-1885) olmak üzere dört defa basılmıştır. Oğlu Fahreddin Ali Safî esere Keşf-i esrâr-ı kasımî adlı bir şerh yazmıştır.

Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet ve fütüvvet erbâbı hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929 tarihinde Tahran'da yayımlamıştır. Eseri Abdülbaki Gölpınarlı tanıtarak özet bir tercümesini yapmıştır.

Bedâyi'u'l-efkâr fî sanâyi'i'l-âsâr: Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsöz ile 1977 yılında Moskova'da neşredilen eser edebi sanatlarla ilgili bilgiler içerir. Bahâyî Veled Çelebi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-ı Hâtim-i Tâ'i): Müellifin cömertliğiyle efsaneleşen Hâtem et-Tâi ile ilgili hikâyeler anlattığı eser Hüseyin Baykara adına 891/1486 yılında yazılmıştır. Schefer (Paris 1883) ve M.R. Celâlî (Tahran 1320) tarafından yayımlanan eserin, Dâstân-ı Hâtim-i Tâi (Hâtem-i Tâi Hikâyesi) adıyla Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır. Eserin Kuzey Türkçesi'ndeki bir versiyonu Kazan'da 1876 yılında yayımlanmıştır. Eser Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müslüm Yılmaz, "Hâfız Hüseyin El-Kastomonî Et-Tosyavî El-Halvetî'nin Ravzatü's-Şühedâ Adlı Eseri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 52, Winter 2016, s.387-399.

Letâyifü't-Tavâ'if: Fıkralardan meydana gelen bir eserdir.

Lübb-i Lübb-i Mâ'nevî: Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî'sinden yaptığı seçmelerden oluşan eser, Sâid-i Nefisî tarafından Tahran'da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.

Er-Risâletü'l-'Aliyyefî'l-ehâdisi'n-nebeviyye: 875/1470 yılında Şemseddîn-i Ebü'l-meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf edilen Farsça eserin konusukırk hadistir. Eser Abdurrahman Hibri ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Sâhife-i Şâhî: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844'te Leknev ve 1848'de Cawpore'de taş basması yapılmıştır.

1.2. AHLÂK-I MUHSİNÎ

Kâşifi 900 (1495) yılında yazmış olduğu eserini Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirza'ya ithaf etmiştir. Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Celâlî'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarının en meşhurlarından biri ve müellifinin eserleri arasında en çok beğenilenidir.⁴²

Eser kırk bab üzerine bina edilmiş ve her birinde farklı ahlâki mevzulara değinilmiştir. Bablar şu şekildedir:

1. İbâdet 2. İhlâs 3. Duâ 4. Şükr 5. Sabr 6. Rıza 7. Tevekkül 8. Hayâ 9. İffet 10. Sıyânet-i Edeb, 11. Ulüvv-i Himmet 12. Azm 13. Cidd ü Cehd 14. Sebât 15. Adâlet 16. 'Afv 17. Hilm 18. Hulk u Rıfk 19. Şefkat ü Merhamet 20. Hayrât 21. İhsân u Sehâ 22. Tevâzu' 23. Vefa vü Diyanet 24. Rıza vü 'Ahd 25. Sıdk 26. İncâh-ı Hâcât 27. Te'ennî ve Te'emmül 28. Müşâveret ü Tedbîr 29. Hazm u Endîşe 30. Şecâ'at 31. Gayret 32. Siyâset, 33. Hıfz 34. Firâset 35. Kitmân-ı Esrâr 36. İgtinâm-ı Fursat 37. Ri'âyet-i Hukûk 38. Sohbet-i Nîkân 39. Def'-i Eşrâr 40. Hadem ü Haşem

Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan Ahlâk-ı Muhsinî'nin, bir kısmı taş basması olmak üzere Hindistan, İran ve diğer bazı ülkelerde birçok baskısı bulunmaktadır. İngilizce tercümesi ilk defa 1823 baskısı ile birlikte neşredilmiştir. Eserin Çağatayca tercümesi de mevcut olup Özbekistan İlimler Akademisi Ebû Reyhan Bîrûnî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 10 nüshası bulunmaktadır.⁴³ Türkiye'de eserin on beş bölümlük bir kısmının çevirisini İyilerin Ahlâkı adı ile M. Ragıp İmamoğlu yayımlamıştır.

⁴² M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 2 İstanbul 1989, s. 17.

⁴³ Boltabayev, s. 207.

1.2.1. Türk Edebiyatında Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleri:

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Kütahya'da Firâkî Abdurrahman Çelebi tarafından tecümesi yapılan eser Ahlâk-ı Muhsinî'nin edebiyatımızdaki ilk tercümesidir. Müellif 1550 yılında tamamladığı bu eseri o dönemde Kütahya'da bulunan Şehzâde Bayezid'e sunmuştur. Müellifin bazı ilavelerle tercüme ettiği eserin dilinin orta nesir olduğu söylenebilir.⁴⁴

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebu'l-fazl Mehmed Efendi (ö. 971/1574) tarafından yapılan tercümedir. Ebu'l-fazl Mehmed Efendi, tercümesinin sebebi olarak, insanların genelinin bu eserden istifade etmesini sağlamak olduğunu belirtmektedir.⁴⁵

Enîsü'l-Ârifin: Azmî Pir Mehmed'in 974/1566 yılında tercüme ettiği bu ahlâkî kitap, müellifin en tanınmış eseridir. Azmî bu eseri dostlarının ısrarı üzerine kaleme almıştır. Amelî ve pratik ahlâk bilgilerini ihtiva eden eser ayrıca bir siyâsetnâme özelliğini taşır. Giriş meselelerden ve felsefi konulardan uzak, anlaşılması kolay bir eserdir.

Enîsü'l-Ârifin Ahlâk-ı Muhsinî isimli eserin birebir tercümesi olmayıp bazı ekleme ve çıkarmalarla telif bir kitap hüviyeti kazanmıştır. Azmî, esere kendi şiirlerinin yanında başka şâirlerin şiirlerinden, hikmetli sözlerden, Arap atasözlerinden ve Acem kültürünün zenginliklerinden, çeşitli kıssalardan da ilaveler yapmıştır.⁴⁶

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Rıdvan b. Abdülmennân 982/1574-75 yılında Sultan II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'ın isteği üzerine yazdığı eseri açık ve anlaşılır bir dille kaleme almayı hedeflemiştir.⁴⁷

Ahlâk-ı Sultân Ahmedî: Hocasâde Abdülaziz Efendi, tercümesini kazaskerlik görevinden ilk defa ayrıldığı sırada 1021 (Ağustos-Eylül 1612) yılının Receb ayında tamamlamıştır. Eserin tercüme sebebi Sultan I. Ahmed'in isteğidir.⁴⁸

⁴⁴ Mehmet Avçın, "Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1B-99A) (İnceleme-Metin)", Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2011, s.87.

⁴⁵ Adem Ceyhan, Onaltıncı Asır Osmanlı Alimlerinden Azmî Pir Mehmed Bey ve Divanı, Manisa 2006, s.18-19.

⁴⁶ Fatih Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 8 Sayı.41, Samsun 2015, s.243-244.

⁴⁷ Ceyhan, s.20.

⁴⁸ Hüseyin Altınpay, "Hocasâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)", CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008, s.79.

Ahlâk-ı Ahmedî: Osmanzâde Tâib (ö.1136/1724)'in III. Ahmed'e sunduğu bir Ahlâk-ı Muhsinî tercümesidir. Eser 1840'ta Matbaa-i Amire'de basılmıştır.⁴⁹

İyilerin Ahlâkı: Ahlâk-ı Muhsinî son olarak Ragıp İmamoğlu tarafından 1965 yılında "İyilerin Ahlâkı" adıyla eksik bir şekilde tercüme edilmiştir.⁵⁰

---

⁴⁹ Şahinoğlu, s.17.

⁵⁰ Ragıp İmamoğlu, İyilerin Ahlâkı, Doğu Matbası, Ankara 1965, s.XIV.

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNEVİ ÖMER EFENDİ

2.1. BOSNEVİ ÖMER EFENDİ

2.1.1. Hayatı

Kaynaklarda kendisiyle alâkalı bir bilgiye ulaşılamayan Bosnevî Ömer Efendi ile ilgili elimizdeki tek bilgi eserin Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshanın 1b varağındaki bilgilerdir. Buna göre Ömer Efendi 17. yy.'ın tanınmış mesnevî şarihlerinden olan Sarı Abdullah Efendi'nin oğludur. Eserini Sultan II. Osman zamanında tamamlamıştır. Konuyla ilgili bilgi daha önce Adem Ceyhan tarafından verilmiştir.⁵¹ Eğri Kalesi komutanlarından olduğu ve H. 1031/M. 1622 yılında vefat ettiği bilgisi de bulunmaktadır. Ayrıca Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî ve Miftâhu'l Kulûb isminde iki eseri olduğu ve Gazâlî'nin Kimyâ-yı Saadet'ini eksik bir şekilde tercüme ettiği bilgisini de Fatih Koyuncu doktora tezinde açıklamıştır.⁵²

---

⁵¹ Hocaazâde Abdülaziz Efendi, “Hz. Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg (hızl. Adem Ceyhan)” İstanbul, 2008.

⁵² Fatih Koyuncu, Azmi Pîr Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i(İnceleme- Tenkidli Metin), CBÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2016, s.48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNEVÎ ÖMER EFENDİ'NİN AHLÂK-I MUHSİNÎ'Sİ

3.1. Eserin Adı ve Yazılma Sebebi:

Bosnevi Ömer Efendi'nin tercümesi de tıpkı Kâşifi'nin eserinde olduğu gibi Ahlâk-ı Muhsinî adıyla anılır.

Ömer Efendi, her iki cihanda kendisine faydası dokunacak bir eser vücuda getirmek için Ahlâk-ı Muhsinî'yi tercüme ettiğini belirtir. Ayrıca eserin dilinin Farsça olmasından dolayı Türkçe'ye çevirerek daha fazla insana ulaştırmak istemiştir. Yazar bu hususu şu sözlerle ifade eder:

"...Bu fakîrü'l haķîr el-muħtâcu ilâ rahmeti'llâhi'l-Meliki'l-ķadîr ķalîlü'l-biķâ'a 'Ömerü'l-fakîr daħi bu sūrur u şâdmânî ve 'azm-i dūrüst ile du'â-güy-i devlet-ķâhîde iken bu ħadîs-i şerîf ma'nâsı ħâtır-gîr oldu..."⁵³

"...pes devlet-i dūnyâ-yı fânî sa'âdet-i 'azimâ-yı bākî ķatında aźharü mine'ş-sems oldıysa cihândârlıķ umūrında dūnyâ vü 'uķbâya yarar aħlâķ-ı sūtüde ve evsâf-ı ħamîdeden birķaç kelime evrâķ beyâna getürmek sa'âdet-i dâreyni ħayr müstelzim ħayr du'âdır diyüp risâle-i Aħlâķu'l-Muħsinîn Fârisîden lisân-ı Türkîye tebdîl ve tercümeye şuru'olundı. Tâ ki Fârisî bilmeyenler daħi aħlâķ menâfi'nden bî-behre ķalmayup du'â-yı ħayrıyla yâd ideler."⁵⁴

3.2. Eserin Türü

Agâh Sırrı Levend, edebiyatımızda ahlâk konulu eserleri şu şekilde tasnif etmektedir: Genel ahlak, siyâsetnameler, mevıza yollu eserler, ahlâkî güzel sözler, fütüvvetnâmeler, Kabusnâme çevirileri, Kelile ve Dimne çevirileri, hikâyelerle süslü ahlâkî eserler, ahlâkî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler.⁵⁵

Ahlâk-ı Muhsinî öğretici konuları ihtiva etmesi bakımından mevıza yollu, içerisinde barındırdığı şiir, hikmetli sözler ve ifadeler sebebiyle ahlâkî güzel sözler, her bölümde konuyla ilgili hikâyeler içermesi yönünden, hikâyelerle süslü ahlâkî eserler ve dahi ahlâkî fıkralar ve hikâyeler, hükümdarlarda olması gerekli vasıflar, ahlâkî meziyetleri içermesi bakımından siyâsetnameler şubesine dahil edilebilir.

Ahlâkî konulu bir eserin ihtiva ettiği konuların zenginliği, belirli bir tür ayrımının yapılmasında güçlük çıkarsa da Ahlâk-ı Muhsinî müellifinin de ifadesiyle

⁵³ K nüshası vr: 2b

⁵⁴ K nüshası vr: 3a

⁵⁵ Levend, s.96.

siyâsetnamedir. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî kırk ana kavramın bir kısmının hükümdarla Allah arasında, bir kısmı da halkla hükümdar arasında olduğunu eserinde belirtmiştir. Ahlâk-ı Muhsinî, Sultan Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin'in ahlâklı ve iyi bir yönetici olması için adeta danışmanlık vazifesinde bulunmuştur.⁵⁶

Agah Sırrı Levend Siyaset-nameler⁵⁷ isimli makalesinde, “Bu konuda yazılmış eserlerden çağının sosyal ve toplumsal hayatını, askeri ve mali örgütlerini, yasa ve tüzüklerini, toplumun dayandığı gelenek ve göreneklere öğrenmek mümkündür” diyerek siyasetnamelerin içerisinde devlet yönetimi ve idarecilerinin konu edilmesi yanında sosyal ve toplumsal yapı dolayısıyla sivil halk ve toplum yaşamına dair unsurların da bulunabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca kitap adlarının da eserin türü hakkında yanıltıcı olabileceğine dikkat çekmiştir.

3.3. Eserin Muhtevası

Birinci bölüm ibâdet konusuna ayrılmıştır. İbadetten maksat salih amellerdir. Allah'ın farz ve vacip kıldığı işler için çalışmak, haram olan şeylerden kaçınmak gerekir. Ayrıca ibadetlerin dünyada esenlik ahirette ise kurtuluş vesilesi olduğundan bahsedilir. Gündüzlerde halka hizmet etmenin, gecelerde ise Hakk'a yapılan ibadetlerin yöneticilerin vasıflarından olması gerektiği ile ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Çünkü ibâdetlerin her iki cihanda da işe yarar nesnelere olduğu nitelendirilir. Ayrıca “Raiyyet huyu padişah huyuna tabidir” sözüyle yöneten ve yönetilen tarafların birbirine benzediği vurgusu yapılmıştır. İnsanlara faydası olan dünya işlerinin ve kulluk vazifesiyle yapılan taatlerin her ikisinin de ibâdet olduğu vurgusuyla ibadetlerde denge unsurunun önemi ortaya konmuştur.

İkinci bölümde ihlâs konusu ele alınmıştır. İhlâstan bahsedebilmek için davranışların gösteriş ve kötü niyet taşımaması gerekir; temiz amellerle ve saf bir niyetle amelde bulunmak gerekir. Nefsi duygular, niyetler ve işler salih amelleri yok eder. Hikâye edilir ki halifeye bir gün birisi edepsizlik yapar da halife onu affeder. Nedenini ise ihlâstan uzak nefsânî bir duyguyla intikam almak istediğini, bu sebepten ötürü onu affettiğini, garaz yani kötü niyet karışmış işlerin fazilet sevabından mahrum olduğunu söyler. Ayrıca yapılan her iş muhakkak Allah için, Allah adına

⁵⁶ Koyuncu, 69.

⁵⁷ Âgâh Sırrı Levend, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten, Cilt.10, 1962, s.170-171.

yapılmalıdır. Yapılan iş ne olursa olsun Allah adına yapılmıyorsa ihlâstan ve saflıktan uzaktır.

Üçüncü bölüm dua bölümüdür. Burada da yine idarecilere ve halka duanın öneminden ve gereğinden bahsedilir. Allah'ın sonsuz kereminden faydalanmanın yolu dua etmektir. Çünkü Allah "Dua edin, duanıza icabet edeyim" diye buyurmaktadır. Memleketin nizamı, saltanatın devamlılığı için Allah'tan yardım dilemek gerekir. Düşmanlara galip gelmek üzüntü ve hastalıklardan ve diğer türlü sıkıntılardan kurtulmanın yolu Allah'a niyazla mümkündür. Ayrıca adil olan padişahın duası da müstecap görünür ve adaletli, dürüst ve ihlâs sahibi yöneticilerin duası bir ok gibi hedefe varır. Hikâyede anlatılır ki: Bir gün İslâm şehirlerinden birinde gece gündüz durmadan yağıp şehri harabeliğe çeviren yağmur yağar. Öyle ki bütün halk artık bu duruma sabır gösteremez. Adil ve temiz olan padişahlarının duası sebebiyle yağmur diner.

Dördüncü bölüm şükür hakkındadır. Burada şükürün hem dil ile hem de gönül ile yapıldığından bahsedilir. Dil ile yapılan zikirden maksadın Hakk'ı anmak olduğu, gönül ile yapılan zikrin ise bütün nimetlerin sahibi olan Allah'ı anmak olduğu anlatılır. Daha sonra uzuvların şükürünü yerine getirmesi için yapılması gereken ibadetlerden bahsedilir. Gözün ibadeti tüm yaratılanlara ibret ile âlimlere ve salihlere merhametle zayıf ve fakirlere ise şefkatle bakmaktır. Kulağın ibadeti ise İlahi kelimeleri işitip peygamber ve büyüklerin sözlerini ve kıssalarını işitmektir. Elin ibadeti fakir ve muhtaçlara yardım ile hakkı olmayana el uzatmamaktır. Ayağın ibadeti meşitleri, evliya mezarlarını ziyaret etmek, ihlâs sahibi dervişi ve her ne lazımsa onu arayıp bulmaktır.

Beşinci bölüm sabır konusuna ayrılmıştır. Sabrın her türlü felaket ve sıkıntılara tahammül göstermek olduğu çünkü bunların Allah'tan geldiği anlatılmaktadır. "Allah sabredenlerle beraberdir" ayeti hatırlanmış, dünyada Allah'ın yardımına mazhar olanların sabredenler olduğu ifade edilmiştir. Yaradan bir gün Hz. Davud'a: Bana layık olan sıfatlardan biri de sabırdır. Sabredenlerin dilekleri de bana çabuk ulaşır. Çünkü sabır iyi ve mutlu olmanın anahtarıdır ve rahat etmek isteyen, esenlik kapısını açmak isteyenlerin de yapması gereken sabır göstermektir diye buyurur. Bu bölümde padişah ve bir emiri arasında geçen hikâyeye de yer verilir. Padişah ve emiri konuşurken bir akrep emirin gömleğinden içeri girer ve onu zehirlemeye başlar. Ancak padişahın yanından çıktıktan sonra akrebi kendisinden uzaklaştırır. Padişah bunu duyunca neden kendisine zarar vermeden evvel akrepten

kurtulmadığını sorar. Emir bunun üzerine “Senin gibi bir padişahın kıymetli sözlerini bir akrebin acı zehri için kesmek olmaz ve eğer bugün bir akrebin acısına tahammül gösteremezsem yarın savaş gününde düşmanların zehirli oklarına sabır göstermeye gücüm nasıl yetsin” diyerek cevap verir.

Altıncı bölüm rıza hakkındadır. Rıza Allah’ın kulu için dilediği her şeyi gönülden kabul etmek, boyun eğmektir. Allah ne takdir ederse etsin razı olmak kişinin mertebesini yüceltir. Peygamberlerden birisi bir gün şöyle der: İlahi bana bir yol göster ki senin hoşnutluğunu kazanayım. Bunun üzerine Hakk Teâla cevap verir: Bana boyun eğip, takdirime rıza gösterirsen ben de senden razı olurum. Eğer bir kişi Allah’ın takdirinden yüz çevirmezse başına ne gelirse gelsin onu gönül rızasıyla kabul ederse o kişiye mutluluk kapısı açılır ve keder ve üzüntü o kişinin yakınlarında bulunmaz. Gönüli hoş ve sevinçli bir şekilde yaşar.

Yedinci bölüm tevekkül bahsine ayrılmıştır. Tevekkülün sebepleri bir kenara bırakıp Allah’a yönelmek olduğu anlatılmaktadır. Her türlü işlerde Allah’a yönelmek, ondan talep etmek ve nihayetinde sonucunu Allah’a bırakmak gerekir. Allah’a güvenen kişinin işleri de doğru ve düzgün gider. Devlet yöneticilerine lazım olan da budur. Tevekkül halinde olan idarecilerin işlerinin hep rast gittiği söylenmiş ve rivayet edilmiş ki bir gün bir padişah bir âlime sorar: İman sahiplerinin başarı ve zaferi için ne gereklidir? Âlim de cevap verir: Namaz ve tevekkül. Ayrıca savaş zamanı gecelerini Hakk’a ibadet ve tevekkülle geçiren bir padişaha da Allah’ın yardım ettiği ve düşmanları üzre galip geldiği ile ilgili de bir hikâye anlatılmaktadır.

Sekizinci bölümde hayâ konusu ele alınmıştır. Hayâ öyle yüce bir ahlâktır ki Hz. Muhammed hayâyı imandan bir şube olarak nitelemiştir. Ayrıca âlemin düzeni için gereklidir. Eğer olmasaydı utanma duygusu ortadan kalkar ve dünyanın hali de bozulur ve işler kötüleşir diyerek hayâ duygusunun öneminden bahsedilmiştir. Kendi günahlarından utanmak hayânın şartlarından biridir. Âdem a.s.’ın cennette yasak meyveyi yedikten sonraki utancı ve Allah’a olan mahcubiyeti ile ilgili hikâye anlatılmıştır. Ayrıca elinde imkan olan kerem sahiplerinin dileyene ihsanda bulunması da hayânın şartlarından bir diğeridir. Yüce Allah’ın dahi kendisine dua eden kullarını rahmet ve inayetinden geri çevirmeye utandığından bahsedilir. Halife Me’mun zamanında olan bir hadiseye de yer verilir.

Dokuzuncu bölüm iffet hakkındadır. İffetin dine göre haram olan şeylerden özellikle de şehvetten sakınmak olduğu söylenir. İffet insandaki iyi hasletlerdendir veinsanda iki nisbet vardır ki insan bunlardan biriyle iyi, güzel ve doğru şeylere

yönelir. İkincisi ise hayvanî meyildir. İnsan bununla da yiyip içmeye ve cismani arzularını tatmine düşkün olur. İffet sayesinde akıllı kimseye iyilik, mutluluk ve kurtuluş kapılarının açılacağı söylenir.

Onuncu bölümde edep konusu ele alınmıştır. Edep kötü şeyler söylemekten, yanlış davranışlardan nefsinin ve dilini korumaktır. Ayrıca kendini ve başkalarını rencide edecek davranışlardan sakınıp insanlara hürmet göstermek ve dahi Hz. Muhammed'in sözlerine ve davranışlarına itibar edip onu örnek almaktır. Mısır sultanı ile Rum padişahı arasında geçen bir hikâyeye de yer verilerek evlada bırakılacak en güzel mirasın edep olduğu söylenmiştir.

Onbirinci bölüm himmetin yüceliği hakkındadır. Kalbin bütün ruhani gücüyle Allah'a yönelmesi olarak tabir edilir ve Allah'ın da böyle kişileri sevdiğinden bahsedilir. Ayrıca kişinin yüceliğinin himmetinin yüceliğine bağlı olduğu vurgusu yapılmıştır. Yakub-ı Leys'le ilgili bir hadiseye yer verilmiş ve burdada insanın kıymetinin himmeti derecesinde olduğu ifade edilir. Daha sonra İskender-i Rûmî ve Aristo arasında geçen bir hadise nakledilir. Ayrıca konuyla ilgili Türkçe ve Farsça manzumelere yer verilir.

On ikinci bölüm azm hakkındadır. Azmin işleri başarma ve devam ettirme konusunda gerekli bir haslet olduğu söylenir. Kişi amaçları doğrultusunda yılmadan, durmadan ve rehavete kapılmadan ilerlemeli işlerin tamam olması için azmi elden bırakmadan işleri yola koymalıdır. Ayrıca boş işlerden uzak olup önemli işler üzerinde de azm etmek gereklidir. Azmin iyi padişahların da hasletlerinden olduğu, düşmanlarına galip gelmek ve zafer kazanmak için azmin gerekli bir haslet olduğu vurgulanmıştır.

On üçüncü bölüm cidd ve cehd konularına ayrılmıştır. Cidd ve cehdin tanımı yapılarak büyük hükümdarların özelliklerinden birinin de cehd olduğu ifade edilmiştir. Bir yüce amaç uğruna, rahatını bir kenara bırakıp ömür sermayesini hak yolda ve Allah uğruna tüketmenin ne denli önemli olduğu bu bölümde anlatılan konulardandır. Bu yolda olmak aynı zamanda cesaretli olmayı ve korkmamayı da gerektirir. Saltanatın selameti ve devamlılığı içinde çalışıp çabalamanın önemine vurgu yapılır,

On dördüncü bölüm vefa ve ahd hakkındadır. Bu bölümde bir iş üzerinde vefa göstermenin işlerin başarısı ve nihayete ermesi için gerekli olan bir haslet olduğundan bahsedilir ve ahd ve vefa hükümdarların saltanatlarının daim olacağından emin olmaya sebeptir. Sebatin işareti ikidir ki biri bir işe başlamak ve

devamını getirmek ve diğeri de söylenmiş bir sözü farklı rivayet ederek anlatmamak ki söz değışmiş ve maksadından uzaklaşmış olur.

On beşinci bölüm de adalet konusuna ayrılmıştır. Adaletin zulüm ve karanlıkları ortadan kaldıran, devletlerin yolunu açan, ışığa kavuşturan bir haslet olduğu belirtilmiştir. Adalet ayrıca mazlumların zalimlerden hakkını almak, sıkıntıda olanlara ihsanda buyurmak, Allah yolunda olanların ihtiyaçlarını gidermek, fakir ve muhtaçlara yardım gösterip dualarını almaktır. Adalet üzere olan bir işin yıllarca yapılan ibadetlere bedel olduğu anlatılarak adaletin önemi vurgulanmıştır. Oldukça geniş bir biçimde ele alınan bu bölüm ayet, hadis, şiir ve hikâyelerle zenginleştirilmiştir.

On altıncı bölüm afvile ilgilidir. Burada afv kuvvet ve kudret sahibinin önüne gelen günahkârın kötü işlerini ve amellerini bağışlaması olarak ifade edilir. İslam dini güzellik dinidir. Allah müminlerin birbirine karşı hoşgörölü ve bağışlayıcı olmasını emreder. Arap biri ve padişah arasında geçen hikâye anlatılarak afvın bütün günahların da üstünde olduğu vurgusu yapılmıştır.

On yedinci bölümde hilm hakkındadır. Yumuşak tabiatlı olmak olarak tabir edilen hilmin yüce ve âlim zatlarda bulunan bir özellik olduğundan bahsedilir. Bir kişinin gerçek kudreti elinde güç olduğu zaman ortaya çıkar ve böyle zamanlarda yumuşak huylu olmayı kendine düstur edinen kişiler ya da padişahların ömürlerinin ve saltanatlarının iyi hal üzere devam ettiği vurgulanır Padişah ne zaman ki hilmi kendine yoldaş edinir, kendini ve saltanatını ateş rüzgârından kurtarır.

On sekizinci bölüm hulk ve rıfk konularına ayrılmıştır. Kavramların yumuşak tabiatlı olmak ve gönülleri kazanmak olduğu belirtilerek imanın kuvvetinin yumuşak huylulukta olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca kötü huyluların cennete giremeyeceğı ile ilgili bir hadise de yer verilmiştir. Hz. İsa ve bir kötü huylu biri arasında geçen hikâyede Hz. İsa güzel ahlakı on hasenede anlatır. Kimsenin ayıbını görmemek, fakir ve muhtaçlara yardımda bulunmak, dosta düşmana hoş söz söylemek, nefsini bilmek bunlardan bazılarıdır.

On dukuzuncu bölüm şefkat ve merhamet hakkındadır. Burada şefkatin padişahlar için gerekli bir özellik olduğundan bahsederek aslında yine güç ve kuvvet sahibi her kimsede bu halin önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca halkın şefkat ve merhamet gösteren padişahın yanında olacağı, zulm ve haksızlık görenlerin padişahdan uzaklaşacağı ikazı yapılmıştır.

Yirminci bölüm hayret konusuna ayrılmıştır. Geçici olan dünya hayatı sonrasında gelecek sonsuzluk için yapılacaklar ile ilgili olan bu kavram iyi ve güzel amellerde bulunmak anlamlarına gelir. İnsanların faydası için yapılan her iş sadakayı cariye sayılır ahirette kişinin sevabını artıracak amellerden birinin de bu olduğundan bahsedilir. Ayrıca hayr yapmak gibi hayra vesile olmanın da aynı derecede olduğu anlatılmaktadır. Bu hayattan bir bina dikip ayrılan insanlar için gölgesinde edilen duanın bile amel defterine yazılıp kurtuluşuna vesile olacağı ifade edilir.

Yirmi birinci bölüm seha ve ihsan konularına ayrılmıştır. Cömertlik anlamına gelen bu kavramın kişinin cümle günahları ve kusurları örten bir özellik olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca cömertliğin iyilik ve güzelliklere sebep olduğu ve insanların da iyilikleri vesilesiyle kıymetlerinin arttığından bahsedilir. Ayet ve hadislerle zenginleştirilen bölümde ayrıca İskender'le Aristo arasındaki cömertliğin dünya ve âhiret mutluluğuna vesile olacağının anlatıldığı muhavere, Hüsrev-i Perviz'in konuyla ilgili bir hikayesi ve cömertliğiyle meşhur olan Ma'n bin Zâidenin ihsanları konusundan bahsedilmiştir.

Yirmi ikinci bölümde tevazu konusu ele alınmıştır. Alçakgönüllü olmayı ve kibirden uzak olmayı ifade eden tevazunun Allah katında da önemi büyüktür. Zira ki kim Allah için büyüklenmeyi bir kenara bırakır ve kendini ne kadar aşağıda görürse Allah da onu o derece yüceltir derecesini kat be kat artırır. Kişinin kendine, malına, canına ve de şöhretine güvenmemesi ile ilgili bir hikâyeye yer verilen bölümde tevazunun padişahlar içinde gerekli bir haslet olduğu ve alçakgönüllülüğün padişahlık makamından da ilerde olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca alçakgönüllü kimseyi Allah'ın kendine dost edeceği anlatılır. Selam vermeyene selam vermek, insanı düşman bilene dost olmak, yüzü asılana gülümsemek, tevazu sahibinin özellikleri ve insanın kıymetini artıran hasletler olarak ifade edilir.

Yirmi üçüncü bölüm emanet ve diyanet konularına ayrılmıştır. Âlimler ve arifler bu kavramları güzel sıfatlar arasında yer alan önemli özelliklerden olduğu anlatılmıştır. Allah'ın kuluna verdiği emanetlerden bahsedilir ve kulun bu emanetleri nasıl koruması gerektiği anlatılır. Yaratılan bütün mahlûkat üzerinde Hakk'ın tecellisini görmek gözün, doğru ve güzel şeyler işitmek kulağın, hak yolda olmak ayağın emanetidir diye ifade edilmiştir. İnsanların bu emanetlerle tersi yönde olmaları hıyanet olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca padişahların emaneti de kendi halkı olduğu ve hak ve adaletle emanetine sahip çıkılması gerektiği anlatılmıştır.

Yirmi dördüncü bölümde vefa konusu ele alınmıştır. Sözüde durmak olarak ifade edilen vefa merd kimselerin özelliğidir ki hiçbir türlü bundan geri durmazlar. Ayrıca vefasızlık dindar olmayanlarda görülen bir özellik olarak ifade edilmiş ve ahde vefa göstermenin gerekliliği ile ilgili ayetlere yer verilmiştir. Vefa göstermenin er kişiyi yücelttiği ve mertebesini artırdığından bahsedilmiştir. Bu bölümde Hz. İsmail'in sözüde durup bir kişiyi günlerce beklediği anlatılır. Ayrıca eski meliklerden birinin hikâyesi anlatılarak insanın sözüde durması nasihat edilmiş ve de Yakub-ı Leys'in başından geçen ahde vefa konulu bir hikâyeye yer verilmiştir.

Yirmi beşinci bölüm sıdk ile ilgilidir. Doğru konuşan bir kimsenin hem bu dünyada hem ahirette selamette olduğu ifade edilir. Yalan sözden uzak doğru bir hayat süren ve doğru iş üzerinde olmak insanın ölümünün de güzel olacağı ifade edilir. Ayrıca kişinin doğru sözlü olacağı gibi dostluk ettiği kişilerin de aynı hal üzere olması gerektiği ifade edilir. Doğru yolda olan oka, yalan dolan üzerinde olup eğri sözler söyleyen de yaya benzetilir. Yay nasıl ok karşısında tevazu gösterip eğilirse yalancılar da dimdik ve dostdoğru olan sıdk sahipleri karşısında o kadar alçalır ve eğilir. İyi ve doğru olmanın aynı zamanda kişinin itibarını ve şöhretini artırdığı ifade edilmiştir.

Yirmi altıncı bölüm incâh-ı hâcet hakkındadır. Allah nasıl kendinden dilekler dileyenlerin isteklerini yerine getiriyorsa ihtiyaç sahiplerine de dilediklerini güç ve kudret sahipleri vermelidir. Ayrıca merhameti ve şefkati ön plana çıkaran müellif merhamet etmeyene merhamet edilmez, hadisine de vurgu yapar. İskender-i Zülkarneyn'in bir gün kimsenin ihtiyacını gidermediği için o günü yok saydığı anlatır. Yine İskender-i Zülkarneyn ile Çin Padişahı arasında geçen ve en lezzetli şeyin halkın ihtiyacını gidermek olduğunu söylediği kıssayı nakleder.

Yirmi yedinci bölüm teenni ve teemmül hakkındadır. Yani işlerde aceleci olmama, düşünerek, akıllıca davranmayı ifade etmektedir. İşlerde aceleci davranmanın şeytanın hoşlanacağı bir özellik olduğu, akıllıca ve düşünerek hareket etmenin de Allah'a yakınlığın bir derecesi olduğundan bahsedilir. Teenni ve teemmülün kişiye vereceği meziyetler, sıfatlar üzerinde durulur ayrıca Hüsrev-i Pervîz'in de oğluna işlerinde teenni ve teemmül üzere olmasını vasiyet ettiği ifade edilir. İyice ölçüp tartmadan hareket etmenin pişmanlık getirebileceği, aceleci davranmanın bazı durumlarda dönüşü olmayacak sonuçlar doğurabileceği üzerinde durulmuştur.

Yirmi sekizinci bölüm ise müşaveret ve tedbir ile ilgilidir. Burada Hz. Muhammed'in ashabıyla çeşitli konularda fikir alışverişinde bulunduğu, müşaverenin insanlar arasında faydalı olduğu ifade edilmiştir. Meşveret üzere yapılan işlerin sonucunun faydalı olacağı, eğer sonucu yine de fayda getirmezse özür kabul edileceği vurgulanmıştır. Behrâm-ı Gûr'un da oğluna devlet işlerinde akıl sahipleriyle fikir alışverişinde bulunmasını ancak tedbiri de hiçbir zaman elden bırakmamasını vasiyet eylediği nakledilir. Ayrıca bir kimsenin düşünemediğini bir başkası fikr edebileceği için işlerin hayırla ve en güzel şekilde sonuçlanmasına iman vermektedir.

Yirmi dokuzuncu bölüm haram ve endişe konusuna ayrılmıştır. Burada eminliği olmayan herhangi bir davranışın sonucuyla ilgili düşünmek ve işlerde mümkün olduğunca helal olanı tercih etmek gerektiği vurgulanmıştır. Efrasiyâb'ın her kim hazm zırhını üzerine giyerse düşmanın hışmından emin olur sözüne de yer verilmiştir. Yani şüpheyi hiçbir zaman elden bırakmamak ve insanlar ile ilgili ihtiyatlı davranmak gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca hazmın bir diğer anlamı da ileri görüşlü olmaktır. Bu haslet de sadece akıl sahiplerinde bulunur. Cahil kimse kendisinin de içinde bulunduğu durumların da farkında değildir.

Otuzuncu bölüm şecaat konusuna ayrılmıştır. Burada şecaatin faziletlerin ana esaslarından olduğu ve Allah'ın cesur kimseyi kendine dost tuttuğundan bahsedilir. Ölüm karşısında bile korkmamak, hak için savaşmak ve mücadele ederek ölmek er kişinin özelliği olduğu anlatılmaktadır. Efrasiyab'ın kendi askerine ölmeye istekli olun ki dirlik bulursunuz sözü de nakledilmekte ve iyi ad bırakmanın öneminden bahsedilir. Düşman karşısında korkuya kapılmamak cesur insanların özelliğidir ve yiğitlik el kuvvetinden ziyade gönül kuvvetine yani inançlı ve istikamet sahibi olmaya dayanmaktadır. Ayrıca Aristo İskender'e eğer savaşmak zorunda kalırsa diye on nasihatte bulunur.

Otuz birinci bölüm gayret hakkındadır. Gayretin dini ve dünyevi olarak iki türlü olduğundan bahsedilir. Dini gayret için iyiliği çoğaltıp kötülükleri azaltmak gerektiği ifade edilmiş, bir fenalık karşısında el ile onun men edilmesi eğer olmazsa dil ile o da yapılmazsa kalpte o kötülüğü reddetmek ile ilgili hadise yer verilmiştir. Din gayretinin üç çeşit olduğu ifade edilerek Behrâm-ı Gûr ile ilgili bir av hikâyesine yer verilir.

3.4. Eserde Yer Alan Târihî Şahsiyetler

BEHRÂM-I GÛR

420-438 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. I. Yazdicerd'in oğludur. Doğum tarihi belli değildir. Çocukluğunu Hîre Hükümdarı Münzir'in yanında geçirmiştir. Yazdicerd'in sert idaresi halkına; ona ve ailesine karşı tavır alıp hanesinden kimseyi tahta geçirmeme kararı aldırılmıştır. Behrâm kardeşinin ölümü üzerine Münzir'den yardımcı kuvvetler alarak tahtı ele geçirmiştir. Adı Hüsrev Pervîz ve Enûşîrvân gibi büyük Sasanî hükümdarları ile birlikte anılan Behrâm ülkesinde yaban merkebi (gûr) avı sırasında bir çukura düşerek kaybolmuştur. Başka bir rivayete göre ise eceliyle ölmüştür.

Arapça ve Farsça güzel şiirleri olan Behram-ı Gûr'un hayatı, av ve aşk maceraları Firdevsi'nin Şehname, Genceli Nizami'nin Heft Peyker, Emir Hüsrev-i Dihlevi'nin Heşt Bihişt, Ali Şir Nevai'nin Seb'a-i Seyyare ve Hatifi'nin Heft Manzar adlı mesnevileri yanında birçok menkıbe ve minyatüre konu olmuştur⁵⁸

*...Behram-ı Gûr'dan da nakl iderler ki ıssı günde bir bağ kapusına gelür bağbânlık ider. Bir pîr ol pîrde hâzır bulunur. Behrâm eyitdi: Ey pîr! Bu bağda enâr vardur. Eyitdi: Evet. Eyitdi: Bir kadeh enâr suyu getir. Pîr-i rûşen-zamîr sür'at idüp bağdan dolı bir kadeh-i âb-ı enâr ihzar kıldı. Behram içdi ve eyitdi...*⁵⁹

*...Behrâm-ı Gûr kendi oğluna vaşiyet eyledi ki milk umûrında 'aķiller ile müşâvere eyle ki şavâb u tedbîr şayd u hacîr gibidür ki yalnız bir kişi eliyle kayda gelmez...*⁶⁰

ENÛŞİRVÂN

Adı Fars, Klasik Arap ve Türk edebiyatında Nûşîrevân-ı Âdil olarak geçen Enûşîrvân birçok kitaba konu olmuştur. Bazı ahlâki ve nasihat verici kitaplarda adalet sahibi bir hükümdar olarak geçmiştir. Diğer kitaplarda da bu yönüyle konusu geçmiştir. Devlet kelimesiyle birlikte anılmasının sebebi başarılı bir hükümdar olmasındandır. Bağdat'ın yakınlarındaki hem kendi halkını hem yabancı davet

⁵⁸ Enver Konukçu, "Behrâm-ı Gûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992, Sayfa 356.

⁵⁹ K nüshası vr: 32b

⁶⁰ K nüshası vr: 77a

erkânını ağırladığı büyük bir salonu olan adı Tâk-ı Kistrâ veya Eyvân-ı Kistrâ olarak geçen sarayı adalet sarayı olarak anılmıştır. XIX. yıldaki depremde yıkılan bu saray İbnHâcib, Buhtürî ve Firdevsî gibi önemli şairlerin şiirlerine konu olmuştur. Günümüzde Bağdat yakınlarındaki Selmân-ı pâk kasabası civarında sağlam kalan kısımları dahi mimari şaheser olduğunu göstermektedir. ⁶¹

...Nüşîrevân-ı ‘âdil kendü ‘amellerine bir nişân yazdı ki: Eger sizûñ hükümetiñüzde bir kaş-ı zemîn ekilmiş buluna, fermân idem size amân virmeyüp dâr üzre çekeler ve bunda hikmet oldur ki halâlce pâdişâh fâ’idesi harâca mevķûftur... ⁶²

ERDEŞİR

Sasani Devleti'nin kurucusu ve destan kahramanı hükümdarıdır. 226-240 yılları arasında devleti yönetmiştir. Erdeşir- i Bâbekân adıyla tanınmaktadır. Hayatı hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte bir rivayete göre büyük babası muhafızdır ve büyük annesi prenses ailesindedir. Kendi adına şehirler kurmuştur. Avestanın yeniden düzenlenmesini sağlamıştır. Taş kabartmalar ve kitabeler hazırlama bu dönemde Hükümdar Erdeşir sayesinde başlayıp diğer Sâsâni hükümdarları döneminde geliştirilmiştir. Hayatını anlatan milli duygularla yazılan destansı Kârname-i Erdeşir-i Bâbekân eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eser Firdevsînin Şâhnâme sine de kaynak teşkil etmiştir ve böylelikle Fars edebiyatının da önemli şahsiyetlerinden olmuştur. 242 yılında öldüğü düşünülmektedir. ⁶³

...Erdeşir Bâbek ki salţanat serîrini hikmet zîveri birle bezemiş idi. Kendü oğlın gördi ki zîbâ câme giymiş idi. Eyitdi: Ey Oğul! Sulţâna bir libâs giymek gerek ki anuñ gibi libâs bir hazânedede olmaya ve hiçbir kimse anuñ gibi câme giymek kudret dutmaya ve bunun gibi câme ki sen giymişsün herkesde bulunmaķ ķâbîldür. Oğlı sordu ki ol câmenün aşlı ne nesnedür? Eyitdi: Eyü hûy ve eyu girdâr ve âriş-i? sâz-kârî ve bürdebârlıķdur... ⁶⁴

...Erdeşir Bâbek kendü oğlınavaşiiyyet eyledi ki: Ey Oğul cehd ü iķdâm ile tâ şefķat tamâm ve merķamet-i ma-lâ-keleâm ile re‘âyâtı ra‘iiyyet mertebesinden dōstı ve muħabbet derecesine irüşdüresün tâ ol haşletden gönüller senüñ ola ve ğayrı nesnelere

⁶¹ Nurettin Albayrak, “Enüşîrvân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, 1995, Sayfa 255-256.

⁶² K nüshası vr: 44a

⁶³ Tahsin Yazıcı, “Erdeşir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, 1995, Sayfa 284-285.

⁶⁴ K nüshası vr: 41b

*göñle tābī' dūr neleri varısa senüñ uğruña mebzül ü bī-dirīğ olur ve cemī' vüçüh ile cān-sipārlığa bā's olur...*⁶⁵

*...Erdeşir Bābek ki mülük-ı tavāifüñ a'kal ü a'dalī vü selāṭin nām-dār vü pādişāhun kāmkaruñ biri idi...*⁶⁶

CEMŞİD FERİDUN

İran'ın önemli hükümdarlarından Cemşid'in soyundan gelir. Doğduğunu öğrenen dönemin zalim hükümdarı Dahhâk Ferîdun'u tehlike olarak görür. Önce babasını öldürür. Annesi Ferîdun'u inek bakıcısına verir ve sütüyle beslemesini ister. 3 yıl sonra hükümdarın bunu öğrenmesi üzerine oğlunu Elburz dağında bir âlime teslim eder. Ferîdun 16 yaşındayken babasına olanları öğrenip intikam almaya karar verir. Dahhâkın kalesine gizlice girerek ordaki iki kadınla evlenir. Durumu öğrenen Dahhâk kaleye dönünce Ferîdun onun başına vurup zindana atar. Firdevsî'nin Şâhnâme'si başta olmak üzere birçok eserde Ferîdun efsanesi geniş bir şekilde anlatılır. Ferîdun'un Dahhâk'i yendiği gün olarak kabul edilen Mihrigân (Arapça şekliyle Mihricân) bayramı İran'da Nevruz gibi kabul edilir.⁶⁷

*...Şāh Efrīdūn'a şordılar ki mülāzımları ne nesne ile saqlayı dutmağ kâbīldür? Eyitdi: Mülāṭıfet ü bürdebārī ile eyitdiler: Müşkilleri ne nesne ile ḥall eylemek mümkindür? Eyitdi: Mülāyemet ü sâz-kārī ile...*⁶⁸

AMR b. LEY'S

Doğum tarihi bilinmemektedir. Yakub b. Ley's in kardeşidir. O öldükten sonra kardeşini bertaraf ederek kendisi tahta oturmuştur. Halifeye bağlılığını ilan ederek büyük savaflara girmiş ve kazanmıştır. Orduya verdiği önem büyüktür ve her 3 ayda bir bizzat kendisi kumandanı olduğu arz merasimleri düzenlemiştir. Kurduğu istihbarat sayesinde özel yetiştirdiği kölelerin yöneticileri denetlemesini sağlayarak haksızlıkları engellemeye çalışmıştır. Birçok eser bırakmıştır. Nişâbur'daki Cuma Camii, Fars'taki Câmi-i Atîk eserlerinden ikisidir.⁶⁹

...Getürmüşlerdür ki 'Amr bin Leys birini şāhib-i ġaraż söziyle ḥabs iddürdi. Ol kimsenüñ vālıdesi bir 'arzu-ḥāl yazdı ve kendüye 'arzu-ḥālī şunduğda pādişāhun

⁶⁵ K nüshası vr: 44a

⁶⁶ K nüshası vr: 75a

⁶⁷ Tahsin Yazıcı, "Ferîdun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, 1995, Sayfa 396.

⁶⁸ K nüshası vr: 41b

⁶⁹ Abdülkerim Özaydın, "Amr b. Leys", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 1991, Sayfa 86-87.

merkebi tündha? idi. Pîre-zenden ürkmüşdi ve ‘Amr andan mütegayyir olmuşdi. Buyurdı ki ol za‘îfe andan uzağ sordılar tekrar ol aradan geçüp giderken ‘acûze girü yol kenârına geldi ve bir daği tazallüm gösterdi. ‘Amr bu ‘acûze ne kimsedür? didi...⁷⁰

YAKUB B. LEY’S

Zerenc yakınlarındaki Karnin adlı bir köyde doğmuştur. Kardeşiyle birlikte yiğitlikleri ve cömertlikleriyle tanınmasının ardından Salih’in ordu kumandanlığını yaparak Büşt’ü ele geçirmişlerdir. Daha sonraki anlaşmazlıklardan sonra Yakub başa geçmiş ve birçok başarılı savaş vermiştir. Abbâsilere karşı aldığı yenilgiden sonra tekrar saldırmaya vakit bulamadan vefat etmiştir. Yerine kardeşi Amr b. Leys'i tayin etmiştir. Dindar, cesur, disiplinli, adil, dürüst, akıllı ve ileri görüşlü bir hükümdar olarak bilinen Yakub idari konularda tek başına karar almıştır. Birçok mescid ve bina yaptırmıştır.⁷¹

...nitekim Ya‘küb-ı Leys’e cüvânlık mebde’inde kabîle pîrlerinden biri eyitdi ki: Hâṭurum senüñ hâlûñe nîkrândur. Bu sindeki sen varsın istîlâ-i şehvet ü galebe-i nehmetdür. Evlenmegi kaşd eyle tâ senüñçün bir ulu ḥânedândan kerîme-i dil-pezîr dileyelüm. Ya‘küb eyitdi: Bir gelin ki ben ḥâṭurumı anuñla hoş itmişim. Nigâhını daği âmâde kılmışım. Pîr eyitdi: Anı baña göster görem ki nedir ve ‘arûsdan nişân vir bilem ki kimdür? Ya‘küb derûnhâneye varup bir şimşîr-i abdâr çıkardı ve eyitdi: Ben memâlik-i şark u garb küllînine ḥuṭbe itmek dilerüm ve nigâhı işbu tîğ-i cevherdâr u nîze-i hoş-güzârdur...⁷²

...Ya‘küb Leys bidâyeti ḥâlinde kendüyi mehâlike birağurdı ve küllî ḥaṭarları ihtiyâr eylerdi ve nefis âsâyişinde bertaraf olurdu ve meşakḳatler çekmekden bir nefes deñilünmezdi. Bir gün buña eyitdiler: Sen tuç eridici bir merdsin bu deñlü cefâ çekmek ve kendüñi ğarkâb-ı helâke birağmak sebeb nedür? Eyitdi: Baña yazık gelür kendü ‘ömr-i ‘azîzümi tuçla baqır işlâḥındaçürütmek ...⁷³

...Getürmişlerdür ki Ya‘küb-ı Leys himmetde yuğardanlıkdutardı ve dâ‘iyesi oldu ki Ḥorâsân’ı ḥavza-i teşhîr ü taşarrufa getüre. Bir gün rezm ü cenk ‘azîmetini dutmuş idi; ümerâ-i leşker bâb-ı bâr-gâha cem‘ oldılar...⁷⁴

⁷⁰ K nüshası vr: 30b

⁷¹ Erdoğan Merçil, SAFFAR, “Ya’küb b. Leys”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008, Sayfa 463-464.

⁷² K nüshası vr: 17a

⁷³ K nüshası vr: 20b

⁷⁴ K nüshası vr: 88a

ARİSTO

Trakya'daki Stageira'da doğmuştur. Babası Kral II. Philip'in babasının yakın dostu ve doktorudur. Kendisi de Eflatun'un Akademisi'ne girmiş ve en gözde öğrencisi olmuştur. Daha sonra ise çok güçlü bir rakibi olmuş ve hocası Eflatun'u eleştirmeye başlamıştır. Makedonya kralının oğlu İskender'in hocalığını yapmıştır. İskender kral olduğunda kendi okulu olan Lykeion'u kurmuştur. İskender 323'te ölünce insanlar Aristo'yu dinsizlikle suçlamışlardır ve Aristo annesinin köyü olan Khalsis'e gitmek zorunda kalmıştır. Birçok ilimin kurucusudur. Mantık, metafizik, tabiat bilimleri, ahlak ve siyaset gibi konuları ele almıştır. Eserleri Eflâton'unkilere farklı olarak sistematik ve didaktiktir. İslam dünyasında VIII. yüzyılda başlayıp X. yüzyıla kadar devam eden tercüme hareketleri sırasında İslam dünyasını en çok etkileyen filozoftur. Terminolojik, metodik ve problematik açıdan Aristo'yu takip eden İslâm filozoflarına Meşşâiyyûn ve temsil ettikleri okula da Meşşâî okulu denmiştir.⁷⁵

*...Aristo'dan şordılar ki sa'âdet-i dîn ü dünyâ ne nesnedür? Eyitdi: İki nesnedür. Biri cûd u biri kerem...*⁷⁶

SOKRATES

Milâttan önce 470'te Atina'da doğmuştur. Babası taş ustasıdır ve bir süre onun yanında heykeltıraşlık yapmıştır. Atinalı filozof Anaxagoras'ın yanında eğitim görmeye başladıktan kısa süre sonra yanlış yerde olduğunu anlamıştır. O insanın, varlığın ilkesi veya fizikî varlıklar üzerine değil kendi varlığı üzerine düşüp zihin dünyasını keşfetmesi gerekir. Bu düşüncesiyle felsefe dünyasını Sokrat'tan öncesi ve sonrası olarak ayırım yapmaya itmiştir. Sokrat, hayatının önemli anlarında içinden bir ses işittiğini, bu sesin kendisini nasıl davranması yönünde uyardığını söylemiştir. İşittiği sese de “dai-monion”um demiştir ve ilâhi olduğuna inanmıştır. Ona göre felsefe için tek önemli konu ahlâktır. Diyalog yöntemiyle insanların düşüncelerini açığa çıkartmış ve doğruyu yanlış göstermiştir. Hayatı boyunca tartışmış ve sorgulamış fakat eser bırakmamıştır.⁷⁷

⁷⁵ Mahmut Kaya, “Aristo”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 1991, Sayfa 375-378.

⁷⁶ K nüshası vr: 50b

⁷⁷ Mahmut Kaya, “Sokrat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, 2009, Sayfa 352-353.

SULTAN SENCER

1086 da Sincar'da doğmuştur. Babası Sultan Melikşah'tır. 6 yaşındayken babası vefat etmiştir ve bunun üzerine çıkan taht kavgaları sebebiyle iyi eğitim alamamıştır. Buna rağmen küçük yaştan itibaren devlet yönetiminde olması ona tecrübe kazandırmıştır. Birçok savaştan galip çıktıktan sonra Oğuzlarla girdiği muharebede esir düşmüştür. 3 yıl sonra kurtulduğunda Selçuklu'yu tekrar toplaması mümkün olmamıştır. “Sultân-ı Horasan, es-sultânü'l-a'zam, es-sultânü'l-muazzam,” gibi unvan ve lakaplarla anılmıştır. Sultan Sencer edip, şair ve âlimleri himaye etmiştir ve sarayında birçok önemli ismi ağırlamıştır. Adına kitaplar yazılmıştır. Sencer halkın şikâyetlerini dinlemiş, adaletle hükmetmiş, din âlimlerine hürmet edip onlara yakınlık göstermiş, zâhidler ve velîlerle birlikte bulunmuştur. Sultan Melikşah la birlikte örnek hükümdar olarak tarihe geçmiştir.⁷⁸

Getürmüşlerdür ki Sulţân Sencer mâzî enâru'llâhu burhânehu bir maḥalden geçüp giderken bir hırқа-püş yol başında tırmuş idi. Selâm virdi, sulţân bir nesne okurdu. Başını taḥrîk kıldı ve dilile cevâb dîmedi dervîş eyitdi: Ey şâh! Âgâh evvel selâm virmek sünnetdür ve selâma cevâb virmek farzdır. Ben sünneti yerine getürdüm sen niçün farzı terk eyledüñ?...⁷⁹

HACCÂC b. YÛSUF es-SEKAFÎ

(HACCAC-I ZALÎM)

661 yılında Tâif'te doğmuştur. Emevîler'e sadakatle bağlı olması sebebiyle “Küleyb” (köpek yavrusu) lakabıyla tanınmıştır. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerîm'i ezberlediği ve çocuklara öğrettiği söylenmiştir. Emevîler'in ordusunda önemli görevler almış ve bu görevlerde sert tutumu dikkat çekmiştir. Bu o kadar kötü bir namdır ki mezarı sapa bir yere yapılarak üstünden akarsu geçirilmiştir. Emevîler'in muhaliflerine çok sert davranmış, pek çok kişiye zulmetmiş, birçok kişiyi öldürtmüş veya zorla kendisine biat ettirmiştir. Ölümünden sonra sevinçle secdeye gidilmiştir. Buna rağmen Kur'ân ehline çok cömert olduğu ve mala düşkün olmadığı da kaynaklarda geçmektedir. Arapça'nın resmi dilde yaygınlaşmasını ve arap para sistemine geçilmesini sağlamıştır. Tarıma büyük önem vermiş, sulama kanallarını onarmış ve toprağa uygun tohumlar getirtip insanların şehirlere göçünü durdurmuştur. Zalim, kan dökücü olarak bilinmesinin yanı sıra Kur'an'la ilgili

⁷⁸ Abdülkerim Özaydın, “Sencer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009, Sayfa 507-511.

⁷⁹ K nüshası vr: 8b

çalışmalar yaptırmıştır ve her gece Kur'ân okuduğu söylenmiştir. Çok ünlü bir hatip olarak Irak valisiyken okuduğu hutbe örnek bir Arap edebiyatı ürünüdür.⁸⁰

...Haccâc-ı zâlim keennehü İslâm firâşî üzerinde toğmuşdı ve şahâbe ve teba'ını görmüş idi her gâh ki Nüşîverân'ı yâd iderler, adına âferîn ve taḥsîn okurlar anuñ 'adlî sebebiyle ve her gâh ki zıkr-i Haccâc dile gelür. Anuñ üzre la'net ve nefrîn okurlar anuñ zulm ü te'addîsi vâşıtasıyla...⁸¹

...Menkûldür ki Haccâc-ı Yûsuf gibi bî-inşâf zâlim bir cemâ'ati töhmete nisbet idüp kendü şaḡına ihzâr itdürdi ve konağı iki kapılı bir ḡâne idi ki kapusu biri şaḡa ve biri şola açılurdi ve ba'dü'l taḡkîḡ bî-günâhı şaḡdaki kapuya ve günahkârı soldaki kapuya sevḡ itdürdilerdi...⁸²

HALİFE ME'MÛN

786 yılında Bağdat yakınlarındaki Yâsiriye'de doğmuştur. Babası Hârûnürreşîd o gün halife olmuştur. Sarayda fıkıh, hadis ve Arap dilinin inceliklerini öğrendi. Hârûnürreşîd in ölümü üzerine kardeşi Emin halife olmuş ve Me'mûn'u veliahtlıktan alıp kendi oğlunu tayin etmiştir. Bunun üzerine Me'mûn kardeşini alt edip kendisi halife olmuş ve yıllar süren halifelik makamı için savaşlar devam etmiştir. Me'mûn ilk defa hânedan dışında birine veliahtlık vermiş ve Abbâsî devlet geleneğini bozmuştur. Halkın isyanlarından sonra bu düşüncesinden vazgeçer. Babek gibi önemli isyanlar zor da olsa bastırılmıştır. Me'mûn Bizans imparatorundan eski yazmalar istemiş ve bunların tercümesini yaptırmıştır. Dünyaca ünlü matematikçi Leon'u ülkesine getirmek istemiş ama başaramamıştır. Zeki, âlim, filozof ve ilme değer veren biri olarak görülmüş ve İslam dünyasına en parlak zamanlarından birini yaşattmıştır. Fakihler, kelâmcılar ve diğer sahalara mensup âlimlerden oluşan 100 kişilik grupla ilim meclisi oluşturmuştur. Kelam ve mezheplerle ilgili sorunları çözmeyi amaçlamıştır. Müsbet ilimler ve felsefe alanında tercümelet yaptırmıştır. Bunun için Beytül-hikme adlı tercüme ve araştırma enstitüsünü kurmuştur. Me'mûn halifeliğinin son zamanlarında Türkler'e daha çok güvenmeye başlamış ve orduda geniş yer vermiştir.⁸³

Me'mûn ḡalîfe buyurdi ki: Ol naḡoş ve bed-büy bir şu idi vallâ A'rabî perveriş bulduğı şuyı nisbet ile aña cennet şuyı görünmüş ve ihtimâl dutar ki birisi ol

⁸⁰ İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, 1996, Sayfa 427-428.

⁸¹ K nüshası vr: 25b

⁸² K nüshası vr: 82b

⁸³ Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, 2004, Sayfa 101-104.

şudan datsaydı bu işin sırrına yetişmeyüp A‘râbî’yi anuñla melâmet iderdi ve ol ta‘n ü teşnî‘ den ol bî-çâre münfa‘il olaydı...⁸⁴

...Getürmüşlerdür ki ‘ulemâdan biri Me‘mün Halîfe meclisinde bir hadîş rivâyet eyler ki ‘âdil pâdişâhlar eşhâşî kabirde müteferriğ olmaz dimekle Me‘mün buyurdi ki: Hadîş-i nebevî şadağanda bizde rey b u gümân yokdur lemmâ dilerüm ki Nüşîrevân’ı görem fî’l-vâki‘ ol kimesne mazhar-ı‘adl idi ki risâlet penâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin lisân-ı mu‘ciz-i nişânlarından geçmiş ki ben melik-i ‘âdil zamânında mütevellid oldum...⁸⁵

...Naşıldür ki Me‘mün halîfe-i eyyâmında bir kimse günâh işlemişdi ve firâr idüp gitmeseydi anuñ bürâderin cenâb-ı Me‘müne hâzır eylediler. Me‘mün hük m eyledi ki bürâderin getüre vallâ anı katl ideler. Ol şahş eyitdi: Ey halîfe! Senüñ ‘âmilüñ beni öldürmek diledügde sen aña beni şalıvermege nişân gönderseñ beni şalıverir mi? Eyitdi: Beli, şalıverir...⁸⁶

...Me‘mün Halîfe’den menkûldür. Eger halk bildi ki ‘afvda bize ne lezzet vardur ve bir kimsenüñ başı günâhından geçmekte ne sürür u behçet hâşıldur? Elbetde günâh-kârdan gayrı tuhf e bize getürmezlerdi...⁸⁷

SEBUK TEGİN

Bugün Kırgızistan sınırları içinde yer alan Barshân (Barsgan) bölgesinden veya Barshân adlı Türk boyundan olduğuna dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Bir savaşta esir düştükten sonra Sâmânî kumandanı Alp Tegin tarafından satın alınmıştır. Sarayda yüksek görevlere geldikten sonra Alp Tegin’in kızıyla evlenmiştir. Alp Tegin ve sonraki vasilerin ölümünden sonra devletin başına Sebük Tegin getirilmiştir. Sâmânîlerin valisi gibi hareket ederken Gazneliler Devletinin temellerini atmıştır. 997 yılında vefat etmiş ve cenazesi Gazne’de gömülmüştür. Askerleri tarafından çok sevilen Sebük Tegin ölümünden sonra “Emîr-i Âdil” adıyla anılmıştır. Çocuklarının eğitimini çok önemsemiş ve onlar için Pendnâme adıyla eser kaleme almıştır. Birçok şair kendisine methiyeler yazmıştır.⁸⁸

...sulţân Maħmūd Sebuktekînberrada’llâhu mizca‘hu kendü erkân-ı devletine eyitmiş kiablah-terîn âdemleri baña getürüñ. Anuñ dergâhı uluları gitmişler ve

⁸⁴ K nüshası vr: 14a

⁸⁵ K nüshası vr: 26b

⁸⁶ K nüshası vr: 30a

⁸⁷ K nüshası vr: 36a

⁸⁸ Erdoğan Merçil, SebükTegin, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, 2009, Sayfa 262-263.

*hükemā vü nüdemādan ve ‘ulema vü zeyreklerden ve hoş tab’ olanlardan yarar
ādemler memleketüñ eṭrāf ü eknāfina göndermişler ve anlar bunca zamān buncileyin
kimselerüñ istilāsına meşgūl olmuşlar...⁸⁹*

EFRÂSİYÂB

Farklı dildeki edebi eserlerde Frangrasyan, Frâsiyâb ve Frâsyât gibi farklı isimlerle anılan Efrâsiyâb İran tarihinde efsanevi, korkunç bir savaşçı ve büyük bir komutan olarak adını duyurmuştur. Ferîdun'un soyundan geldiği bilinir ve kötülük ilâhı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır. Efrâsiyâb'ın yer altındaki duvarları demirden kale içinde bulunan 100 sütunlu sarayı güneş, ay ve yıldızlarla aydınlanır. Efrâsiyâb'ın sihriyle donatılmış olan sarayın içinden su, şarap, süt ve yoğurt (mast-ı zete) ırmakları akar. Efrâsiyâb suları kurutması ve yağmur yağdırmaması sebebiyle Hint kötülük tanrısı Vrtra'ya benzetilmektedir. Efrâsiyâb hikâyeleri, Saka kabilelerinden bahsetmesinin yanında aynı zamanda Hunlar, Heftalitler ve Türkler'in saldırılarını da yansıtmaktadır. Türklerin İran milliyetçiliğinin etkisinde kalmaları sonucu Efrâsiyâb Kâşgarlı Mahmud tarafından Dîvânü lugati't-Türk'te Türk destan kahramanı Alp Er Tonga Efrâsiyâb olarak gösterilmiştir. Türkler tarafından Efrâsiyâb'a birçok hikmetli sözler ve öğütler atfedilmiş ve Karahanlıların ve Selçukluların soyunun Efrâsiyâb'tan geldiği öne sürülmüştür. Dünyanın kötü hükümdarları arasında gösterilirken aynı zamanda merhametli ve yapıcı olduğu da söylenmiştir. İran'da birçok yerleşim merkezi ona atfedilmiştir.⁹⁰

İSKENDER

İskender'in hayatı Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Zülkarneyn ile birçok benzerliğin olması sebebiyle destansı bir şekilde anlatılmış ve maceraları kitaplaştırılmıştır. Zülkarneyn'in kişiliği İskender'in hayatıyla birleştirilmiş ve "İskendernâme" adı verilen tür içinde İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine bürünmüştür. İskender'le ilgili hikâyeler Fars edebiyatında mesnevi ve nesir halinde iki tür olarak yazılmıştır. İslam edebiyatında da İskender'in hayatını ve maceralarını anlatan İskendernâmeler kaleme alınmıştır. Burada onun tarihi kimliği yerine

⁸⁹ K nüshası vr: 34a

⁹⁰ Tahsin Yazıcı, "Efrâsiyâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, 1994, Sayfa 478-479.

efsanevi bir Müslüman olarak anlatılmıştır. Şahname'de anlatılana göre İskender'in tek amacı dünyayı hakimiyet altına almaktır. Adil ve bilge bir hükümdar olarak nam salar. Kainata ve felsefeye duyduğu ilgiyi büyük filozoflar ve bilginlerden ders alarak kendisini geliştirir. Fars edebiyatında Nizâmî'nin İskendernâme'sinden sonra Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Âyîne-i İskenderî'si ve Abdurrahman-ı Câmî'nin Hîrednâme-i İskenderî'si önemli kaynaklardır. Bunlardan başka pek çok esere konu olmuştur. Türk edebiyatında ilk manzum İskendernâme Ahmedî tarafından 1390'da kaleme alınmıştır. Bu kadar eserin olması İskender'in örnek alınacak kişi olarak kabul görülmesini sağlar. Öyle ki divan şiirlerinde övülecek kişiler İskender'e benzetilmiştir.⁹¹

...İskender Aristo'dan şordı ki falan günah-kâr hakkında ne dersin? Hakîm eyitdi: Ey melik! Eger günâholmayaydı 'afv ki yigrek şıfatdur kimseden zâhir olmazdı pes günâh 'afvüñ âyînesi oldı ve günah-kâr ol şıfatuñ zuhûruna sebab-i vâkı' olmuştur tâ te'ib-i günâh-kâr dañi bu güne bir güzel şıfat ma' denîdür...⁹²

...İskender-i Zülkarneyn'den şordılar ki pâdişâh dilîr olmağ nişânı nedür? Eyitdi: Dilîr olan düşman miğdârını şormaz kararını sorar...⁹³

Ayrıca eserde geçen diğer şahıslarla ilgili bölümler de aşağıdaki gibidir:

...‘Abdullâh Tâhir bir gün kendi kendi oğluna eyitdi: Eyâ devlet bizüm hânemizde tâ nice dek kalur? Oğlu eyitdi: Mâdemki 'adl bisâtı ve nişfet-i firâşı bu bizüm eyvânımızda döşenmiş ola ümîzdür ki devlet andan tefrîk olmaya...⁹⁴

...Getürmüşlerdür pâdişâh-ı Kubâd bir gün şikârda leşkerden ayru düşdi ve germiyyet-i Hüda'dan teşnegî ve susuzluğdan fâkatsüz kaldı. Her tarafda bir sâye ile bir çeşme gözetdi. İttifâk ırakda anuñ nazârına bir siyâh nesne göründi, ol cânibe at sürdi. Bir bâdiyede bir köhne çadır kurulmuş gördi...⁹⁵

...Hilâf söze müdârâ dimezler, durû'dirler ve zu'afâ ve fuğarâdan ayrı cevâbdan 'âr itmeyeler. Zîrâ güft u gû derd ile harârete göre zuhûra gelür ve küçiler ile mukâleme ulular hişâlındendür ki Hazret-i Süleymân nebî şalavātu'llâhu'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi salţanat mevkibinde nübüvvet şerefi dañi var iken mür-ı za'îf sözlerini istimâ' buyurdılar...⁹⁶

⁹¹ İsmail Ünver, "İskender", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, 2000, Sayfa 557-559.

⁹² K nüshası 36b

⁹³ K nüshası vr: 90a

⁹⁴ K nüshası vr: 25b

⁹⁵ K nüshası vr: 31b

⁹⁶ K nüshası vr: 28a

...Nitekim aḥbārda gelmişdür ki sultān **Melikşāh-ı Selçūķī** bir gün jenderud kenārında şikār iderdi. Bir zamānistirāhat için bir murğ zārdaistirāhate vardı. Mülāzimānda bir ğulām ki anuñ ḥācibi idi, ğüyā dāḥil olup bir ğāv gördi ki ırmağ kenārında otlar. Buyurdi tā ol ğāvı dutup zebḥ ideler ve bir miğdārını kebāb ideler...⁹⁷

...**Hūsenk bin Siyām**'ın veşâyāsında mezkūrdur ki oğlına buyurmuşdır ki: Ey püser! Ola ki rāyet-i zulmi maṭmūs u cevr-i menkūs dutasın ve āh-ı mazlūmān-ı sitem-dāide nāvekinden ve maḥrūmān-ı miḥnet-i keşide nālesinden perhīz üzre olasın...⁹⁸

...**Selmān-ı Verrak**'dan naḳıldür ki ider: Bir gün Me'mūn Ḥalīfe ḥizmetinde idüm. Yāḳūtdan bir nigīn gördüm ki anuñ uzunı dört barmağ ve eni iki barmağ kadar idi ve şafā vü rüşenlikde ḥurşid-i cihān-tāb ve nāhīd-i raḥşān gibi idi. Pes bir kuyumcı getürdiler ve eyitdiler: Bir yüzük işle ki işbu yāḳūt anuñ kayışı olmağ mümkün ola...⁹⁹

...sıbt-ı nebī naḥl-i velī **Hüseyn bin 'Alī**rdvāna'llāhu 'aleyhim ecma'in 'Arab eşrāfindan miḥmānlar ile ni'met sofrasında otururken anuñ ḥādimi kāse ile dāḥil-i meclis olmağ diledükde ve ḥeşt ziyādeliğinden ayagı bisāt ḥāşiyesine dokunup elindeki kāseden şāhzādenüñ mübārek başı ve ruḥsāresine biraz aş döküldükde ol te'dib yüzünden üzerine nazar şalar...¹⁰⁰

...**Sultān Ebū Su'ud** Ḥudā-bende zamānında ümerāsı re'āyaya ziyāde teklīf iderlerdi ve müsādere ve bedi'atle anlardan māl alurlardı. Bir gün sultān kendü ümerāsına eyitdi: ¹⁰¹اليومنا هذا ¹⁰²بعد اليوم ¹⁰³ben ra'iyet cānibini dutardum ra'iyeti ber-ṭaraf itdüm gelüñ maşlahat ise cümlesin ğāret idelüm ve emti'a vü ğayrdan anlara nesne alıḳomayalum...¹⁰³

Getürmişlerdür ki ekābir-i ḥaremeyn **Nâsır Ḥalīfe** cenābına yazmışlar ki ḥilāfet size yaraşmaz ve salṭanat ü ḥükümet size uymaz ki senüñ nāiblerüñ ve müte'alliklerün ḥilāf-ı şer'-i muṭahhar 'ibādu'llāhı zulm ü 'udvān üzre olup anlardan fuḳarā vü zu'afāya envā' cevr ü sitem şadır oluyor. Cevābında yazmış ki bu siz

⁹⁷ K nüshası vr: 29a

⁹⁸ K nüshası vr: 33b

⁹⁹ K nüshası vr: 38b

¹⁰⁰ K nüshası vr: 39b

¹⁰¹ Günümüze kadar, hālā.

¹⁰² Bu günden sonra.

¹⁰³ K nüshası vr: 44b

didüğünüzden haberüm yokdur. Bunlar bir daği kerre haber gönderirler ki işbu ‘özrüñ günāhuñdan artıkdur...¹⁰⁴

Getürmişlerdür ki çün **Hâtem** civānmerdliğı avāzesi cezīre-i ‘Arabı tā Yemen dārü'l-mülkine varınca dutdı ve anuñ şīt-ı sehāveti Şām vilāyetine ve Rüm memleketine irişdi. Vālī-i Şām ve hākīm-i Yemen ve pādīşāh-ı Rüm anuñ ‘adāvetine kalkdılar ve anlardan her biri da‘vī-yi sehāvet eylediler ve civānmertlik lāfını urdılar ve zıkr-i Hâtem zebān-ı ehl-i zamān üzerinde ziyāde cārī idi ve anuñ kerem ü cūdı tañtanası buñun-ı eñrāfa sārī vü sār...¹⁰⁵

...Biri daği ‘azīmü'r-Rüm ki aña **Hıraqlı** dirlerdi. Çün Hâtemdebdebesin işitdi. Tefahhus-ı aḥbār ve tecessüs-i aḥvāline meşgūl oldı. Kulağına irişdirdiler ki Hâtem'de bir merkeb vardur bād-pāyī vü cihān peymāyī...¹⁰⁶

Naşir bin Aḥmed mülük-i Sāmāniyyedendür kendü oğlına vaşıyyet eylediki ey ferzend-i dil-pesend bu memleket ki çok meşakḳat ile ele getürmişüm ve bu salṭanat ki ‘ömr-i ‘azīzümü anuñ kavā‘id-i temḥīdinde şarf itmişim, eger dilersenñ saña yıllarca kala...¹⁰⁷

Getürmişlerdür ki **İsma‘ıl-i Sāmānī** pādīşāh-ı Horāsān ve ḥayl-i sāmān üzre sulṭān idi. Bir gün anuñ ḳatına bir ‘ālim geldi, aña çok ta‘zīm eyledi ve çün gitdi veche müşā‘ih yedi adam arduca yürüdi. Ol gice ḥazret-i Resūl şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem vāḳ‘asında göründi. Kendüye ider: Ey İsmā‘ıl! Benüm ümmetüm ‘ulemāsından birini ‘azīz dutmuşsın Rabbü'l-‘izzet ḥazretlerindendür ḥevāset itdüm; tā seni iki cihānda‘azīz eyleye ve anuñ ardınca yedi ḳadem gitmişsin dilek eyledüm tā yedi kimesne senüñ neslünden pādīşāhlıḳ eyleyeler...¹⁰⁸

...‘Abdullah sordı ki bunlar kimlerdür: Eyitdiler **Aḥmed-i ḥarab** u **Muḥammed-i Eslim Ṭūsī** ki ‘ulemā-i Rabbānī vü füzalā-i ḥaḳḳānīdirler ve selāṭin ü ümerā dergāhına tereddüd göstermezler. Buyurdı ki: Anlar bizüm sılāmıza gelmezler ise biz anlaruñ sılāmına varuruz...¹⁰⁹

Hālid Bin Velīd ki İslām leşkerinde cür‘et-i tamām birle ma‘rūf u mevşūf idi; ḥālet-i ihtizār u rıḥlet vaḳtinde dāde-i devletinden eşk-i ḥaşret yağdurdı.¹¹⁰

¹⁰⁴ K nüshası vr: 46a

¹⁰⁵ K nüshası vr: 53a

¹⁰⁶ K nüshası vr: 54a

¹⁰⁷ K nüshası vr: 59b

¹⁰⁸ K nüshası vr: 61a

¹⁰⁹ K nüshası vr: 48b

¹¹⁰ K nüshası vr: 85b

...ve **Selāmī** tārīhinde yazar ki çün Esfār bin Şīrū'ya Re'ý şehri kaçdına Semnāne nüzül eyledi anı anuñ üzre dutdılar ki **Ebū Ca'fer Semnānī**'yi helāk eyleye. Ebū Ca'fer korkdı. Bir muhkem kal'ası varıdı, aña mütehaşşıs oldı ve çün esfār Re'ý vilāyetini havza-i teshīre getürdi. **Deylemī** ağır sipāh ile kal'ayı merķūm üzerine irsāl kıldı. Bir vechle ol kal'ānuñ fethi müyesser olmadı. Āhīrū'l-emr Deylemī bir 'āqıl kimseyi ara yerde vasıta idindi tā anuñla Ebū Ca'fer mābeyninde tarh-ı şulh bıraķdı.¹¹¹

...göstereler. Nitekim **Melik-i Ĥayāt**'la gösterdi ve bu hāl bu minvāl üzre oldı ki bir müddetde Ĥorāsān'dan Melik-i Ĥayāt'la kaçdına bir düşmān-ı 'azīm zuhūr buldı. Ol dağı leşkere tertīb ü ta'bīye gösterüp anuñ def'ine şürū' eyledi. Līkin Ĥayāt'la anuñ erkān-ı devleti şaşdılar ve kendü 'āķıbetlerin mülāhaza itdiler ve pīşbīnlik tarīķasın ke'ennehü önüne aldılar...¹¹²

3.5. Eserin Dil ve Üslup Özellikleri

Ömer Efendi tercümesinde çoğunlukla orta nesir özellikleri görülürken yer yer süslü nesir örneklerine de rastlanır. Eserin giriş bölümünde kullanılan ağır ve ağdalı ifadeler bâblarda yerini orta nesire bırakmış, bazı kısımlarda sade nesir denilebilecek türden açık ve anlaşılır ifadeler kullanılmıştır.

“tā hūdūd-ı şer'ī anuñ şerāyiți üzre hıfz u rabta kudreti ola bir dağı gerekdür teemmül buyura ki çün Ĥaķ Şubhāne vü Teālā celle 'anü's-şeb'ih-i ve'n-nazīr anuñ Ĥaķķında buncılayın bir kerāmet-i erzānī dutmuşdur ve anı kendü kıllarından bir tayıfe üzerine orundılayup Ĥākim itmişdür ve anuñ ululuk rāyetini تعز من تشاء Ĥükmiyle yüceltmışdür; vāriadat-ı ezeli, efser-i ihtiyārī anuñ fark-ı iktidārī üzerine kıomışdur ve meşiyet-i lem-yezeli Ĥalkdan bir cemā'atün emr ü nehy zimānını girü ve anuñtaşarruf-ı kabzasına virmişdür.”¹¹³

“Ĥüdā-yı Te'ālā Ĥazretiniñ fermānber-dārlıđını kendü fermānber-dārlıđına göre gerek olduğın añlamaķ gerek ve gündüzlerde Ĥalkuñ işine ve gicelerde Ĥazret-i Ĥaķķuñ işine muķayyed olmaķ gerek.”¹¹⁴

Eserde birkaçı dışında şiirler Farsça olarak verilmiştir. Kimi zaman şiiri alıntıladığı kişiyi de zikrederek vermiştir. Eserde dili Türkçe olan şiirler de vardır.

¹¹¹ K nüshası vr: 84a

¹¹² K nüshası vr: 78b

¹¹³ K nüshası vr: 4a

¹¹⁴ K nüshası vr: 5a

*Nitekim şeyh Müşliḥiddin Sa‘dī Şīrāzī rūḥu’llāh rūḥa bi ma‘nīyi silk-i nazma çeküp buyurmuşlardır.*¹¹⁵

Nazm

در ان کوش تاهر که نیت کنی

نظر در صلاح عیت کنی

که سلطان اگر نیت بد کند

مهم جهانی بهم برزند

Her bölümde ilgili ayet ve hadislerle yer verilmiş konuların ayet ve hadislerle hem daha iyi anlaşılması sağlanmış hem de metin bu şekilde zenginleştirilmiştir.

*“Her şāḥib-i devletüñ ki du‘ākilidi eline gelür elbetde ادعونی استجب لکم va‘desiyle der-i icābet anuñ yüzine açılır.”*¹¹⁶

*“Ḥazret-i Risālet-penāḥ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥayātı dıraḥt-ı imāndan bir şāḥ ile ta‘bīr idüp ثعبت من الايمان الحياء buyurmuşdur.”*¹¹⁷

Eserde aynı zamanda atasözleri ve deyimlerle birlikte benzetmelerden de faydalanılmış aynı zamanda arkaik kelimelere de yer verilmiştir. Bürtermek, yarlıganmak, turguruldu gibi.

*“İkin eger ğalebe ḥaşmuñ olursa meydānda beni atlar toynağı altında bulasız; ya‘ni ya devlet bāşa ya kuzgun leşe gele demekdür.”*¹¹⁸

*“Ḳuşkuna kuvvet ḳamçıya berkeb deyüp ve ceng itmeyüp ḳaçmağa yüz dutdı.”*¹¹⁹

*“...bir pīr ki anda ‘aql olmaya, şūyı yoḳ çeşme gibidür ve bir cüvān ki anda edeb olmaya, güli yoḳ bostān gibidür ve bir dervīş ki anda ma‘rifet olmaya nūrı yoḳ kör gibidür ve bir şāḥib-cemāl ki anda ḥayā olmaya tuzsuz ta‘ām gibidür ve bir ‘ālim ki anda taḳvā olmaya evyānı yoḳ at gibidür...”*¹²⁰

*“...bir sitemkārı zu‘afā vü ‘acūze üzre müstevlī eylemek ḳurdı koyuna çobān eylemek gibi bir ḥıyānetdür.”*¹²¹

Eski Anadolu Türkçesi özelliği olarak düz ünlülerden sonra görülen yuvarlaklaşma burda da görülür.

¹¹⁵ K nüshası vr: 31b

¹¹⁶ K nüshası vr: 6b

¹¹⁷ K nüshası vr: 12a

¹¹⁸ K nüshası vr: 89a

¹¹⁹ K nüshası vr: 78a

¹²⁰ K nüshası vr: 89a

¹²¹ K nüshası vr: 64a

“ve ol hoşnüd olmaqlıkdur her ne ki Hüdâ-yı Teā‘lā ve teqaddesden kula irişür.”¹²²

Ahlâki kavramlar tanıtılırken öncelikle kavramların anlamları verilir daha sonra ayet, hadis, şiir ya da hikâye gibi diğer bahislere geçilir.

“Şabr; ve ol şabr u taḥammül eylemekdür mekâre vü belıyyât üzre ki Haḫ Te‘ālā ḫazretinden kula irişür ve şabr begâyet maḫbül ü marzî bir şıfatdur ve şabr menḫabeti kula hemîn yeterdir ki ان الله مع الصابرين maẓmûnıyla ‘avn-i İlâhî dünyâda anuñladur.”¹²³

Eserde bir kişinin sözünü eyitdi, buyurur, mezkurdur gibi sözlerle aktararak vermiş, kimi zaman eserdeki anlatımlar karşılıklı konuşmalar şeklinde devam etmiştir.

“Dervîş eyitdi: Şükri ne güne idersin? Sulṭân cevâb virdi ki الحمد لله رب العالمين kelimesiyle ki cemî‘-i ni‘metlerüñ şükri işbu kelîmede mündericdir.”¹²⁴

Yazarın esere ayet ve hadis örnekleriyle başlaması İslâm toplumlarında öncelikli olarak Allah'ın ve Hz. Muhammed'in sözlerine olan itibar sebebiyledir. Şiir, hikaye gibi konuya kaynak olacak anlatımlar sonra gelmektedir. Arap, Fars ve Türk toplumunda kabul görmüş önemli şahsiyetlerin başından geçen hadiselerin anlatıldığı hikayelerde Hz. Muhammed, Hz. Süleyman, Hz. İsa gibi peygamberlerden; Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Halid Bin Velid, Hz. Hüseyin gibi sahabelerden; Sâdi-i Şirâzî, Mevlâna, Câmî gibi edebî şahsiyetlerden; Nuşirevan, Sultan Sencer, Efrasiyab, Behram-ı Gur ve İskender-i Zülkarneyn gibi sultanlardan; Aristo, Sokrates gibi filozoflardan ve onların söz ve yaşamlarından örnekler verilmiştir.

3.6. Tercümede İzlenen Yol

Bir dildeki ifadenin bir başka dile aktarılması anlamına gelen tercüme, tarih boyunca toplumların birbirini tanımada, birbirleriyle çeşitli münasebetlerle irtibat kurmasında, ilmî ve fikrî gelişmelerde önemli rol oynamış bir faaliyettir.¹²⁵

Eski Türk edebiyatında “tercüme”, bugünkü “çeviri” anlayışını aşan bir anlam taşır. Eski Türk edebiyatında “tercüme”nin şekilleri şöyledir:

1. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,

¹²² K nüshası vr: 11a

¹²³ K nüshası vr: 9b

¹²⁴ K nüshası vr: 8b

¹²⁵ Nurgül Sucu, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, 2006, s:

2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktarılarak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler.

En eski Kurân-ı Kerim çevirileri, birinci biçimdedir. Bu tür Kurân çevirilerinin eski nüshalarında Arapça metnin altına, Türkçesinin kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür. Sonradan, Kurân-ı Kerim tercümeleri için ikinci çeviri yöntemi kabul edilmiştir. Bu gibi çevirilerin gayesi, mukaddes bir kitap olan Kurân-ı Kerim'in anlamını bozmamaktır. Meselâ, “Yoğdur şapacağ Çalap'dur ancağ” cümlesi, “kelime-i tevhit” olan; “Lā ilāhe illā'llāh” cümlesinin tam karşılığıdır. Bu gibi çeviriler, dil bakımından büyük önem arz eder.

Konusu aktarılarak yapılan çeviriler de çöktür. Bu tür çeviri tarzında; yazar, eseri cümle cümle Türkçeye çevirmez, kavrayabildiği biçimde anlamını aktarır.

Dördüncü çeviri biçimi ise, daha çok edebî eserlerde görülür. Şair, kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi çevirmeyi asla düşünmez ve kendini asıl esere bağlı saymaz. Kimi parçaları kelime kelime çevirirken, kimi yerlerin sadece konusunu aktarır.¹²⁶

Bu eser tercüme şekillerinin ikincisi olan “Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler” kısmına girer. Ömer Efendi metni aslına uygun çevirmeye dikkat etmiş, hatta bazı yerlerde zaman ve vaktin darlığından dolayı ihmalin ve gözden kaçmaların olabileceğini ifade etmiştir: “...ve her bābda rivāyet ü hikāyetden şol nesne ki iğtizā-yı vağt ü zamāndur aña müsāmağat gösterilmişdür.¹²⁷”

---

¹²⁶ Sucu, 130.

¹²⁷ K nüshası vr. 4a

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN

4.1. METİN TESİSİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Arapça ve Farsça kelimelerin imlasında Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-“Türkçe Ansiklopedik Lûgat”* adlı çalışma esas alınmıştır.¹²⁸

Arapça Farsça ön ek, son ek, terkip ve birleşik kelimelerin yazımında İsmail Ünver'in “*Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*” isimli makalesi dikkate alınmıştır.¹²⁹

Metinde geçen Arapça ve Farsça ibareve şiirler Arap alfabesiyle yazılmış, çevirileri dipnotta gösterilmiştir. Farsça şiirlerin çevirisinde Fatih Koyuncu'nun “*Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l Ârifin'i (İnceleme- Tenkitli Metin)*” adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.¹³⁰ Metin içerisindeki “şalla'llâhu ‘aleyhi ve sellem” gibi bilindik ifadeler transkribe dahil edilmiştir.

Metinde yer alan ayetler Arapça asıllarıyla verilmiştir. Meali, sure adı, sırası ve ayet numarası dipnotta gösterilmiştir. Türkçeye çevirileri sırasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân-ı Kerim meali esas alınmıştır.

Farsça bazı kelimelerde görülen vâv-ı ma'dûle (ّ) işareti ile gösterilmiştir. Mesela h`âh, h`âce gibi.

Yazılışında hemze (ء) bulunan kelimeler aslî imlalarıyla metne dahil edilip hemzelerin ye (ي) ile yazıldığı yerlerde de metne sadık kalınarak ye'li biçim kullanılmıştır. Mesela sâ'il-sâ'yil gibi.

4.2. NÜSHA FARKLILIKLARININ GÖSTERİLMESİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

4.2.1. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp. 43 Va 717

200x145 155x85 mm. dış ve iç boyutlarında olan eser siyah meşin üzeri siyah kaplıdır. 197 varak ve her bir yaprağında 18 satırdan oluşan eserin yazı türü nesihdir. Harekeli olan metin oldukça iyi durumdadır. Metin siyah mürekkeple, bölüm başlangıçları, şiir geçişleri, alıntılama yapıldığına dair cümleler kırmızı mürekkeple

¹²⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999.

¹²⁹ İsmail Ünver, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies Volume 3/6, Fall 2008*, s.1-46.

¹³⁰ Fatih Koyuncu, “*Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i (İnceleme- Tenkitli Metin)*”, MCBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa, 2016.

yazılmıştır. Ayet ve isimlerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

4.2.2. İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298

275x170 boyutlarında olan eser deri ciltli, şemsel ve mikleplidir. 146 varak ve her bir yaprağında 20 satır bulunan eser nesih hatla yazılmıştır. Sayfalar yaldızlı çizgili bir çerçeve ile çerçevelenmiştir. Metin siyah mürekkeple, bölüm başlangıçları, şiir ve nesir geçişleri, alıntılama yapıldığına dair cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayet ve isimlerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir.

Nüsha farklılıklarının gösterilmesi meselesinde Ahmet Ateş'in Metin Tenkidi Hakkında adlı çalışmasından yararlanılmıştır.¹³¹

Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp. 43 Va 717 nüshası için "K" İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298 nüshası için "İ" kısaltmaları kullanılmıştır.

Metne esas alınan K nüshasının varak numaraları parantez içinde gösterilmiş () İ nüshası ise köşeli parantezle [] metne dahil edilmiştir.

Nüsha farklılığı bulunan ibareler arasına iki nokta konmuş ve bunlar dipnotta belirtilmiştir. Bir nüshada eksik olan ibareler varsa - işaretiyle gösterilmiştir.

İle edatının kendinden önceki sözcüğe bağlı ya da ayrı yazılmasından kaynaklı farklılıklar, vokallerin kullanımındaki ayrılıklar, düz yazıya geçişi ifade eden nesir kelimesinin bulunup bulunmaması ile ilgili hususlar arasındaki farklılıklar anlamı yahut metin tesisini etkilemeyen farklılıklar olduğundan metinde belirtilmemiştir.

---

¹³¹ Ahmet Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: VII.-VIII., 1942, s.253-267.

3. TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Transkripsiyon Alfabeti			
ا	ā /e /a	ض	ž, ɖ
ب	b	ط	ʈ
ت	t	ظ	ʒ
ث	ṣ	ع	ʕ
ج	c	غ	ɣ
ح	ħ	ف	f
خ	ħ	ق	q
د	d	ك	ŋ/k
ذ	ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	ه	h/e /a
ش	ʃ	و	v/u/o/ü/u
ص	ʃ	ی	y/ī
ع	ʔ		

5.4. METİN (VR. 1B-98A)

Bismillāhırrahmānırrahīm

(K 1b) [İ 1b] Hāzret-i Pādişāh-ı ‘ale’l-ıtlāk ‘azzet kelimetühü ve cellet ‘azimetehü menşūr-ı devlet-i sulţānū’l-mürselīn ve mütemmim-i ahlāku’l-muḥsinīn Muḥammedü’n-nebīyyi’l-emīn şalla’llāhu ‘aleyhi ve ‘ālihī ecma‘īn ḥāzretlerini tuğrā-yı ğarra-yı ve ¹³² انكلعلى خلقن عزم ile matbū u müzeyyen eyledi. Zīrā ki ḥüsn-i ḥulq ḥāzret-i Allāh’uñ ḥikmeti envārından bir nūr ve ‘izzet-i pādişāhı esrārından bir sırdır ki ol nūr-ı şerīf ile başret gözi münevver ve ol sırr-ı ‘azīz ile ma‘rifet-i ḥüsn-i şıfāt müyesser olur ve ḥadīs ¹³³ بعثت لاتمم مكارم الاخلاق mazmūnundan añlanur ki fā’ide-i server-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve ālihi ve sellem tetmīm mekārım-i ahlāk ve tekml-i meḥāsın-i evşāfdur. Lā-cerem ol ḥāzretün (K 2a) zebān-ı mu‘ciz beyānı ¹³⁴ تخلقوا باخلاق الله kelimesini nāṭıq oldu. Tā ümmet-i ‘ālī-himmet bileler ki bu taḥalluq ile taḥaqquq bir emr-i lāzım ve bu derece-i ‘ulyāya irtikā bir farz-ı müteḥattımdür ve evvel nesne ki kıyāmet mīzānında vezn olunur, ahlāk-ı ḥasene olur ba‘d ez-ān a‘māl-i ḥasene dartılır ve ḥadīsde gelmişdür ki be-dürüsti mü’min ḥulq-ı nikū vāsıtasıyla şol kimseler derecesini bulur ki kıyımü’l-leyl ü [İ 2a] şāyimü’n-nehār olalar ve ḥükemā demişlerdür: Eyü ḥüy bir rüşen yoldur ki ol minhāc-ı ibtihācından ğayrıyla ser-menzil-i şeref ü serveriyeye irişilmez ve ol yol sülükından ğayrıyla ḥayvāniyyet bādiyesinden insāniyyet dārü’l-mülküne raḥat çekilmege tākāt gelmez.

Nazm

هر که در وسیرت نیکو بود

ادمی از ادمیان او بود ¹³⁵

نیکی عمر دهنه نکور و بیست

خوی نکو مایه عنیکو بیست ¹³⁶

ve ahlāk-ı sūtüde vü evşāf-ı pesendide efrād-ı ādemiyānıñ dükelisinden zībā vü müstaḥsen görünür. Ḥuşūsā bir cemā‘ atden ki

¹³² “Sen elbette üstün bir ahlāka sahıpsin.” (Kur’ân, Kalem, 68/4)

¹³³ Hadis: “Ben güzel ahlākı tamamlamak için gönderildim.”

¹³⁴ Hadis: “Allah’ın ahlākıyla ahlāklanın.”

¹³⁵ “Her kim ki onda iyi bir gönül, iyi bir huy varsa, o gerçek insanlardan biridir.”

¹³⁶ “Bir insanın iyiliği ve güzelliği onun yüzündeki güzellik değildir; iyi huy, gerçek güzellik ve iyiliktir.”

¹³⁷ وریکی خلق مایشا و یختار ۱۳۷ hūkmiyle zimām-ı iktidār añlarun abza-yı itiyārlarına virilmiřdūr ve miftāh-ı ināyet-i bī-gāyet-i ¹³⁸ توتی المللت من تشاء ۱۳۸ lūṭfiyla ebvāb-ı salṭanat u hūkūmet anlaruñ yūzleri ūzerine aılmıřdur.

Beyt

خونیء اخلاق کان دنیا و دین را ذیورست
با فقیری خوش بود پادشاهی خوشریست

ve el-amdu li'llāh ki azret-i pādīřāh-ı dīn-penāh mażhar-ı envārū's-sulṭānū zıllu'llāh ve el-amdūlillāh (K 2b) řıfatı anuñ řānına lāyıdur. Dārā-yı Cemřīd-fer Ferīdūn-ı Hūrřīd manzar řāhib ırān-ı İskender-mekān merkez-i dāyire-i emn ū emān mūmehhid-i avā' idū's-salṭanatı'l-bāhire mūřeyyid-i me' āıdū'l-ilāfeti'z-zāhire cihandār-ı Cem-adr-i gītī-penāh ki Hūrřīd-i mūlkest ve zıll-ı İlāh es-Sulṭān bin es-sulṭān bin es-sulṭān sulṭān Osmān Hān bin sulṭān Amed Hān alledallāhu mūlkehū ve ebbede devletuhū ālī inırāzū'd-devrān

Beyt

شهنشاه غازی ممالکستان
که دست دور آن بدستش عنان

¹³⁹ ان اشکر لی ولو الدیك ۱۳۹ hūkmiyle azret-i Bārī celle celāluhū vū amme nevāluhū fermānına muterin ve dīde-i Ya'kūb-ı Ken'ān gibi ol Yūsuf-ı Mıřr-ı izzet-cemālī nūriyla dīde-i āfā mūnevver ū rūřen dūřūp her gūředen řadā-yı tehniyet ve nidā-yı mūbārek bād gerdūne ıup řūkr-i bī-pāyān ve amd-i bī-kerān ile mesāmi' -i mele' -i a' lā mā-lā-māl oldı.

[İ 2b] ıṭ' a

فیاض ازل ذفیض بی اندانه
اندخت از مقدمش بدهر او اده

شد باغ مر ادا از ان بشارت حرم
کشت کشت امید ازان رسیدن تاده

Ekābir u ařāgīr-i cāndārlı du' āsına zebān adılar ve avās u ' avām ol mihr-i felek-i izzet ū temkīn aında řenā vū āferīn edāsına teveccūh gūsterdiler. Bu faīr aīr el-muḥṭāc ilā raḥmeti'llāhi'l-Meliki'l-adīr alīlū'l-biā' a ' Ōmerū'l-faīr daı bu sūrūr u řādmānī ve ' azm-i dūrūst ile du' ā-gūy-ı devlet-ā'hīde iken bu adīř-i

¹³⁷ "Ve Rabbin dilediğini yaratır ve seğer..." (Kur'ān, Kasas, 28/68)

¹³⁸ "Sen mūlkū dilediđine verirsin". (Kur'ān, Āl-i İmran, 3/26)

¹³⁹ "...Bana ve anne babana řūkret..." (Kur'ān, Lokman 31/14)

şerîf ma' nāsı hātır-gîr oldı. Kāle'n-nebiyyü şalla'llāhu (K 3a) 'aleyhi ve sellem لاتقصر وافي طاعت الله تقصرو لاتبذرو وامو الكم في سبيل اشيطان تبذير او لاتشمر وافي زخارف الدنيا تشمير او لاتتفرو اء ن مجالس الزر تتفرو او اتقوا ابو ماكان شره مستطير ايو ميكون فريقين فريق في الجنة اعدلهم نعيموا و ملاك كبير الايرون في هاشم şadaqa rasūlu'llāh, ساو لاذمهر يرو فريق في النر يسمع فيها شهيقا و زفير او لايجدون من دون الله لياو لانصر | pes devlet-i dūnyā-yı fānī sa' ādet-i 'uzmā-yı bākī katında lā-şey idūgi aẓherü mine-ş-şems oldıysa cihāndārlik umūrında dūnyā vü 'uqbāya yarar ahlāk-ı sūtüde ve evsāf-ı ḥamīdeden birkaç kelime evrāk-ı beyāne getürmek sa' ādāt-ı dāreyni müstelzim ḥayr du' ādur diyüp risāle-i Aḥlāku'l-Muḥsinīn Fārisī'den lisān-ı Türkīye tebdil ü tercümeye şürü' olındı; tā ki Fārisī bilmeyenler daḥi ahlāk menāfi'inden bī-behre kalmayup du' ā-i ḥayrla yād ideler. والتوفيق من الملك القدير imdi nev' i beşer medeniyyü't-ṭab' vākī' olmışdur ki birbirleriyle içtimā' ve itilāfdan çäre degüldür ve emzice vü ṭibā' muhtelif olup her mizācuñ bir iktizāsı ve her ṭab'un aña göre muktezāsı muḥarrerdür. Pes bunlar mābeyninde bir [İ 3b] kânūndan lā-buddur ki ol kânūnıla biri birleriyle (K 3b) ma' āş idüp hiç āferīde üzerine zūr u ḥayf geçmeye ve ol kânūn didügümüz şerī' atdür ki anuñ ta' yīn-i evzā' ı vaḥy-i İllāhī ile olmışdur ki vāzı' ma peygamber dirler ve çün peygamber bir kânūn vaż' eyler bir kimse gerekdür ki ol kânūnı kendü kudret ü şevketi birle muḥāfaẓa eyleye ve hiç kimseye qomaya ki anuñ ḥudūdından tecāvüz eyleye bu kimseye daḥi pādişāh itlāk olunur. Bu taqdirce pādişāhlik derecesi tuluvv-ı mertebe-i nübüvvet oldı niçün ki Nebī vāzı' -ı kânūn-ı şerī' atdür ve pādişāh bu şerī' at-ı ğarra ve bu kânūn-ı 'uzmānuñ ḥāmisi ve ḥāfızıdır. Bundan ötürü ¹⁴⁰ الملوك والدين تو امان¹⁴⁰ buyurulmuş nitekim bu ma' nā-yı mutazammın işbu

Қит' a

ندخردشاهي و پيغمبري
چون دونكين انديك انكشتر ي

كفته انهاستكه اذ ادهاند
كين دوزيك اصل ونسب ن ادهاند

denilmiş. Bunuñ ucından Ḥaḳ Subḥānehu ve Te' ālā kendü tātine emirden ve kendü peygamberi itā' atinden şoñra mülük-ı dīndār u şehir-i yārān-ı şerī' at şī' ar emrine muṭī' ü rām olmasını emr itmişdür ki ḳavluhū Te' ālā ¹⁴¹ اطيعوا الله اطيعوا الرسول و اولو الامر منكم¹⁴¹ pes pādişāh gerekdür ki şāhib-i şerī' at ahlākıyla müteḥallik ola (K 4a) tā ḥudūd-ı şerī' anuñ şerāyiṭi üzre ḥıfz u rabṭa

¹⁴⁰ "Sultan ve din birbirinin ikizidir."

¹⁴¹ "...Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de..." (Kur'an, Nisa, 4/59)

kudreti ola. Bir daği gerekdür te`emmül buyura ki çün Hax Şubhānehu ve Te`ālā
 celle `anū`ş-şeb`ih-i ve'n-naẓīr anuñ haqqında buncılayın bir kerāmet-i erzānī
 dutmuşdur ve anı kendü kullarından bir ẓāyife üzerine öründileyüp hākim itmişdür ve
 anuñ ululuk rāyetini¹⁴² تعزمن تشاء hükmiyle yüceltmışdür; irādet-i ezelī, efser-i ihtiyāri
 anuñ fark-ı iktidārı üzerine qomışdur ve meşiyet-i lem-yezelī halkdan bir cemā`atün
 emr ü nehy zimāmını girü anuñ [İ 3b] taşarruf-ı qabzasına virmişdür. Gerekdür ki
 kendü ālī zātını ol dađi sūtüde şıfātla ve beğenilmiş semtler ile mevsüm u mevşüf
 itdüre ve ol nesnelere ki pādişāhlar aña reā`yet lāzımdur işbu kırk bābda Fārisī
 `ibāretinden Türkī zebān üzre beyān olınmışdur ve her bir bābda rivāyāt u
 hikāyāt dan şol nesne ki iktiza-yı vaqt u zamāndur aña müsāmaḥat gösterilmişdür ve
 من الله الاعازم Bāb-1 evvel der-`ibādet, bāb-1 düvüm der-iḥlāş, bāb-1 süvüm der-
 duā`, bāb-1 çehārum der-şükr, bāb-1 pencüm der-şabr, bāb-1 şeşüm der-rızā, bāb-1
 heftüm der-tevekkül, bāb-1 heştüm der-ḥayā, bāb-1 nühüm der-`iffet, (K 4b) bāb-1
 dehüm der-şıyānet-i edeb, bāb-1 yāzdehüm der-`ulüvv-ı himmet, bāb-1 düvāzdehüm
 der-`azm, bāb-1 sızdehüm der-cedd ü cehd, bāb-1 çehārdehüm der-şebāt, bāb-1
 panzdehüm der-`adālet, bāb-1 şānzdehüm der-`afv, bāb-1 heftdehüm der-ḥilm, bāb-1
 hecdehüm der-ḥulq u rıfḳ, bāb-1 nüvazdehüm der-şefḳat ü merḥāmet, bāb-1
 bīstdehüm der ḥayret ü mübrāt, bāb-1 bīst¹⁴³ ü yeküm der-iḥsān u seḥā, bāb-1 bīst ü
 düvüm der-tevāzu`, bāb-1 bīst ü süvüm der-vefā vü diyānet, bāb-1 bīst ü çehārum der-
 rızā vü `ahd, bāb-1 bīst ü pencüm der-şıdḳ, bāb-1 bīst ü şeşüm der-incāḥ-ı ḥācet, bāb-1
 bīst ü heftüm der-te`ennī vü te`emmül, bāb-1 bīst ü heştüm der-müşāveret ü tedbīr,
 bāb-1 bīst ü nühüm der-ḥaram u endīşe, bāb-1 sī-üm der-şecā`at, bāb-1 sī vü yeküm
 der-ḡayret, bāb-1 sī vü düvüm der-siyāset, bāb-1 sī vü süvüm der ḥıfz u ?, bāb-1 sī vü
 çeharum der-ferāset, bāb-1 sī vü pencüm der-kitmān-ı esrār, bāb-1 sī vü şeşüm der-
 iḡtinām-ı fırsat, bāb-1 sī vü heftüm der-ri`āyet-i ḥuḳuḳ, bāb-1 sī vü heştüm der-
 şoḥbet-i nīḡān, bāb-1 sī vü nühüm der-def`-i eşrār, [İ 4a] bāb-1 çihilüm der-ḥadm u
 ḥaşem. **Bāb-1 Evvel Der-`İbādet**; ve ol Hax Subḥānehu ve Te`ālā celle zikruhu ve
 `ālā ḥāzretine perestmişdür ki her cihetden `amel-i şāliḥe dürüşmekdür; (K 5a) edā-yı
 ferāyız ü vācibāt ile ve terk-i qabāyiḥ ü muḥarremāt ile ve evāmirü nevāhīde ḥāzret-i
 risālet-penāḥ şallallāhu¹⁴⁴ `aleyhi ve selleme¹⁴⁵ ittibā ıla ve muḳarrerdür ki Hax

¹⁴² “...dilediğini aziz kılarım...” (Kur'an, Âl-i İmrân, 3/26)

¹⁴³ bīst -İ

¹⁴⁴ şallallāhu -İ

¹⁴⁵ aleyhi ve selleme: `aleyhü's-selām İ

Subhānehu ve Te‘ālā hazretine ‘ibādet dūnyāda vāsīta-i şelāmet ve ‘uqbāda rābīta-i necāt ü kerāmetdür.

Beyt

سرمايه سعادت دنيي عبادتست

پير ايهكر امت عقبی عبادتست¹⁴⁶

Pes pādīşāh gerekdür ki kendüahvāli şafhāsını ‘ibādāt raqamıyla tezyīn eyleye tā Hūdāvend-i Te‘ālā ve teqaddes aña vire şol nesneyi ki dūnyāda ve āhīretde işe yarar ve Hūdā-yı Te‘ālā hazretiniñ fermānber-dārlıgını kendü fermānber-dārlıgına göre gerek olduğın añlamak gerek ve gündüzlerde halkuñ işine ve gicelerde hazret-i haqquñ işine muqayyed olmak gerek. Getürmüşlerdür ki Emīrū'l-mü‘minīn ‘aliyyū'l-murtaza kerrema'llāhu vechehu kendü zamān-ı hilāfetinde günlerini halāyık mühimmātında ve gicelerini Hālīk‘ ibādetinde geçiştürmege meşgūl idi. Didiler ki: Yā emīre'l-mü‘minīn bu deñli renci niçün kendi üzerüne revā dutarsın ki ne gündüzlerde āsāyişte ve ne gicelerde ārāmişdesiz? Buyurdılar ki: Eger gündüzlerdediñlensem ra‘iyyet zāyi‘ olurlar ve gicelerde ārām itsem yarın kıyāmet günü kendüm zāyi‘ olurum. Anuñçün gündüzde halkun (K 5b) mühimmātıyla ve gicede kār-ı Haqq ile perdāht olurum. Herātpādīşāhlarından birisi şāh-ı Sencāndan berreda'llāhu merca‘ u iltimās gösterdi ki baña bir vaşiyet eyle didi. Şāh eyitdi: Eger necāt-ı dīnī ve derecāt-ı uḡrevī dilerseñ gicelerde dergāh-ı İlāhī üzre gedālık dādına dūriş ve gündüzlerde [İ 4b] kendü dergāhında gedālar dādına iriş. Ya‘nī gicelerde gedālar gibi Haqq dergāhında niyāzda ol ve gündüzlerde kendü dīvānuñda fuqarā meşāliḡini haqq u ‘adl üzre gör.

Beyt

چون بنده كان حق همافر مانير تو اند

تونيز بنده كي كن وفر مان حق بئر¹⁴⁷

هر پادشاه كه خدمت حق را كمر بيست

بنده خلق هم زي خدمتش كمر¹⁴⁸

ve çün ra‘iyyet ḡuyı pādīşāh ḡuyına tābi‘ dūr.¹⁴⁹ الناس علي دين ملوكهم¹⁴⁹ hükmince her gāh ki pādīşāh tā‘at u ‘ibādeti ve inşāf u ‘adālete meyl eyler ra‘iyyet daḡi ol işe

¹⁴⁶ “Bu dünyadaki saadet sermayesi ibadettir; öteki dünyadaki kerametın sermayesi de ibadettir.”

¹⁴⁷ “Bütün Allah’ın kulları senin emirlerini alıp yerine getiriyorlarsa; sen de Hak Teālā’nın dediklerini ve emirlerini al ve yerine getir.”

¹⁴⁸ “Her padişah hakka hizmet etmek için çabalarsa; halkı da ona hizmet etmek için gayret eder.”

rāğıb u māyil olurlar ve berekāt-ı ‘ibādāt-ı re‘āyā daħi pādişāh-ı ‘ādilūñ devlet-i rūzgārına vāşıl olur. Zīrā ra‘ıyyet bir ħayra bir ayaqla adumlar ve pādişāh devletinde ħuşūle gelen ħayrāt u ħasenātuñ her birinden kendüye ħişşe vardır. Ol vesīle birle pādişāh-ı dīndār bunca biñ adumla adumlamış olur. Bu kadar vardır ki çeşm-i başiret lāzımdur. Nitekim ħazret-i Mevlānā kıddese sırruhu Meşnevī’sinde buyururlar. (K 6a)

ادمي ديدست و باقي پوستست
ديد انست ان كه ديدد و ستست

چونكه ديدد و ستست نبود كوربه
كر سليمانست اذوى موربه

روح ان كس كو بهنكام الست
ديدر بخويش و شد بيخويش و مست

Bāb-ı Dūvüm Der-İhlās; ve ol riyā vü ġaraždan ve‘alel-i sāyireden ‘amel-i pāk u zeyyīsiyle işini ġaražsızca dođrı ve çālāk eylemekdür.

Beyt

هر كه با خالص قدم ميزند

عيسى وقتست كه دمى دند¹⁵⁰

Pes gerekdür ki her bir iş ki eyler anuñ niyyeti Ĥağ Subĥānehu ve Te‘ālā ħoşnudluđunu taleb itmek ola ve kendü nefesine anda medĥal virmeye ki nefsanī ġaražlar ĥağĥānī ‘amelleri helāk eyler. Getürmişlerdür ki Mışır ĥulefāsından biri buyurmuş ki siyāset mevĥ‘inde bir bī-edebe birĥaç tāziyāne evzālar [İ 5a] ol ĥāl eşnāsında ol şahş zebān-ı vekāĥat açup ĥalīfeye şetm eyler. Ĥalīfe fāriğ ü āzād olmasını emr eyler. Bārgāh-ı ĥilāfet ĥavāşından biri su’āl eyler ki: Ol ĥayāsız utanmazuñ te’dībi ziyāde gerek iken şuĥı ‘afv olunup āzād itmege sebeb ne oldı? Ĥalīfe eyitdi: Ben anı Allāh için te’dīb iderdim çün baña nā-sezā söyledi; nefsim andan müteğayyir ü müte’essir oldı ve intiĥām şadedine geldi dilemedim ki kār-ı Ĥağĥ’a ġaraž-ı nefse medĥal (K 6b) virem ki bu şüret şīve-i ihlāşdan uzağdur ve ġaraž ħarışmış iş şāĥīb-i fazīlet-i şevābdan maĥrūm u meĥcürdur[dur].

Nazm

¹⁴⁹ “İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredir.”

¹⁵⁰ “Her kim ki saf ve temiz niyetle adım atıyorsa; kendi döneminin Hz. İsa’sı olur ki, nefesi rahmettir.”

اڤسختش ائش من تپڤشد
كار الهى عرض امپڤشد¹⁵¹

دا عيه نفس چون بنمدر و
معنىء اخلاص نماند اڤدرو¹⁵²

كار كذا اخلاص نشد بهر و
تر كچنان كار سدا و اتر¹⁵³

Bundan ma^lumdur ki her ne iş olursa mutlakā Allāh için olmayıcak ihlāş u şāfī olmağdan dūrdur. **Bāb-1 Sūvūm Der-Du^lā**; ve ol^l arz-ı niyāzdur dergāh-ı İlāhī'ye ve feyz-i nā-mūtenāhī fazlından murādāt dilemekdür ve her şāhib-i devletūñ ki du^lā¹⁵⁴ kilidi eline gelür elbetde¹⁵⁵ ادعوني استجب لكم¹⁵⁵ va^l desiyile der-i icābet anuñ yüzine açılır ve du^lāya celb-i menfa^lat ya def^l-i mazarrat içündür ve selāṭına ikisinden de çāre değüldür. Biri cerr-i menāfi^l ki nizām-ı memleket ü kıvām-ı salṭanatdur. Anı elbetde zārī vü niyāz birle Ḥazret-i Ğanī-i kār-sāzdan dilemek lāzımdur tā ferāğat ile serīr-i übbehet üzerinde mütemekkin olmağa mümkün ola.

Beyt

در مسندناذكى نشیند بمر د
انكس كمر هنياذبر دل بكشد¹⁵⁶

İkincisi def^l-i mekkāre vü mazārra ki ol hücūm-ı ḥaşm ve galebe-i düşmenden kināyetdür yāḥud ālām-ı eşkām ve ğayrı belālardur. Anlar daḥi tazarru^lu zārī vü du^lādan ğayrıyla def^l olmaz. Nitekim Sulṭān-ı Mevlevī ḳuddise sırruhu Meşnevī-i Ma^lnevī'sinde buyururlar: (K 7a) [İ 5b]

اي كه خواهى كذبلاجان و اخري
جان خود را در تضرع اورى

كين تضرع ابر در حق قدرست ها
و ان بها كان جاست ذارير اكجاست

¹⁵¹“Onun sözünden benim ateşim alevlendi; ilahî ve manevî bir iş, kötü gazezler ve kötü niyetlerle birlikte oldu.”

¹⁵²“ Nefsin baskınlığı ortaya çıkınca; iyi, saf ve temiz niyetten eser kalmadı.”

¹⁵³ “Bir işte ihlas yoksa o işi bırakmak daha iyidir.”

¹⁵⁴ ıder - K

¹⁵⁵ “...Bana dua edin, duanızı icabet edeyim...(Kur'an, Mü'min, 40/60)

¹⁵⁶ “Her kim ki, ihtiyacını Allah'ın kuluna belirtmeyip ihtiyaç elini kullar önüne uzatmadı, o sessizce muradına ermiş olacaktır.”

باتضرع باش تا شاد ان شوي
کريه کن تايي دهان خند ان شوي

اي خوشاچشمی که ان کريان اوست
وي همایون دل که ان بریان اوست

اخر هر کريه ماخذند هايست
مرد ابرين مبارکيند هاست

Aḥbārda gelmişdür ki pādišāh-ı ‘ādil du‘āsı müstecābdur her du‘ā oḡı ki sulṭān-ı ‘adālet ŧi‘ār kemān-ı imkān üzre ḡomuşdur ve ŧaşt-ı dürüst-i ihlās ile açmışdur, ol oḡ ŧeksiz hedef-i icābete vü nişāne-i isticābete varmışdur. Getürmişlerdür ki bilād-ı İslām'dan bir ŧehrde niçe zamān muttaşıl leyl ü nehār yağmur yagdı. Bir meşābede ki ḡalk-ı ‘ālem işden ḡaldı ve gelme gitme yolu bağlandı ve menziller vīrāneliğe yüz dutdı ve daḡdaḡa ulu kiçi ḡātırına düşdi. Ehl-i tencīm didiler ki: Nezarāt-ı felekden istidlāl mümkündür; keşret-i āb vāsıtasıyla bu ŧehr ḡarāb ü yebāb olsa gerek. Ḥalk-ı ‘ālem ḡānümāndan göñül ḡaldırıp el yudılar ve ḡalāyık beynine tamām cez‘ü fez‘ düşdi ve herkesiñ ṭāḡati ṭāḡ olup iş işden aşdı. Sulṭān-ı zamāna rücū‘ idüp aydılar.

Beyt

Çak bıçaḡ dayandı deldi üstüh‘ān
Pādišāhiñdur bu iş oldı yaman

pādišāh-ı vaḡt daḡi merd-i ‘ādil (K 7b) ve pākīze sīret ü serīret idi. ŧehir ehline teselli eyledi ve kendüsi ḡalvet yire vardı ve rū-yi niyāzı ḡāk-i mezellet üzre ḡodı ve eyitdi: Ey benüm ma‘būdum, perverdigārum, cemī ‘ḡalk bu ŧehrüñ ḡarābeliği üzre ittifaḡ itmişlerdür. Sen bir ḡādir pādišāhsın ki anlaruñ taşavvurını bātıl idesin ve kendü āḡār-ı ḡudretüni ḡayāllerinden gečen ḡilāfinca zāhir¹⁵⁷ ḡılasın¹⁵⁸. Fi'l-hāl [İ 6a] ol yağmur menḡūṭ oldı ve ḡalkuñ başına gün ṭogdı. Bunda delīl-i rūşen vardır ki pādišāh çün ‘ādil ü pāk i‘ tiḡād ve anuñ zebānı ve göñli ra‘ıyyet ḡaḡḡında ṭoḡrı ola. Her bir du‘ā ki anlar ḡaḡḡında ve kendü ḡaḡḡında eyleye. ŧeref-i icābete iḡtirān bulmaḡ olmaz.

Nazm

پادشاهی که نهاد اذر ه لطف

¹⁵⁷ zāhir- İ

¹⁵⁸ didi- İ

برسرش افسر شاهنشاهی

هر چه میخو اهی اذوخواه که او

دهدت هر چه اذو میخو اهی

Bāb-1 Çehārum Der-Şükr; ve ol sipās ü sitāyişdür mün‘im üzerine eylediği in‘ām u ihsānına ve çün ni‘met-i salţanat ni‘metlerüñ ulurāğıdur¹⁵⁹, pes sulţān gerekdür ki cümleden artık bu ni‘metüñ şükr-güzār ü sipās-darlığına muttaşıl kıyām göstere ve şükr hem dil ile ve hem gönül ile ve hem a‘zā vü cevārih ile olur. İmdi gönül ile şükr oldur ki mün‘im-i haqıķıyı añlaya ve bile ki her bir ni‘met ki kendüye irişmişdür ol vāhibü'n- ni‘metüñ feyz-i bī-gāyet ü luţf-ı bī-nihāyetindendür. (K 8a) Fe-emmā zebānile şükr oldur ki muttaşıl Haqıķ'ı yād eyleye ve el-ḥamdüli'llāh kelimesini çok söyleye ve bu kelime ni‘met şükrine vefā ider ammā cevārih ile şükr eylemek budur ki virdüğü ni‘metüñ kuvvetini kendü men‘ī tā‘atine şarf eylemekdür. Meselā‘azādan her bir ‘uzvı bir tā‘at ki ol ‘uzva maḥşüşdur ol tā‘ate meşğul itdüre ki insān sek-i nefsinin kethüdāsı olmak bu esrārdan kināyetdür, ‘ahd-i mīsāk daḥi bu ‘ibāretdür.¹⁶⁰ اءوكلكم مسولون عن رعبته¹⁶⁰ mażmūni buña işāretdür.Ya‘nī tā‘at-i çeşm oldur ki maḥlūqāta ‘ibretile nazar eyleye ve ‘ulemā vü şuleḥāya merḥametle ve zu‘afā vü zīr-i destinde olan fuqarāya şefkatle baqa ve kulak tā‘ati oldur ki kelām-ı İlāhī ve aḥbār-i Nebevī ve kışaş-ı ekābir [İ 6b] dīn ü mevā‘iz ü naşāyiḥ-i meşāyiḥ yaqın ne ise anı istimā‘ eyleye ve el tā‘ati oldur ki faqīran u muḥtācāna ihsān eyleye ve haqıķı olmayan şeye yapışmaya ve ayak tā‘ati mesācid ü me‘ābid ü mezārāt-ı evliyā ziyāreti ve dervīşān-ı ḥālis tefakḫudı ve gūşe-i nişīnān-ı bī-ṭama‘ ziyāretidür ve ‘alā hezā her bir ‘azā üzre ta‘yīn ma‘lūmdur. Lāzım olanı arayup bulmak gerek, ان الله لا يحب البطالين buña işāretdür ve çün¹⁶¹ لعن شكرتم لا ذينكم¹⁶¹ ḥükmiyle şükr-güzārlik ni‘met ziyādeliğine sebebdür Haq Sūbhānehu celle ve ‘alā anuñ milkü (K 8b) ve māl u cāh u celālini ziyāde ider.

Beyt

شكر سيوى شهر سعادت برد

هر كه كند شكر ذيات برد¹⁶²

Getürmüşlerdür ki Sulţān Sencer māzī enāru'llāhu burhānehu bir maḥalden geçüp giderken bir ḥırqa-puş yol başında ṭurmuş idi. Selām virdi, sulţān bir nesne

¹⁵⁹ ulurāğıdur: ulusıdur İ

¹⁶⁰ “Hepiniz çobansınız. Hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”

¹⁶¹ “Eğer şükrederseniz, size (olan nimetimi) artırırım.”(Kur'an, İbrahim, 14/7)

¹⁶² “Şükretmek insanı saadet şehrine doğru götürür; şükreden kişiler, mutluluğu elde eder.”

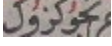

oçurdu. Başını tahrîk kıldı ve dilile cevâb dimedi, dervîş eyitdi: Ey şâh! Āgâh evvel selâm virmek sünnetdür ve selâma cevâb virmek farzdır. Ben sünneti yerine getürdüm sen niçün farzı terk eyledüñ? Sulţân-ı ‘âdil inşâf yüzinden ve şalâbet-i selâm ucından‘ inân-ı keşide? i‘ tizâra geldi ve buyurdi ki: Ey dervîş! Şükr-güzârlığa meşğul idim ve senüñ cevâbuñdan ğâfil¹⁶³. Dervîş eyitdi: Kime şükr iderdüñ? Eyitdi: Hüdâ’ya ki mün‘im-i muţlakdur ve dükeli ni‘metler anuñ virgüsü ve cümle ‘iţalar anuñ feristâdesidür.

Beyt

اذما تايماهي واذعرش تايفرش
هرذر هازوشده مستغرق نعم¹⁶⁴

Dervîş eyitdi: Şükri ne güne idersin? Sulţân cevâb virdi ki¹⁶⁵ الحمد لله رب العالمين kelimesiyle ki cemî‘-i ni‘metlerüñ şükri işbu kelimedede mündericidir. Dervîş eyitdi: Ey sulţân! Sen [İ 7a] sipâs-dârlık tarîkâsını bilmedüñ ve şükr-güzârlık vazîfesini yerine getürmedün. Gerekdür ki senüñ şükriñ feyazân-ı ni‘met-i İlâhî ve terâdüf-i mevhibet-i (K 9a) nâ-mütenâhî miqdârınca ola ki rûzigâr-ı devlet sende hâşıl ve eyyâm-ı şevket ü ‘azamet saña şâmildür ve şükr bu hemîn degüldür ki nağme serâ-yı zebân-ı ‘andelübüği bir nefes el-ğamdüli’llâh gülbinini üzre müterennim dutasın ve yiter diyesin. Hemân şükr-i selâtin ki mâlikü'l-mülükde mevki‘-i kabul bula

¹⁶⁶ والشاكر يستحق المذيد derecesinde müteraqqî ola oldur ki her varısa bir şükr ki anuñ üzre münâsib ola yerine getüresin. Sulţân Sencer iltimâs gösterdi ki beni anuñ üzre muţtalî‘ eyle. Dervîş eyitdi: Saltanat şükri‘adl eylemekdür; ‘umûm-ı ‘âlemiyân üzre ve cemî‘-i âdemiyâne ihşân eylemekdür¹⁶⁷ ve füşat-ı memleket ü vüs‘at-ı vilâyet şükri emlak-ı ra‘iyyete tama‘ eylemekdür. Halk üzerine fermân yürütmek şükri buyruğ dutan ‘âlâ vü ednânuñ haqqın anlamağdur ve ikbâl çoğluğunuñ ve baht ü devlet yüceliğiniñ şükri hâk-i mezellete düşenler üzre merhamet ü dâd eylemekdür ve hazâne ma‘mûrluğunuñ şükri erbâb-ı istihkâk için şadağat u idrârât muqarrer ü mecrî dutmağdur ve kudret ü kuvvet şükri za‘iflere vü‘âcizlere nesne bağışlamağdır ve şihhatde olmağlık şükri sitem irişmiş bîmâr ve çalbi mağzûnlara kânûn-ı ‘adilden külliyyet ile şifâ-yı şadr erzânî (K 9b) buyurmağdur ve sipâh u leşker çoğluğunuñ

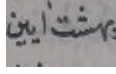
¹⁶³ “oldım İ

¹⁶⁴ “Gökyüzündeki aydan balığa, semadan yeryüzüne; her zerre ve her ufak parça onun nimetlerinden payını almıştır.”

¹⁶⁵ “Hamd, Alemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.” (Kur’an, Fâtiha, 1/2)

¹⁶⁶ “Hadîs: “Nimete şükreden daha fazlasına ulaşır.”

¹⁶⁷ “umûm-ı ‘âlemiyân üzre ve cemî‘-i âdemiyâne ihşân eylemekdür- İ

şükri anlarıñ āsībünü ya‘nī fitne-i zarar ve haşyetini müslümānlardan ve ehl-i zimmet fuķarāsından ırāk eylemekdür ve ālī ‘imāretler ve bağ u rağlar şükri ra‘iyyetüñ mesken ü menāzillerini hıdm u hışm nüzülünden mu‘āf dutmaķdur. Aşl-ı şükr-güzārılık hülāşası oldur ki hışm u rızā vaķtinde [İ 7b] haķ cānibini işğa ķomayasın ve haķkuñ āsāyişini kendü āsāyişüñ üzre muķaddem dutasın.

Beyt

نیاساید انددیار تو کس

چو اسایش خویش خواهی و بس¹⁶⁸

Dervīş sözleriniñ zevķi sultānuñ dil-i derūnuna eşir itmek ile dilediği merkebinden aşāğa gele ve anı ziyāret eyleye çün nażar şaldı dervīş hiç görmedi ve kimse andan nişān viremedi buyurdu: Tā bu kelimāt-ı cān-bağşı yazdılar ve kendü rüzgārında düstürü'l-‘amel idindiler.

Beyt

بند حکیم صیقل اینده دلست

مقصود هر دو عالم اذ ان بند حاصلست¹⁶⁹

بانکدیو ان کله بان اشقیاست

بانکسلطان پاسبان اولیاست

Bāb-ı Pencüm Der-Şabr; ve ol şabr u taħammül eylemekdür meķāre vü beliyyāt üzre ki Haķ Te‘ālā hażretinden ķula irişür ve şabr beğāyet maķbül ü marazī bir şıfatdur ve şabr menķabeti ķula hemīn yeterdir ki¹⁷⁰ ان اللہ مع الصابرين¹⁷⁰ mażmūnıyla ‘avn-i İlāhī dūnyāda anuñladur. (K 10a)¹⁷¹ انما یوفی الصابرون اجرهم بغير حساب¹⁷¹ fehvāsınca ‘uķbāda daħi müzd-i şābirān-ı bī-ħadd ü bī-pāyāndur. Aħbārda gelmişdür ki Haķ Subhānehu celle celāluhū vü ‘amme nevāluhū Hażret-i Dāvūd ‘aleyhisselāma vaħiy buyurdu ki: Ey Dāvūd! Tekellüf göster tā benüm aħlāķı kendü rüzgāruña pīrāye idinesün ve baña lāyık cümle şıfatdan biri oldur ki şabūrum.

Beyt

صبر بهتر مردر اذ هر چه هست

تا بیا بدبر مر ادخویش دست¹⁷²

¹⁶⁸ “Eğer sadece kendi rahat ve huzurunu düşünürsen, hiç kimse senin ülkende huzur bulmayacak.”

¹⁶⁹ “Bilgenin nasihati gönül aynasını parlatır, dolayısıyla nasihati dinleyerek iki amaç elde etmiş olursun; hem bilgeyi dinlemek, hem gönül aynanı parlatmak.”

¹⁷⁰ “...Allah sabredenlerle beraberdir.” (Kur'an, Bakara, 2/153)

¹⁷¹ “...Sabredenele mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.” (Kur'an, Zümer, 39/10)

¹⁷² “İnsanoğlu için her şeyden daha iyi sabırdır; çünkü bu sabır onu muradına erdirir.”

Her kim tūr-i bārān-ı havādişde sīr-i şabrı yüzine çeker her çend hadeng-i ümīdi hedef-i murāda tīzrağ irişür. Zīrā ki şabr şādīlīgün miftāhıdır ve rāhat hānesiniñ kapısı bundan ğayrı kilidile açılmaz.

Nazm

کلید در کنج مقصود صبرست

در بستان کس که بکشود صبرست¹⁷³

چو خار ای کو هو چو دیبای کردون

لباسی که هر کذنفرسود صبرست

ve mülük-ı Türkistān [İ 8a] kelimātında getürmişlerdür ki şāh-ı Efrāsiyāb kendü ümerāsına buyurdı: Kendü merdānınuñ he`yet ü şekillerine ve übbehetü şevketlerine ve urdukları lāflarına ve itdükleri da`vālarına mağrūr olmayalar tā şol vaqte dek ki anları merdānelik ile şınamayalar. Eger şabrucıgı üzerinde şabr u pāyidārılığda tamām `ayār bulurlar ise ol kimselere i`tibār ideler.

Beyt

نه بد عویست قدر و قیمت مرد

قیمت مرد صبر باید کرد¹⁷⁴

Getürmişlerdür ki bir gün ümerādan biri pādişāh (K 10b) öninde durmuş idi ve pādişāh bir mühimde anuñla müşāverede idi. Kazā ile bir `ağreb anuñ gönlegi<sup>175</sup> içine düşmüş idi ve dem-be-dem ol emīre nīşterin çarb iderdi tā bir vaqte dek ki nīşi `amelden kaldı ve her ne miğdar zehri varısa işine şarf itdi ve ol emīr muṭlağa o müşāvereden sözin kaç` itmedi ve yüzünde ve kendü özünde tağayyür zāhir kılmadı ve sözi daği hikmet ve k̄anūn-ı ākıl k̄ā` idesinden inhirāf bulmadı tā kendü hānesine geldi ve ol `ağrebi libāsından taşra eyledi. Bu haber sulṭāna irişdi. Müte`accib ve müteḥayyır kaldı bir ğayrı gün emīr çün sulṭān mülāzemetine geldi, buyurdu ki: Nefsdan def`-i zarar vācibdür, sen niçün dünki gün āzār-ı `ağrebi kendüñden def` itmedüñ? Cevāp virdi ki: Ben kuluñ ol degülem ki senüñ gibi pādişāhuñ kelām-ı şerefini bir `ağrebiñ zehr-i eleme sebebiyle kaç` idem ve eger bugün bezm meclisinde bir `ağreb nīşi üzre şabır itmege gücüm yetmeye yarın rezm ü cenk ma`rekesinde zehr-āb dāde-yi düşman tiği üzre ne gunā şabr itmege gücüm yeter. Pādişāha bu söz

¹⁷³ “Büyük hazinelerin kapısının anahtarı, sabırdır; kapalı kapıları açan, sabırdır.”

¹⁷⁴ “İnsanın asıl değer ve kıymetini, onun öfkesi ve şiddeti değil, ne kadar sabredebileceği belli eder.”

¹⁷⁵ “gönlegi: gömlegi İ

hoş geldi ve miqdarınca anuñ mertebesini bülend itdürdi ve şabriñ miqtarı muradına irgürdi şabri berekâtında.

Beyt[İ 8b]

کرت چونو حنبی صبر هست در غم طوفان

بلا بگرد دو کام هذار ساله بر اید

(K 11a) **Bāb-ı Şeşüm Der-Rızā**; ve ol hoşnūd olmaqlıqdur her ne ki Hüdā-yı Teā' lā ve teğaddesden kula irişür ve bilmek gerekdür ki kazā okına inkıyād-ı rızādan lāyıkraq siper yoqdur her kim rızā vü teslīm āsitānesi üzre baş qodı tız serveri ve serfirāzlıq mesnediniñ şadı üzerinde oturdı ki qavlühü Teā' lā rağıya'llāhu ' anhüm vü rağuhu ' anha bu hāli mü'eyyeddür velarṣābalqūṣā bu maqālī mü'ekkeddür.

Beyt

تقدیر چو سابقست تعلیم چه سود

جذبند هکی و رضوا تسلیم چه سود¹⁷⁶

Enbiyādan birisi şalavatu'llāhu ' alā nebiyyinā ve ' aleyhi kendi münācātında eyitdi: İlāhī baña bir yol göster bir ' ilme ki senüñ hoşnūdluğuna sebep ola. Hıṭāb-ı ' izzet irişdi ki: Senden benüm hoşnūdluğum senüñ hoşnūdluğuna mevqūfdur. Benüm kazāma çün rāzı olasın ben hem senden rāzı olurum.

Beyt

هر کهر اضی شد اذ قضای خدای

بهر همی یابد اذ رضای خدای

Bir gönül ki rızā nūrıyla rüşen olur muqadderāt-ı İlāhī'den yüz çevirmez ve kazā muqteziyātıyla aña her ne irişirse rağbet-i tamām ve gönül hōşluğıyla anı kabul eyler ve elbetde bu sebeble endüh u melāl anuñ hātır-ı fātır-ı dolayısında dolanmaz ve muttaşıl kazā ile hōş-dil ü şād-kām geçinür.

Nazm

(K 11b)

هر عذینی که یار ضاخو کرد

فرحو عیش روی با او کرد

خوش در امیدد اذ صفای ضمیر

باقضا و قدر چو شکر و شیر

¹⁷⁶ “Kader öncelikli ise eğitimin hiçbir faydası yoktur.”

Bāb-1 Heftüm Der-Tevekkül; tevekkül esbābdan gönül kaldırmaqdır ve Müsebbibü'l-esbāb hazretine teveccüh göstermekdür ve kendü işleri kifāyetini Hāḳ Subḫānehu ve Teā' lā hazretinden taleb eylemekdür. Her kim kendü işinde Hūdā-yı Teā' lā hazretine rücu' eyley ve her ne ki önüne gelür kerem-i İlähî'ye [İ 9a] i' timād gösterür anuñ dükeli işi vefḳ u murād üzre düzelür.

Mıṣrā'

توباً خدای خود انکار و دلخوش در¹⁷⁷

ve pādīşāha lāzımdır ki her hālde resm-i tevekkülden geçmeye tā' ināyet-i

İlähî anuñ işlerini gerekdür ve yarar yukarı götüre ve her işini hayrıla rāst gele. Getürmişlerdür ki bir pādīşāh bir gün bir 'ālimden sordu ki: Nuşret-i ehl-i imān kaç nesnededür?¹⁷⁸ Eyitdi ki: İki nesnede. Biri edā-yı namāz ve biri kerem-i kār-sāz üzre tevekküldür. Pādīşāh daḫi kendi işi bināsını işbu iki nesne üzerine ḳodı ve bu iki ḫaṣleti 'ādet idüdü. Nā-gāh anuñ üzre bir düşman belürdü ve leşkerini kerān ile dārü'l-mülke yüz dutdı. Ol daḫi olanca 'askeriyle ḫaşmına müteveccih oldu çün birbirine yakın geldiler ve mühim ḫarb üzre ḳarar dutdı. Pādīşāh-ı mevsüm ḫarb gününüñ gicesinde bütün gice namāz ve niyāzda idi. Erkān-ı devletden biri eyitdi: Ey melik (K 12a) diñlenmek gerekse ki yarın ceng günidür. Pādīşāh eyitdi: Ben bu gice Hūdā işini işlerim ve yarınki iş Hūdānuñdur her ne dilerse işler. Benüm ol işde 'alāḳam yoḳdur ve anda hiçbir dürlü ihtiyārum daḫi yoḳdur, didi. Eyitdi: Şavaş esbābını gör ve ma' reke vü ḳitāle āmāde ol, didi. Eyitdi: Tevekkül zırhın giymişüm ve kendü işümi lütf-ı Hāḳ vekīline alıḳomışam.

Beyt

ماکار خویش بخداوند کار ساز

بکذاشیتم تا کرم او چه می کند

'Ale-s-sabāḫ ki şaf-ı meşāf ḫurguruldı ve iki leşker birbirine beraber durdı meded-i İlähî ve ¹⁷⁹ و انذل جنود الم تروها

Mıṣrā'

لشکر تا بیدحق اذملک غیب امد برون

Fi'l-hāl ki sipāh-ı ḫaşm gözi pādīşāh-ı bā-tevekkülüñ çetr u rāyeti? üzre düşdi. 'Inān-ı iḳtidār ḳabza-i ihtiyārlarından gitdi ve her nimeti ḡanimet 'add itdiler ve bir ḫarb u ḫarb vāḳı' olmadın ve [İ 9b] bir kār-zār el virmedin şerr-i düşman def

¹⁷⁷ “Karunu Hakk'a sipariş edip, gönlünü hoş tut.”

¹⁷⁸ nesnededür: nesnedür İ

¹⁷⁹ “...ve sizin görmediğiniz askerler indirdi...” (Kur'an, Tevbe, 9/26)

oldı ve ümîd-i meşrîkından şubh-ı zafer toğdı ve aşhâb-ı garaзда şeb-i sevdâ başa çıkdı. **Bâb-ı Heştüm Der-Hayâ;** ve hayâ şerîf bir haşletdür ve gâyetde maqbûl bir sîretdür ki hazret-i Risâlet-penâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem hayâtı dıraht-ı îmândan bir şâh ile ta‘bîr idüp ¹⁸⁰ **باعتبت من الايمان الحياء** Buyurmuşdur ve hayâ nizâm-ı ‘âlem şerâ’iğindendir (**K 12b**) ki şerm ortadan kalkaydı kimse hiç kimseden utanmaz olurdu. Ol cihetden menâzım-ı cihân helal-pezîr olup meşâlih-i halâyık birbirinden aşğa dökülürdi. Lemmâ şıfat-ı hayâ kıomaz ki herkes ne diler ise anı eyleye.

Beyt

صفشكن قلب مناهي حياست
ر ا ه ذ ن ح ي ل م ل ا ه ي ح ي ا س ت ¹⁸¹

pes ma‘lûm oldu ki hâş u ‘âm hayâdan fâ’ide-i tamâm dutar ve bî-tâb âfîtab-ı hayâ semerât-ı ahlâk nâ-resîde vü hâm.

Beyt

ك ر ح ي ا ن ي و د ب ر ا ف ت د ر س م ع ص م ت ا ذ م ي ا
ا ف ت ا ب ح ي ا ث م ر ا ت ا خ ل ا ق ن ا ر س ي د ه و خ ا م ¹⁸²

ve aqsâm-ı hayâdan biri cinâyetdür: Ya‘ni günahkâr kendü gerdârından utanmağdur. Nitekim Âdem ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi cennetde çün buğday yedi teninden libâsı döküldi. Ol dem âdem şağa şola kaçup her dıraht ardında pinhân olurdu. Hîtab-ı ‘izzet irişdi ki: Ey Âdem! Benden mi kaçarsın? Eyitdi: Bâr-ı Hüdâyâ ¹⁸³ kendi günâhından şermende olup kaçaram. Lemmâ kıanda kaçmağa gücin yeter? Fi'l-cümle kendü haşamdan şermsârim.

Mısrâ‘

ا ك ر ك ن ا ه ب ب خ ش ن د ث ر م س ا ر ي ه س ت ¹⁸⁴

ve bir kısmı daği kerem hayâsıdır ki kerîm utanır ki sâil anuñ dergâhından mahrûm döne ve hadîşde gelmişdür ki Hâk Subhânehu ve Te‘âlâ hazreti hayâ vü kerem şıfatıyla mevşûfdur ki kullardan biri çün kendü ellerini ol hazrete du‘âya kıaldura anuñ ellerini kendi [**İ 10a**] fazl u rahmetinden girü tehî döndürmege utanur; belki naqd-i murâdını anuñ arzusu kefine kıor. (**K 13a**)

Beyt

¹⁸⁰ “Hadîs: Haya imandan bir şubedir.”

¹⁸¹ “Günahların ve yapılmaması tavsiye edilmiş hareketlerin kalbine ancak edep ve çekinme duygusu hücum edebilir; birçok hayvanı, alçak istek ve arzunun yolunu kesen edep ve çekinme duygusudur.”

¹⁸² “Utanma ve çekinme yoksa günahlardan uzak durmaktan ve iyilikten de eser kalmaz, eğer ki bir hicap ortada varsa o da çekinme ve utanma duygusunun gereğidir.”

¹⁸³ “Bâr-ı Hüdâyâ: Ey Bâr-ı Hüdâ İ

¹⁸⁴ “Günah affedilse bile, insanda utanma duygusu kalacaktır.”

محالست اكر سر برين در نهی
185 كه با ايدت دست حاجت تهی

ve nihāyet-i kerem oldur ki sāyili girü kendi yanından şerm-sār u münfa‘il döndürmeye. Nitekim aḥbārda gelmişdir ki Me‘mūn Ḥalīfe zamānında bir A‘rābī bir şūrezārda neşv ü nemā bulmuş idi ve āb-ı telḥ u şūrdan ğayrı görmemiş ve tatmamış idi.

Beyt

مرغي كه خبر ندر ادر انا ب ذلال

منقار در ابشور دار دهمه سال¹⁸⁶

Bir vaḳt anuñ ḳabīlesine ḳaḥṭ düşdi ne zārūretle az ḳılınmaḳ için vaṭan-ı me‘lūfdan ṭaşra geldi çün şūrsitāndan geçdi bir mevzi‘ye irişdi ki anuñ ḥaḳ-i pāki şāliḥ-i zirā‘at idi. Bir bürkede bir miḳdar yağmur şuyı cem‘ olmuş gördi ve rūzigār esmesi anuñ üzerinden ḥas ü ḥāşākī gidermiş bir şu ki ğāyet-i şafā vü nihāyet-i leṭāfetde anuñ nazarunda görünmüş. A‘rab böyle şu gördüğü yoğ imiş, müte‘accib olup o şudan bir miḳdār datmış ve mezākına ḥayli şīrīn ve ḥōş-ġüvār görünmüş, kendü kendüye eyitmiş ki: Ben işitmiş idim Ḥaḳ Subhānehu ve Te‘ālā cennetde bir ṭatlu şu yaratmış ki ṭa‘amı hergiz müteġayyir olmaz ki فيها انهار غير اسن buyurmuşdur. Eger ğalaṭ itmez isem Rabbü'l-‘izzet ḥazretleri beni faḳr vifāḳımda esirgeyüp aç ve susuzluğuma bedel bu şuyı cennetden dünyāya göndermişdür. Maşlaḥat oldur ki bu şudan bir miḳdār alup ḥalīfe-i rūzigāra ile dem ol (K 13b) daḥi elbetde bu ḥıdmet muḳābelesinde baña iḥsan etse gerek. Ben daḥi ehl-i beytim ile ḥalīfenüñ in‘ām-ı berekātında ḳaḥṭdan kurtulup ḥayr du‘āda olam. Pes yanındaki meşḳı ol sudan pūr idüp [İ 10b] Baġdād yolın dutdı ve yüzini dārü'l-ḥilāfeye ḳodı ve henüz kendü öziyle ḥalīfe beyninde bir mesāfe ḳalmış idi ki kevkebe-i ḥaşmet ü debdebe-i ‘azamet-i Me‘mūn ḥalīfe irişdi. A‘rābī ma‘lūm edindi ki ḥalīfe şikāre ‘azm itmişdir. Fi'l-hāl yol ucına gelüp du‘ā-guyluğa ağız açdı. Me‘mūn müteveccih olub eyitdi: Ey A‘rābī! Ḳandan gelürsin? Eyitdi: Senüñ dergāhuña gelürüm. Eli boşla da deġülüm belki bir tuḥfe hediye getürmüşüm ki dünyāda hiç kimseniñ dest-i arzusu anuñ vişāl-i dāmenine irişmiş deġöldür ve hiçbir maḥlūḳun dīdesi anuñ cemāl-i cilvesini müşāhede itmemişdür.

Beyt

¹⁸⁵ “Bunu kabullenmen, buna uyman imkânsızdır; çünkü ihtiyaç elin boş bir biçimde sana geri gönderilecektir.”

¹⁸⁶ “Şeffaf ve temiz bir sudan habersiz olan kuş, bütün sene boyunca gagasını tuzlu suya batırır.”

Ey ḥalīfe gördüm ki yok kimsenin

Ne cihānda ne cenānda kimsenin

gözleri ve kulağı işitmiş daḥi böyle tuḥfe yaratmış. Ḥalīfe müte‘accib olup eyitdi: Neñ var getür göreyim. A‘rābī meşki önüne getürdi ve eyitdi: Ey ḥalīfe! Bu cennet suyu dur ki bu ‘ālemde ne kimse görmüş ve ne datmışdur.

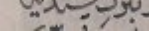
Beyt

ابمكوشير ءشاجنبات

درمز ءهمشير ءءابحيات¹⁸⁷

Me‘mūn rikāb-dāra buyurdı: Tā ol şudan bir ḳadeḥ kendi yanına getürdü ne gördi bir şu gördi ki rengi taḡyīr ve bed-būy olup ol meşkten daḥi bed-mezah? u bed-rūyluḳ aña eşer? itmişdür. Ḥalīfe mürüvvet yüzinden datmış

(K 14a) gibi oldu ve firāset yönünden aḥvāl ne oldugı boldı¹⁸⁸ Şerm-i kerem ruḥşat virmedi ki ayş yüzinden perdeyi ḳaldura. Ḥalīfe eyitdi: Ey A‘rābī! Gerçek söyledüñ añlayışuñ üzre ‘aceb laṭif şu ve ḡarīb içecekdür. Herkese bu gūnayı duyurmak ve eline düşürmek olmaz.¹⁸⁹ Buyurdı ki ol ḳadeḥ şuyı maṭhara-i ḥāsa dökeler ve şuyı meşki ile zāviye ileteler ve anuñ muḥāfazasında ḥaddinden ziyāde tenbih buyurdı ve [İ 11a] yüzini girü A‘rābī’ye döndürdi ve eyitdi: Ya vechü'l-

‘Arab! Bir ve bir tuḥfe-i zībā getürdüñ, ḥācetüñ dile ne dilersen revādur. Eyitdi: Ya ḥalīfe! Benüm tevab‘ım faḳr u fāḳa ve bī-nevālıḳdan telef mi‘razına varmışlardur. Ḥalīfe emr itdi ki biñ altun kendüye virdiler ve eyitdi: Ey A‘rābī! Altunları ḥıfz eyle ve heman bu yerden girü dön kendü vaṭanuña var git. A‘rābī altunları alup fi'l-hal girü döndi ḥavāşdan biri şordı ki bunda hikmet nedir ki bu şudan kimseye datdırmaduñ ve A‘rābī’yi hemin bu mevzi‘den ‘avdet itdürdüñ? Me‘mūn ḥalīfe buyurdı ki: Ol naḥoş ve bed-būy bir şu idi vallā A‘rābī perveriş bulduḡı şuyı nisbet ile aña cennet şuyı görünmüş ve ihtimāl dutar ki birisi ol şudan datsaydı bu işin sırrına yetişmeyüp A‘rābī’yi anuñla melāmet iderdi ve ol ta‘n U teşnī‘den ol bī-çāre münfa‘il olaydı (K 14b) ve eger anı hemīn bu yerden döndürmeyeydim şāyed ki ilerü gidüp Dicle şuyın göreydi ve ol laṭif şudan içeydi kendü işinden ve getürdüḡi pişkeşinden ḥacel-zede geçeydi¹⁹⁰ ve ben utandım ki bir

¹⁸⁷ “Su deḡil, şekerin özü, nebāt’ın sırası; su deḡil, ab-i hayatın ta kendisidir.”

¹⁸⁸ “boldı: bildi İ

¹⁸⁹ “deyüb İ

¹⁹⁰ “geçeydi: olaydı İ

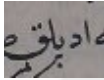
kimse benüm kıatuma gele ve bir sebeble benüm keremümden tevaqqı‘ göstere ve hacālet ğubārı anuñ ħālī şafıhası üzerine düşüp döne.

Beyt

سخي اشر ممي ايدكه سايل

¹⁹¹ حجل اذدر كه او باذكر دد

Bir kısmı dağı edeb ħayāsıdur ya‘nī anuñla ki ‘ameli ola ki şer‘u ‘aql meksebi ol irtikābı memnū‘olmaya, edeb ħayāsı anı iştiğālden anuñla mani‘olur. Nitekim bir ħānede gül ü nergis olsa kendi zenān ü kenīzānı ile ol ħāne içinde mübāşeret itmezdi ve iderdi ki nergis gözleriyle baқақalur ve haқиkatle bu şüret Nūşīrevān‘dan vāqı‘ olmuşdı lemmā andan [Ī 11b] ħayā değıldür. Zīrā ħayā oldur ki

īmāndan nāşī olave ol āteş-perest idi belki süreti olmuşdur ki ri‘āyet eylemişdür ve çün mülük-ı İslām bunuñ gibi süretleri mer‘ī dutarlar ol edeb ħayāsı olur.

Nazm

دل كه مير اذو صف حيا ميشود

¹⁹² اينه عنور خد ميشود

ديده عبي شرم پسنديد نه نيست

در نظر عقل خود ان ديد نه نيست¹⁹³

Bāb-ı Nühüm Der-‘İffet; ve ol ihtirāz olur muħarremāt irtikābından ħuşūsā şehvet-i ħarāmdan ve bu mekārīm-i (K 15a) aĥlāķuñ cümlesindendür ve ulular demişlerdür ki: Ādemī-zād iki nisbet dutar. Birisi melā’ike ile ki ol nisbetle ‘ilm ü ‘āmele māyıldir ve biri dāđı beĥāyimdir ki ol münāsebetle ħarişdir ekl ü şürb ü cima üzre ve ‘aķluñ şartı oldur ki güci yettigince melekellik nöbetine kıuvvet vire beĥīmī nisbeti cānibine meyl göstermeye.

Beyt

از ملايكه هر داري وز بهايمنز هيم

¹⁹⁴ بگذر از حظ بهام كز ملايكه بگذري

¹⁹¹ “Cömert adam kapıdan bir daha dilenci gelecek diye utanç duyar.”

¹⁹² “Gönül ki utanma ve edep duygularıyla dolmuştur; böylesi bir gönül Allah’ın nurlarının aynası olur.”

¹⁹³ “Utanma ve edep duygularını bilmeyen göz beğenilmiyordur; zaten akıl kaçınılması gereken yerde utancı olmayan göze göz demez.”

¹⁹⁴ “Sen hem meleklerin hem de hayvanların özelliklerine sahipsin, hayvanî özelliklerinden vazgeçersen meleklerden bile üstünsün.”

Pes her gāh ki yemek hırşı mestülī ola ādemī-zād helal ü haram mābeynini fark eylemez hemçünün ğalebe-i şehvet vaqtinde dāhi nigāh u sipāh miyānında imtiyāz göstermez olur pes ‘iffet āndan‘ ibaretdür ki ol vaqt ki şehvet ğālib ola nefis dizginini girü çeküp himmet dāmenini harama bulaşmağdan pāk u pākize duta ve şer-‘i şerīf vechinden ğayrı şūrete ikdām buyurmaya ve lāyık olmayan ‘amellerden aşığa bağlana tā hayr u şalaḥ u firūzī ve felāḥ ḳapuları anuñ yūzi üzerine açılmış ola ve çün pādīşāh ‘iffet şıfatı birle ārāste ola. Elbetde fişk u fücūr zūlmeti ‘arşa-i memleketden dūr ola ve ‘ār u bed-nāmlik ğayilesi ḥalkuñ zen ü ferzendānine irişmez ola.

Nazm

عفت انجا که ایت افر اذد

دلو دینر اتمام بنو اذد¹⁹⁵

[İ 12a]

نفس اذو نیکخوا روز ار شود

روح از ان مقبول کرد کار شود¹⁹⁶

ve el-ḥamdüli'llāhi (K 15b) ve minnehü şāhzāde-i kām-kār-ı ‘āli miḳdāruñ baḥtu devletden berḥudārlikı görünür.

Beyt

روی خوبست و کمال هزود امن پاک

لاجرم همت پاکان دو عالم با است¹⁹⁷

Bab-1 Dühüm Der-Edeb; ve edeb kāvl-i nā-pesendīdeden nefsinı şıyānet eylemekdür ve hem fi‘l-i nā-sütüdeden ḥazer eylemekdür ve kendüyi ve ādemlerini ḥürmet pāyesinde saḳlayu dutmağdur ve kendü āb-ı rüyını ve ğayrılaruñ yūzi suyını yere dökmekdür ve ḥaḳıḳat-i edeb oldur ki cemi‘-i aḥvāle ḥazret-i risālet penāh salla'llāhu ‘āleyhi ve sellem ḳavline ve fi‘line mütāba‘at göstermekdür ادبی فاحسن ادبی ki mekteb-ḥānesinde edīb-i kāmildür.

Nazm

ادب آموز از ان ادیب که او

ادب از حضرت خدای موخت

بر کسی خوان سبق که در همه حال

¹⁹⁵ “İffet nerede bayrağını açarsa, orada gönlü ve dini okşar.”

¹⁹⁶ “Nefis ondan küçük düşürülecektir, ruh ise Allah tarafından kabul edilecektir.”

¹⁹⁷ “Güzel yüz, sanatın tamamına ve davranış güzelliğine sahiptir; dolayısıyla dünya ve ahiretteki iyiler onu tutarlar.”

سبق از لوح کبریا موخت

Huşūşā mülūk-ı cihāndār ve selāṭīn-i büzürgvārdan her gāh ki anlar edeb cāddesi üzre istiḳāmet izlerler. Anlaruñ mülāzemānı dāḥi edeb riā‘yet itmekde olurlar ve bu vāsıta ile re‘āyānuñ bile güçleri yitmez ki edeb yolından inḥirāf göstereler pes umūr başdan muntazam gerek tā ehl-i ālem-i maşāliḥde ḥikmet vefḳi üzre müḥeyyā ola.

Naẓm

از خدا جویم توفیق ادب

بی ادب محروم گشت از فضل رب¹⁹⁸

از ادب پرئور کشتت این فلک

وز ادب معصوم و پاک آمد ملک¹⁹⁹

(K 16a) ve aña bir ‘ulemā demişlerdür ki edeb yönünden ādem oğlanına bihterīn-i sermaye vü hoşterīn-i pīrāye pādişāhlara maḥşūş olan edebdür. Aḥbārda gelmişdür ki Mışır sultānı Rūm pādişāhıyla tarḥ-ı muvāşalat bıraḳdı ve ānuñ kızını

kendü ferzendi için eyledi ve hem kendi kızını anuñ oğlından ötürü ‘aḳid itdi ve bu vuşlat sebebi ile cānibinden rusul ü resā‘il mütevāşıl [İ 12b] geçdi ve bu iki şāhib-i devlet ittifāḳıyla iki memleket bile biri biriyle zīnet-pezīr oldı ve umūr-ı külli ve cüz‘ide²⁰⁰ birbirinüñ rāyına mürāca‘at gösterdiler ve hiç bir müḥimde meşveret ve tedbīrsiz şurū‘ buyurmazlardı. Bir gün ‘Arab pādişāhı Rūm pādişāhına elçi ile ḥaber gönderdi ki zübde-i ḥayāt u‘umde-i zinde-gānī oğullardur ve bizüm vefātımızdan soñra adumuz oğullarımız ḥayātından ḡayrıyla bāḳi ḳalmaz.

Beyt

دند هاست کسی که در دیارش

ماند خلفی بیاد کارش²⁰¹

Pes anlaruñ intizām-ı ḥāl ve ferāḡ-ı bālī üzre himmet dutulmaḳ gerek ve inān-ı ‘ināyet cemi‘yetleri şavbına vesī‘āt-ı māyişetleri üzerine ma‘ṭūf ḳılmaḳ gerek ve ben kendi oğlum için ol ḳadar zeḥāir ü nefāis ve bürde vü sūtūr ve ziyā‘ vü ‘aḳār müḥeyyā itmişüm. Ol tarafda rāyı cihān-ārā-yı ḥazret kendü oğluñ ihtimāmında ne iḳtiẓa (K 16b) buyurmuşdur çün bu ḥaber ḳayşer ḳulaḡına irişdi, tebessüm buyurdi

¹⁹⁸ “Allah’tan bize edep nasip etmesini temenni ederiz; edepsiz insan, Allah’ın lütfundan uzaktır.”

¹⁹⁹ “Bu felek edep sayesinde aydınlandı, ışıklandı; edepten dolayı melekler masum ve arındırılmışlardır.”

²⁰⁰ “ cüzvīde: cüz‘ide İ

²⁰¹ “Kendi diyarında işini doğru bir şekilde yapmak için çabalayan kişi hiçbir zaman unutulmaz.”

ve eyitdi: Māl yār-ı bī-vefā vü maḥbūb-ı nā-pāyi-dārdur. Rāyı ḥisāba ḳatmaḳ gerekmez ve metā‘-ı dūnyāya daḫi aldanmaḳ olmaz. Ben kendü oḫlumu edeb ḫilyesiyle bezemişim ve mekārīm-i aḫlaḳ ḫazāinini anuñçün zaḫīre ḳomışım. Zīrā māl ma‘raż-ı zevāldedür ve edeb ü vaḳār taḡyīr ü intiḳālden emindür. Çün bu ḫaber ‘Arab pādīşāhına irişdi. Gerçek dimişdür deyüp işbu mażmūnda söze girişdi.

Nazm

ادب بهتر از کنج قارون بود
فزونتر از ملک فریدون بود²⁰²

بزرگان نکردند بیروای مال
که اموال را هستر و در زوال²⁰³

عنان سوي علم و ادب تافتند
که اموال را هستر و در زوال²⁰⁴

Bāb-ı Yazdühüm Der-Ulūvv-ı Himmet; ve himmet ol ‘amellere seyl ü raḡbet itmekdür. Nitekim ḫaberde vārid olmuşdur ki ان الله يحب معالى الامر وينقص سفسافه [İ 13a] ya‘nī Ḥaḳ Subḫanehu ve Te‘ālā bülend-himmet olanları sever ve ulu ‘amelleri nazār-ı ḳabūlle müşerref eyler ve rıf‘at-i ercümend bülend-himmet birle baḫlanmışdur ki anlaruñ biri birinden ayrılması muḫāldür.

Nazm

مرغ همت چو بال بکشاید
عز و اقبالش ایشیان باشد

بیش چو کان همت عیالی
کمترین کوی اسمان باشد

ve selāṭine himmet-i ālī pīşe-kār-ı kāfī vü meded-kār-ı vāfidür. Anlardan her ḳaḫırsınuñ himmeti artıḳraḳdur, şevket ḳademiyle ḡayırlarından ileridür. Beyt

(K 17a)

همت بلنددار که نود دخت او خلو

²⁰² “Edep Karun’un hazinesinden ve Feridün’un mülkünden daha iyidir.”

²⁰³ “Büyükler hiçbir zaman mal ve mülke ümit bağlamadılar; zira ki mal, mülk ve servetin azalıp yok olma ihtimali her zaman vardır.”

²⁰⁴ “İlim öğrenip bu ilimleri bütün güçleriyle uyguladılar; çünkü onların isimleri ilim ve edepten dolayı kalıcı oldu.”

باشد بقدر همت تو اعتبار تو²⁰⁵

Nitekim Ya‘küb-ı Leys’e cüvānlık mebdē’inde abīle pīrlerinden biri eyitdi ki: Hatırum senüñ halüñe nigirāndur. Bu sindeki sen varsın istīlā-i şehvet ü galebe-i nehmetdür. Evlenmegi aşd eyle tā senüñçün bir ulu hānedāndan kerīme-i dil-pezīr dileyelüm. Ya‘küb eyitdi: Bir gelin ki ben hatırımı anuñla hoş itmişim. Nigāhını daı āmāde ılmışım. Pīr eyitdi: Anı baña göster görem ki nedir ve ‘arūsdan nişān vir bilem ki kimdür? Ya‘küb derūnhāneye varup bir şimsīr-i abdār ıkkardı ve eyitdi: Ben memālik-i şar u ğarb küllīnine hube itmek dilerüm ve nigāhı işbu tūğ-i cevherdār u nīze-i hoş-güzārdur.

Beyt

مهر عروس ملكبه از تيغ تيز نسيت

باجت نيک هيچ کسي راستي نيست

ve daı dimişlerdür:

عروس مملکت ان مرد در کنار گرفت

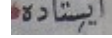
کاول از کهر تيغ ادکابيش²⁰⁶

ve demişlerdür:

عروس ملکسي در کنار کير دست

که بوسه بر دم شمشير ابدار زند²⁰⁷

Getürmişlerdür ki İskender Zü'l-arneyn ibtidālarında diledi ki Rüm serhaddinden cihāngīrlik rāyetini ‘Arab u ‘Acem memālikinüñ zabtı ‘azīmetine aldura ve bu ‘ālemde berr ü baħr teshīri cehtiçün²⁰⁸ rikāb-ı hümāyūnuna hāreket virdüre be-gāyet endīşe-nāk u melūl oldı vezīr-i lā-nazīrī olan Aristālīs hākim [İ 13b] çün ‘alāmet-i fikret ü nişāne-i hāyret (K 17b) anuñ hāli cebhesinde ve avālī nāşiyesinde zāhir olmuş gördi, eyitdi: Ey pādīşāh-ı cihān, esbāb-ı devlet āmāde ve

hādm u hāşem bendegı ve fermān   hāzāne me‘mūr ve memleket mevūr ve taht istidāmet şıfatıyla ārāste ve nihāl-i devlet ‘adl ü istikāmet şerefiyle pīrāste ve kemer ibāl ve muvāfaat beste cāh u celāl ise āsitāne-i ‘ālī adr üze

hızmet-kārlık mevı‘inde urulmuş tevarru‘-ı zāmīr-i ve teferrı-ı hatır-ı ezherbā‘ ş nedür? İskender cevāb virdi ki: Bu te‘emmül hatıra perīşānlık gösterdi ki

²⁰⁵ “İradeni ve isteklerini yüksek tut ki, Allah ve halk için ne kadar irade ve isteklerin yüksekse o kadar büyüksün.”

²⁰⁶ “Mihriini kılıcıyla ödeyen adam, memleketin gelinine sahip oldu ve onu yanına aldı.”

²⁰⁷ “Mal ve mülk gelinine, savaşıp keskin kılıcın dudağını öpen adam sahip olabilir.”

²⁰⁸ cehtiçün- İ

işbu meydān-ı cihān be-gāyet muḥaqqar ve sāḫāt-i memālik-i heft iqlīm bisyār-ı muḥtaşardur. Bu miqdār milkten ötrü riqāb-ı hümāyūna ayak qoyup ata süvār olmağa utanurum ve bu miqdār memāligūñ taşarruf u teşhīrine teveccūh itmege ḫicāb çekerüm.

Beyt

کریء ان نکن طول و عرض هفت اقلیم
کہ من بہ نیت تسحیر ان سو ارشوم²⁰⁹

ہزار عالم ازین کر بود ہنوز کمست
کہ من بعزم تصرف در ان دیار شوم²¹⁰

Aristo buyurdi ki: Şek yoqdur ki cihāndan eyālet ü ḫükümet büleñd-himmetüñ lāyıq degül ve senüñ nihmet?-i ercümendüñe göre degüldür. Līkin ‘arşa-i memleket-i ebedī buña zamm ile tā anculayın ki çarbet-i tīg-i cihānsuzla sāḫt-ı serāyī fānī-i kayd-ı zabṭa getürsün. ‘Adl-i ‘ālem efrüz bereketiyle mülk-isa ‘ādet-i bāḫi daḫi qabza-i istiḫḫākuña gele tā bu noqşān (K 18a) ol kemāl bereketiyle telāfi qabül qıla ve bu andañ ol bisyār zīvadı bizle revnaq bula

Nazm

ملک عقبی خواہ کان خرم بود
ذرہ ان ملک صد عالم بود²¹¹

جہدکن تادر میان این نشست
عرصہ ان عالمت اید بدست²¹²

İskender bu sözden teselli bulup ḫakīm üzre şad āferīn oqudı ve bu günki gün [İ 14a] ‘aql şehbāzı her bir kāmilde İskender bināsında ol himmet şehperi birle pervāz eyler ki anuñ hümā-yı himmeti üsteh‘ān-ı dūnyā-yı dūn pārelerine yalnız baş indirüp serfūrū itmedi.

Beyt

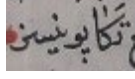
تو باد ساعد شاهی بہ استخوان فقر
ہمائی ہمت خود را بلندد پرواز²¹³

²⁰⁹ “Yedi iklimin eni, boyu bunun kirasına bile bedel değildir ki; ben onu ele geçirmek amacıyla ata bindim.”

²¹⁰ “Binlerce âlem bundan ise hâlâ azdır; çünkü ben o diyarı ele geçirmek için oraya adım attım.”

²¹¹ “Âhiretten mülk iste ki orası çok ihtişamlı ve güzeldir; âhiretin bir zerresi bu dünyadaki yüz mülke bedeldir.”

²¹² “Çabala; ta ki, bu dünyadaki oturumunda öteki dünyanı kazanabilesin.”

Bāb-1 Dūvazdehūm Der-‘Az̄m; ve ‘az̄m pīşrev-i kavāfil-i murādāt ve kifāyet künende-i umūr u mühimmātdur. Selāṭinden hiç kimsenūñ ‘az̄m-i dūrūst mededinsiz teşhīr-i memālik-i zimāmı iktidārı kabzasına gelmez ve sa‘i-yi belīğ serīr-i cihāndārı ve mesned-i şehriyārı üzre irişmege kudreti yetmez.

Beyt

بی عز مدرست و سعی کامل
کسر انشودم ر ا د حاصل²¹⁴

ve ‘az̄met-i dūrūst oldur ki dā’imā beyhūde hevesden perhīz üzre çün bir iş üzre kemer bağlana ve bir mühim bināsına iştiğāl gösterile hiç bir māni‘men‘ ile mūmteni‘ olmaya ve hiçūñ söziyle kendü ‘az̄mine fütūr u kuşūra yol virmeye. Bir ḥakīme şordılar ki: ‘Az̄m-i mülūk ne maḥalde eyü görünür ve ne vaḳitde (K 18b) işe yarar? Eyitdi: E‘ādī-i memleket def‘inde be-gāyet pesendīdedür, ya‘nī begenūlmüşdür. Her gāh ki pādīşāh tevekkül yüzünden فاذا عذمت الله ile himmet ayağını ‘az̄met rikābına vaż‘ eyleye. Elbetde leşker-i feth ü zafer olduğu ḥālile anuñ istiḳbāline müteveccih olurlar. Zīrā ki ‘az̄m-i dūrūst gālebe-i nuşret nişānidur.

Beyt

شه چو بعزم مدرست پای کند در رکاب
دل تگند حصم اوز کفش افتد عناب²¹⁵

Getürmüşlerdir ki mülūkden birine topraḳ yemek ‘adet olmuş idi. Ne ḳadar ki eṭibba‘ vü ḥükemā men‘ eylediler ve anuñ mażarratın söylediler ol fi‘lden geçmedi. Bir gün ehlu’llāhdan birisi anı görmege geldi ve anı beğāyet zār u nizār bulup anuñ erguvān riḥasārını za‘ferān gibi gördi ve anuñ [İ 14b] tāb u tüvān tenini ‘uḳde-i nā-tüvānide giriftār boldı, şūret-i ḥālī istifsār buyurdu. Sulṭān daḫi ḥaḳṭḳat-i vāki‘a söyleyüp benüm kil yemek cihetinden ayaḡum çamurdadır, didi. Dervīş buyurdu: Çün bilürsün ki bu mehirden saña zarar vardır niçün terk itmezsin? Eyitdi: Ol ḳadar cihed iderim çāre idebilmezem. Dervīş eyitdi:²¹⁶ من عزمات الماوك اين عزم من ya‘nī ḳandadır ol ‘az̄m ki pādīşāhlarda olur ki hiç nev‘ ile anları girü dutmaḡa mümkün ve müyesser degüldür?

²¹³ “Sen pādīşāhın kolu gibisin, kemiğe bakma; irade ve istek kuşunu yükseklerde uçurt, kendini hafife alma.”

²¹⁴ “Doğru bir azim ve yeterli bir çaba olmadan kimse muradına ermez.”

²¹⁵ “Pādīşāh doğru bir azimle atına binip yola koyulursa; düşmanın kalbini öyle bir kırar ki, düşmanın atın organını bile elinden düşürür.”

²¹⁶ “Büyük pādīşāhların kudreti nerede...”

(K 19a) Sulţān bu sözden müte'essir oldı ve 'azm eyledi anuñ üzre ki bir dağı çamur yemeye ve 'azīmet-i dürüst bereketiyle ol mehlekeden ĥalās oldı.

Nazm

عنان عزیمت بهر جانبی که بر تانی
مکن بدست ارادت عنان خود را بست²¹⁷

که کس بمنزل مقصود درونی یابد
مکر بسعی تمام و مکر بعزم درست²¹⁸

هر آن که پایی طلب در طریق عزم نهاد
بتحتکاه بزرگی رسد بکام نخست

Bāb-1 Sizdehüm Der-Cidd ü Cehd; cidd ü cehd ise sa'y eylemekdür taĥşīl-i meţālībde ve bu ĥaşlet mülük-ı cihāngīr ve kişveristān-ı lā-naẓīr aĥlāqıdır ve bu şıfat-ı himmete tābi' olur ki her ne kadar himmet-i 'ālī-ter ola maĥşūd talebinde cidd ü cehd artuĥraq vaĥı' olur ve merd-i büleñd-i himmet gerekdür ki zaĥmet ü meşakĥat taĥammülünden ĥorkmaya ki ĥāl ikiden ĥālī degüldür. Eger cehdile dāmen-i maĥşūd ele gelürse fehüve'l-murād ve eger tevaĥĥuf ĥicābında kalursa anuñ 'özri' uĥalā ĥatında vāzıh ve anuñ 'ulüvv-ı himmeti mefāĥir u mü'essir talebinde dükeli zemāyir üzre fāyıh u lāyıh u hüveydādur.

Beyt

در طلب می کوشم اریا بزم هی بخت بلند
ور نیابم عز من افتد بز رکانر ایسند²¹⁹

Hind ĥükemāsı emşālinde [İ 15a] mezkürdür ki bir ĥarınca kemer-i cehd-i miyān üzre baĥlamış ve toprak tudesinde ki anuñ (K 19b) naĥlı ādemiyāne dağı külfet birle müyesser olurdu, zerre zerre taşardı ve bir ĥayı ĥarafa tökerdi. Bir ĥuş anuñ yanından güzer idüp gördi ki bir şahş-ı za'īf ü naĥīf-i neşāţ tamām ile ve tav' u raĥbetile dest ü pā ĥarekete getürüp ol ĥāki naĥl itdürmekde cidd-i tamām u cehd mā-lā-keĥām yerine getürür. Eyitdi: Ey mūr-ı za'īf ve peyker-i naĥīf! Bu ne işdür ki idersin ve ne mühimdür ki anuñ üzre ĥavz gösterüp ĥaşd itmişsin? Mūr eyitdi: Kendü ĥavmüñden birisine naẓarum vardur ve çün beni vaşlı talebinde esīr gördi, bu şartı

²¹⁷ "Azim ve niyet atını ne tarafa yönlendirirsen yönlendir; sadece azim ve niyet atının urganını tereddüt ve şüphe ile tutma."

²¹⁸ "Azim ve niyet atını ne tarafa yönlendirirsen yönlendir; sadece azim ve niyet atının urganını tereddüt ve şüphe ile tutma."

²¹⁹ "İsteddiğim amaç uğruna çabalarım, elde edersem benim şanslılığımıdır; eğer istediğim amaca ulaşamazsam da benim eksikliğimdir, büyükler böyle bir bakış açısını beğenirler."

eyledi ki: Eger vaşlımı dilerseñ ilerü qadem baş ve bu tūde-i hāki hālīñi bu rehğuzerden qaldur. Ben dañi her kime kim yār gerek zaħmeti iħtiyār gerek qavlince hālā ol işüñ müste‘iddi olmışum ve dilerüm ki ol şart üzere iqdām idüp ‘ahd ‘uhdesinden taşra gelem. Kuş eyitdi: Bu gümān ki iledürsün senüñ arzūñ qadri ve bu gümān ki sen çekersin, senüñ bazuñ kuvveti degüldür. cevābında eyitdi: Ben bu işe ‘azm itmişim ve cidd ü cehd qademini ilerü qomışam eger işi başa iledem²²⁰ fehüve'l-murād ve illā benī ma‘zur dutarlar.

Beyt

من طير توسعي مي ارم بجا
ليس للانسان الاماعي²²¹

(K 20a)

د امن مقصودم ارايد بکف
از غمواندو همانم بر طرف²²²

ور نشد از جهدمن کاري تمام
من در ان معذور باشم والسلام²²³

Aferīdūn'a ki eyyām-ı salṭanat mebdāisinde ki reyāhīn-i devlet bağçehā-yı sa‘ādetden üfürmege ve şāzīlik riyāhı kāmūrānlık mehebinden esmege başladı, memālikden ba‘zına ki müteğallibāndan bir cemā‘atüñ taşarrufunda idi anuñ teşhīr-i endīşesi belirdi.

Beyt

کفاف نفس اکر چند اندکست ولي
جهان بتيغ کرفتن ز همت عاليست²²⁴

[Ī 15b] bu ma‘nī-i erkān-ı devlet ile müşāvere eyledi. Birileri eyitdi: Ey melik! Bir milk ki sen dutarsın ārāste ve tecemmül çoqluğuna hevāste olmağ ve zārüretsiz gubār-ı fitne qoparmağ ve āteş-i teşvīş yalıñlandırmağ şevāb görünmez.

Nazm

از انچه هست تمتعي بردار
وار تکاب مخاطره افرو گزار

²²⁰ “iledem: getürem: Ī

²²¹ “Ben elimden geldiğince çalışıp çabalarım; insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.” Burada āyetten iktibas vardır. (Kur’ān, Necm, 53/39)

²²² “Eğer ki istediğim amaca ulaşırsam, bütün gamlarım ve kederlerimden kurtulmuş olacağım.”

²²³ “Eğer benim tarafımdan bir iş bitirilmemiş olsa, o işte sadece benim eksikliğim vardır, bu kadar.”

²²⁴ “Nefsin miktarı az olabilir ama bu dünyayı kılıcıyla alabilen kişi yüksek bir istek ve iradeye sahip olan kişidir.”

در فر اغت کوش و در لذت که نیست

ارزور اهیچ پایایی پدید

Afirūdūn eyitdi: Ḳanā‘at behāyim-i ser-efgendenūñ ṭabāyi‘ muḳtezāsıdır ve bir bucaḳda oturmaḳ işden geri ḳalmıř ‘acūzelerūñ denā’et-i himmet iḳtizāsıdır. Vaḳt-i fırřat ki ḫayāl ü seḫāb gibi geḳicidūr, ḡanimet ‘add itmek gerekdūr ve amal? ḫuřūlinde aḫvāl yūklenmesinden endīře eylemek gerekdūr.

Nazm

کر سلطنت نباید بست

هر کر از غت تقاضا نیست²²⁵

(K 20b)

از مشقت کجا بر اساید

هر کر اہمت جہان نباید بست²²⁶

Getürmiřlerdür bir pādiřāḫ kendi oḡlun bir ḫařminuñ ḫarb ü cengine göndermişdi. Ḥaber getürdiler ki melikzāde ve ḳıtālī vaḳtsiz yolda cevşenin kendi üzerinden şaşra eyler ve her iki gicede bir merāḫil ü menāzilde ḫayme-i iḳāmet bıraḡır. Peder oḡluna²²⁷ yazdı ki: Ey pesir! Ḥaḳ Te‘ālā‘ izzeti ki yaratdı, külfet ü meřaḳḳati anuñçün ḳarīn düzetti ve mezelleti ki ḫalḳ eyledi, ārām ü rāḫatı anuñla refiḳ-i řarīḳ itdürdi. Oldur ki ‘izzet mülūka ve mezellet re‘āyāya virdi. ‘İzz-i pādiřāḫ ḫıfz-ı memleketdedür ve ḳısm-ı ra‘iyyet emn ü istirāḫatdedür ve işbu iki baḫř bir yire cem‘olımaz. Elbetde pādiřāḫ gerekdūr ki āsāyiři vedā‘ eyleye ve rāḫatı ra‘iyyete alıḳoya ve eger böyle itmezse istirāḫatı düzelmek gerek ve melik ‘izzetinden i‘rāz itmek gerek.

Beyt

لذت شاهي تر ايسر احتديکن مجوي

باوجود سلطنت سرمايه ديکر مجوي

Ya‘ḳūb-ı Leys bidāyeti ḫālinde kendüyi mehālike bıraḡurdı ve küllī ḫařarları iḫtiyār [İ 16a] eylerdi ve nefis āsāyiřinde berşaraf olurdı ve meřaḳḳatler çekmekden bir nefes deñilünmezdi. Bir gün buña eyitdiler: Sen tuç eridici bir merdsin bu deñlü cefā çekmek ve kendüñi ḡarkāb-ı helāke bıraḳmaḳ sebab nedür? Eyitdi: Baña yazıḳ gelür kendü ‘ömr-i ‘azizümü tuçla baḳır iřlāḫında (K 21a) çürütmek ve bir řan‘at ki

²²⁵ “Her kim ki bu dünyayı korumak isterse yani bu dünyanın padişahı olmak isterse, o kişi saltanatı elde etmeye girişmelidir.”

²²⁶ “Bu dünyada padiřahlıḡı sečen kiři, hiçbir zaman acı ve zorluklardan kurtulamaz.”

²²⁷ “mektüb- K

anda şerîk çok ola teveccüh yüzünü anā göstermek benim cidd ü cehdüm anuñçündür ki kendümi bir mertebeye irüşdürem ki ebnā-i cinsimden bir kimse benim ile şerîk olmaya. Eyitdiler: İşbu begāyet şa‘b bir mühimdür ve bu hayli meşgul bir işdür. Eyitdi: Ben bilmişüm ki ölüm şerbetin datmaıklık ve fenā vü fevāt yükünü çekmeklikdür. Bāri bir ulū iş üzerinde telef olam, yegdür andan ki bir elçü ‘amelde olam. Lā-cerem ol bu cidd ü cehdile irişdi, bir mertebeye ki irişdi.

Beyt

مي باش بجدو جهددركار
د امان طلب دستمكار²²⁸

هر چيز كه دل بدان كرايد
كرد جهدكني بدستت ايد²²⁹

ve ancılayın ki cidd ü cehd birle ulūluk bināsı temhīd bulur. Bu şıfat zıddıyla ki beṭālet ü kesāletdür. Bünyād-ı devlet daḡı şınır melikü'l-zāhir elinden birine şordılar: Sizüñ zevāl-i iyālet ü intikāl-i devletüñüz ne sebebden olmuşdur? Cevāb virdi ki: Gice şarābı ve tañla incisü ki kāhillükden milk işiyle taḡayyüd eylemedüñ ve kesāletden çabuki vü celādet ‘ādetini ardımuza atmış idün. Lā-cerem ihtiyārumuz sefinesi zevāl girdābında ġarḡa vardı ve ümīdümüz barçası sāḡil-i murāda irişemedi.

Beyt

بنای دولت خوش انکسی خراب کند
که شام می خور دو صبحگاه خراب کند²³⁰

(K 21b) **Bāb-ı Çehār Dühüm Der-Vefā vü ‘Ahd;** ve ol pāyidārılığdur mühimmāt ḡuşūlünde ve mekāre ve belıyyāt def inde müdāvemem itmekdür ve ḡaḡıḡat-i şebāt mütmir-i meyāmil berekāt ve müntec-i fevā’id-i felāḡ u necātdür ve [**İ 16b**] ḡalḡ ṡavāyifinden hıçbir zümrenüñ şebāt şıfatıyla baġlanmaıklığı mülūkuñ gibi yoğdur tā kim şebāt-ı pādişāḡ fermānber-dārlar ri‘āyeti üzre def ü ḡam‘-i mütemerridān ve bed-gir-dārān-ı ḡavāş u ‘āmm bābında rüşen olmaya ḡadm u ḡaşem ḡaṡ-ı ṡā‘ at üzre bāş ḡomazlar ve baġı ve fesād ehlī‘ inād ü ‘işyān mevāddından ihtirāz itmezler, pes pādişāḡa şebāta istizḡār ve mülūka andan istimdād ve anuñla istibşār vardır.

²²⁸ “Bir işte ciddiyet ve çabayı kendine âdet olarak seç, talep ve istemekten asla vazgeçme.”

²²⁹ “İnsanın gönlü her neye eğilirse, herhangi bir şeyin hayalini kurarsa; bunu bil ki çabalamakla elde edilebilir.”

²³⁰ “Gece boyunca oturup yemek içmekle meşgul olup gündüzleri yatıp uyuyan kişiler, bu dünyada güç ve devlet binalarını kendi elleriyle yıkarlar.”

Beyt

هر سر که یافت سروری از کوهر ثبات
در اقتدار بگذارد از چرخ ثبات²³¹

Hükemādan biri dimişdür: Her kim diler ki anuñ salṭanāt-ı bünyādı yıkılmakdan emīn ola gerekdür ki kendü işi bināsını şebāt ü vaḳār üzre ḳoya.

Beyt

بنای کار بنه بر ثبات و امین باش
که هر که بر اصلست پایدار بود²³²

Merd-i şābit-ḳadem oldur ki kendü şāhrāhı yürümesinde hīç bir müvesvis dağdağasıyla yüzün bürtermeye ve kendü resm ü tarīḳinden hīçbir mühevves hevesiyle inḫirāf-pezīr olmaya ki meded-i refīḳ-i necāt rāh-ı şebātdan ğayrıda yüz göstermez. Nitekim ḫākīm-i İlāhī buyurmuşdur. Nazm

(K 22a)

در تردد نجات مدان
هیچ حاصلت به از ثبات مدان²³³

میل داری بر فعت درجات
در معابی ثبات و رز ثبات²³⁴

ve nişān-ı şebāt iki nesnedür: Biri oldur ki her işde ki şürū‘ gösterile anuñ itmām-ı ihtimām zammesi üzre lāzım bulunmak gerek. Getürmüşlerdür ki ḳayşer-i Rūm Nūşirevān'dan şordu ki: Pādişāh beḳāsı ne nesnedür? Eyitdi ki: Hergiz ben beyhūde iş buyurmadı ve her mühim ki anı ‘ emr ü fermān itdüm, itmāma irişdürdüm. Ḳayşer buyurdu ki dükeli Yūnān ‘ ulemāsı ve ḫükemāsı bunu söylediler.

Nazm

هر طرح که افکنی چو مردان
جهدی بکن و تمام کردن²³⁵

ya‘ nī alāmet oldur ki bir söz ki anuñ dili [İ 17a] üzerine cārī ola, mümkün olduğça anuñ bozulması evcinden kelām dimeye.

²³¹ “Her kim ki hayatında kararlılık ve sebatı kendine hayat felsefesi olarak seçerse, o kadar yükselip güç ve iktidar bulur ki gökyüzünü bile geçer.”

²³² “İşin temelini sebat ilkesine yerleştir ve güvende ol; zira ki doğru bir temele dayalı bina kalıcı ve sağlam olur.”

²³³ “Tereddüt ve şüphecilikte kurtuluş yolu arama, hiçbir özellik sebatından daha iyi değildir.”

²³⁴ “Eğer ki çok durmadan yükselmek istiyorsan; işlerinde ve yükselişlerinde kararlı ol, sebat ve kararlılık göster.”

²³⁵ “Eğer bir plan yaparsa gerçek erkekler gibi çabalayıp o planı tamamla.”

Nitekim tevārīhde mezkūrdur; sulṭān raḍıya'llāhu meydanından geçüp giderken bir ağır taş omuzına komuş bir ḥammāl gördü ki anuñ 'imāreti cihetiçün²³⁶ getürdi ol daşı getürmekde meşaqḳat-i bisyār müşāhede kıldı re 'fet-i cibillī vü ḥilkāt-i 'āṭıfetinden buyurdı ki: Ey Ḥammāl! Bu taşu bırak. Ḥammāl daḥi ol taşu meydan ortasında bıraḳdı, bir müddet ol seng-i gerān ol meydan miyānında kalmağın(K 22b) esbān-ı dilāverān ol aradan pūyān u devān olduḳça ol seng-i gerāndan ol ūrkerlerdi. Ol bābda ḥalk-ı 'ālem muzṭar olmaḳ ile ḥavāşdan bir bölük fırsat bulup ol ḥālī sulṭāna bildürdüler ki filān gün 'emr-i 'ālī ile binādan ötürü arḳasında ḥammāl bir taş taşırdu, fermān-ı hümāyūn muḳtezāsınca meydān ortasında atmışdur. Ol zamāndan berü atlar ol reh-güzerden külfet ü zaḥmetler geçer oldılar ve ol taşu kaldırmağa ol ḥammāldan ḡayrı kimse tāḳat getürmez. Fermān-ı hümāyun şādır olaydı, taşu ol yirden ḳaldırıp kil-k-i meydān yolını açaydı, ḡāyet münāsibdi. Sulṭān buyurdu ki: Benüm zebānum üzre bıraḳ lafzı cārī olmuşdur. Tekrār ol bābda ḳaldır dirsem ḥalk-ı 'ālem ol vaż'ı benüm şebātsizluğuma ḥaml iderler, ol taş hemān anda ḳalsun, sözüm kesād düşmesün. Naḳl olunur ki ol taş sulṭān-ı bā-şebātuñ āḥir 'ömrüne dek anda ḳalmış idi ve anuñ vefātından soñra daḥi ol emr-i mūrā'ātından ötürü anuñ evlādından hiç kimse anı ol aradan ḳaldırmadı.

Ḳıṭ' a

سخن شاه هر سخن است

بهما حال پاس باید داشت²³⁷

نانکر دد نقیض او ظاهر

باید انرا بلو ج دل بنکاشت²³⁸

Bāb-ı Yazdühüm Der- 'Adālet: 'Adl-i[İ17b] milk-ārā bir şahnedür(K 23a) ve nūr efşayı ber-lem' a ve zūlmet zī-dāyī bir cilvedür ki Ḥāḳ Subḥānehu ve Te'ālā bu şıfatdan dem urmağı buyurmuşdur şol yirden ki²³⁹ ان الله يامر بالعدل والاحسان diyü 'emr itmişdür. 'Adl oldur ki maẓlūmān dādını vireler ve iḥsān oldur ki raḥatlık merhemini maḥrūmān cerāḥati üzerine ḳoyarlar ya' nī maẓlūmlarıñ zālimlerden ḥaḳḳın alıvireler ve uḡūr-ı dīn-i mübīne ḥıdmeti sebaḳ itmiş nā-tüvānları āḥire muḥtāç itdürmeyüp sebeb-i ma'ışet ta' yīn buyuralar ve mehmā imkān fuḳarā vü zü' afāyı ḥāṭır-ı fāṭırda

²³⁶ "cihetiçün: çün İ

²³⁷ "Padişahın sözü bütün sözlerin başındadır, onu gönül levhasına yazmak gerek."

²³⁸ "Görünen şeyin aksi ispatlanmadıkça, olanı her türlü kutlayıp ona sahip çıkmak gerek."

²³⁹ "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği emreder." (Kur'ân, Nahl, 16/ 90).

tutup şadākāt u şalāt sebebiyle hayr du‘āların alalar ki cihān-dīde vü kār-āzmüde²⁴⁰ olan pīrlerüñ eğerçi mülāzemete²⁴¹ kudretleri yoqdur līkin tecārüb-i rüzgār vāsıtasıyla işābet ārā-yı tedbīrleri ve delālet-i pīrā-yı işāretleri maḥallinde āḫirlerüñ şimşir ü tūrleriyle berāberlik ider ve ḥikmethā-yı İllāhī'den biri Te‘ālā şānehu vü ‘āzm-i sultānehu zimām-ı sihām-ı enāmı selāṭīn-i cihāngīr ve şehriyārān-ı bī-nazīrlerüñ ḳabza-i iktidārlarına tefvizden murād budur ki anlar daḫi lā-yezāl meṭāmih-i inzār ve mesāriḥ-i efkārlarıyla erbāb-ı istiḥḳāḳu aşḫāb-ı iftikāre işāl-i menāfi‘ de olalar ve herkese istiḥḳāḳınca idrārātu me‘āyiş mecrī vü muḳarrer dutalar tā muḥṭācān-ı ümem ve müsteḥḳān-ı ehl-i ‘ālem nevāle-i nevāl ü füzāla-i efzāllerinden ehnā-yı mevāyid ü a‘zib-i (**K 23b**) mevāride ihtişāş bulup eyyām-ı sa‘ādet-i pādişāhide bir kesir²⁴² ki teşādüm-i ḫavādiş-i rüzgār ve telāṭum-ı iflās ü iftikārdandır. İstiḥlāş-pezīr olalar ki mecmū‘-ı mülūk māziye ve selāṭīn-i sālīfe teḡammüd-i hümu'llāh bī-ḡaferānihī ve eskenehüm bī-ḫābīḫī cinānihī, bu ḳavā‘id temhīdine ve bu mevāyid başına ḳıyām göstermişlerdür ve iḳtifā-i āşā pādişāḫın ‘adl-i perver ve şehir-i yārān-ı dād küster ḳabūl [**İ 18b**] buyurmuşlardur tā cemā‘ati müsteḥḳān müreffehül-hāl ü fāriḡu'l-bāl tā‘āt ü ‘ibādāta ve kendü merātibine meşḡūl olup devām-ı devlet-i ebed puyūned ve ḳıyām-ı sa‘ādet ‘ömr-i sermed du‘ālarında ceḥd-i mā lā-yu‘add üzre olalar ki bunuñ emşāli a‘māl-i müstaḫsine şükūh-ı salṭanāt ve revnāḳ-ı kārḫāne-i memleket ve mücib -i nik-nāmī-i dünyā vü āḫiretdür ve ber-sünnet-i ḫasene şāḫib-i sa‘id vezīr-i şehīd ḡiyāşu'l-ḫaḳḳ ve'd-din emīr Muḫammed Reşīd ve anuñ nāyibi murtaza Mevlānā Şemseddīn Muḫammedü'n-nizāmī el-yezdi tāb şerāhümā ve ce‘ale'l-cennete nevāhümā tedbīrātından müstefāddur ki devleṭḫāne-i salṭanat cihān-dīde-i ulular vücūdına ve rüzgārdan ıssı şovuk çekmişine ve ulā-i nāmdār ve ḫükemā-i taḳvā-i gerdār ve ‘ulemā-i perḫīz-kār ve füzelā-i dīndār ve kār-dānān-ı şāḫib-i tedbīr ve kār-künān-ı dest-i ḫabīr ve bunlaruñ emşāline ihtiyāçdur. Nitekim vücūd-ı ser-kavāyimsiz ve saḳfī der- (**K 24a**) de‘āyimsiz mutaşavver degüldür. Hemçünān temşīyet-i ‘umūr-ı memleket ve ta‘dīl-i ḳānūn-ı salṭanāt daḫi buncılayın cemā‘at-i kāfī vü ḳavm-i kārdān-ı vāfī vücūdinsız ne ḡüna müyesserdür? ve ḫaberde gelmişdür ki:Pādişāḫuñ bir sāt ‘adl eylemesi mīzān-ı tā‘at keffesinde altı yüz yıllık ‘ibādetden rāciḫterdür. Zīrā ‘ibādet netīcesi ‘āmilden ḡayrına irişmez ve‘adl-i rüşen fā‘idesi ḫāş u ‘āmdan şaḡīr ve kebīre

²⁴⁰ kār-āzmüde: kār-āmüzde İ

²⁴¹ mülāzemete: mülāzetlerine İ

²⁴² kesir: kes İ

vāşıldur ki menāhic-i erbāb-ı dīn ü devlet ve meşālih-i aşhāb-ı milk ü millet anuñ berekātıyla kıyım ve muntazamdur ve ‘adālet şevābı hisāb-ı haddinden efzūn ve hayyiz-i kıyāsdan bīründür. Getürmüşlerdür ki selāṭin-i māziyyeden birinüñ dā‘iyesi ol oldı ki hāne-i Hüdā'yı tavāf eyleye²⁴³ ve hürmet kademiyile harīm ‘izzet üzerinden mürür itmegi yerine getüre ve ‘icābet-i du‘ā [İ 19a] ve mezīd-i şafā ile eşbāh u ekfādan mümtāz ü ser-firāz ola.

Beyt

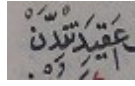
هست طواف حرم کردگار
در دو جهان واسطه اقتدار

eşrāf-ı memleket ü erkān-ı devlet ‘arz eylediler ki: Ey melik! Şarṭ-ı edā-yı hacc emniyyet-i tarīkdür ve selāṭine düşmanı bī-nihāyedür ve eger hayl ü haşem ile ‘azīmet gösterseñ anlaruñ müḥimmātı tahiyyesi uzun uzak te‘azzür durar ve eger azacık mülāzemān ile teveccüh gösteresin, haṭirāt-ı külli mutaşavverdür bir daḡi sulṭān beldede, hük-m-i cān durar cesedde. Bir vaḡitde ki(K 24b) ol hażretüñ sāye-i devleti müfāriḡ-ı re‘āyādan dūr ola tamām herc ü merc zāhir olup meḡām-ı havāş u ‘avām silk-i intizāmdan taşra gider. Sulṭān buyurdu ki çün sefer müyesser degüldür, ne idem ki hacc şevābını bulam ve bu tā‘at minnetinden beḡremend²⁴⁴ olam? Eyitdiler: Bu diyārda bir derviş vardır; müddetler ile mücāvır-i ḡaram olup şerāyiyle altmış hacc yerine getürmüşdür. Ḥālā gūşe-i ‘uzletde oturup gelme gitme ḡapusın ḡapatmışdur.

Beyt

کشته ز غوغای حلالیق ستوه
پای کشید دست بد امان کوه

ola ki hacc şevābını andan şatun almaḡ mümkün ola ve anuñ meşūbātından

kāmīl-i hażḡ u naşībe irüşmek müyesser pādīşāh şıdḡ-ı ki ol hāne ehline dutardı, derviş ḡidmetine vardı ve söz eşnāsında buyurdu ki: Zāmīrumda hacc arzusu vardır ve milk ü millet erkān-ı şalāḡ-ı tevaḡḡufda görürler ve sem‘-i hümāyūnuma ilḡā olundu ki sende çok hacc vardır, nolaydı bir hacc şevābını bize şatayduñ tā siz bu nevāleye ve biz bu şevāba irişeydük. Derviş eyitdi: Dükeli ḡacclar şevābını size şatayım. Şāḡ buyurdu ki: Bir ḡaccı niceye muḡarrer buyurursun? Eyitdi: Her bir adum ki adumlamışam ve her ḡacda [İ 19b] tamām dūnyā vü mā-ft-hāyā virürüm. Sulṭān

²⁴³ ve icābet-i du‘ā- K

²⁴⁴ behremend: behre İ

te ʿessüf çeküp eyitdi: Dünyādan ve metāʿ indan azacıktan artuq taşarrufda degüldür. Bir adumçün bu bahā vefā itmez pes her bir hacı şatun almağa ne güne (K 25a) gücüm yeter? Bu taqđır üzere cümle hacclar şevābını hayāle getürmege nice müyesserdür? Derviş eyitdi: Ey pādişāh! Agāh ol, bu benüm cümle haclarımı senüñ katıñda şatun almaq kolaydur. Şāh eyitdi: Ne güne asāndur? Cevāb virdi ki: Ey pādişāh-ı rü-yı zemīn! Çün bir mazlūmuñ kažiyyesindeʿ adl idesin ve bir sâʿ at bir mühimde dādluqla perdāht olan ānuñ şevābını baña bağışla, ben daği altmış hacc şevābını saña bağışladum ve henüz şırfe iltmiş olam ve bu sevdāda haddinden ziyāde fāʿide itmiş olam, pes maʿlūm oldu ki edā-yı sünen ü ferāzden soñra sulţāna hıçbir tāʿat vācib-raqʿ? ʿibādu'llāh meşālihiñe meşğül olmağdan özge ʿamel-i şālih yokdur. ve naşfet şıfatıyla dirilmek ve hamiyet nazarıyla ve dāiʿ Hāliku'l-berāyā-i reʿāyāya nazar eylemekden özge ticāret ü yokdur. Eger himāyet-i ʿadālet olmayaydı kudret şāhibleri halkuñ zuʿafāsından demār yuqaru getürürlerdi ve çün zaʿif hallüler helāk olurdu daği yerinde qalmazlardı. Halāyık maʿişeti birbirine baqludur. Ahvāl-i halāyık intizāmı ʿadlden gayrıyla müyesser degüldür.

Қытʿa

عدل نور يستكز و ملك نور كرد
وز نيسمش همه افاق معطر كردد²⁴⁵

عدل پيش ارومرد ادل درویش براد
تاتر اهر چهر ا دست میسر كردد²⁴⁶

ve ʿadālet fazīletinden bu nükte yeterdir ki ʿādil cümle ʿālem halkınuñ (K 25b) maḥbūb-ı maṭlūbıdır ve zālīm bütün cihānda olanlaruñ mağzūbıdır. Anlaruñ zulmünden eğerçi anlara bir nesne lāhiq degül ise de söz zālimi kimse ve bu hālūñ maşdākı ve bu qālūñ miqyāsı Nüşīverān-ı ʿādil ve Haccāc-ı zālimdür²⁴⁷ ki [İ 20a] Nüşīverān āteşperest bir kāfir idi ve Haccāc-ı zālīm keennehü İslām firāşı üzerinde toğmışdı ve şahābe ve tebaʿını görmüş idi her gāh ki Nüşīverān'ı yād iderler, adına āferīn ve taḥsīn oqurlar anuñ ʿadli sebebiyle ve her gāh ki zıkr-i Haccāc dile gelür. Anuñ üzre laʿnet ve nefrīn oqurlar anuñ zulm ü teʿaddīsi vāşıtasıyla.

Nazm

²⁴⁵ “Adalet öyle bir nurdur ki bütün ülkeyi ışıklandırır; adaletin rüzgârından her tarafı güzel kokular kaplar.”

²⁴⁶ “Adaleti yerine getirip dervişi muradına erdir, ta ki senin de ne muradın varsa ona ermiş olasın.”

²⁴⁷ “Nüşīverān-ı ʿādil ve haccāc-ı zālimdür- İ

دادکري شرط جهانداريست
دولت باقي ز کم از اريست²⁴⁸

مملکت ار عدل شود پايدار
کار تو از عدل تو کير دقار²⁴⁹

هر که درين خانه شبی داد کرد
250 خانه عفر داي خود اباد کرد

‘Abdullāh Ṭāhir bir gün kendi kendi oğluna eyitdi: Eyā devlet bizüm ḥānemizde tā nice dek ḳalur? Oğlu eyitdi: Mādemki ‘adl-i bisāṭı ve mıṣfet-i ferāṣeti bu bizüm eyvānımızda düşünmüş ola amīzdir ki devlet andan tefrīk olmaya.

Beyt
تاپاي پادشاه بود بر سباط عدل²⁵¹
بر فرق او بود نهاد تاج سروري

چون دست از استين تظلم بردن کند
باشدن نصيب کردن او طوق مدیني²⁵²

aḥbārda vāriddür ki pādīṣāh-ı ‘ādil luṭf-ı Ḥüdā sāyesidür, (K 26a) yeryüzinde her bir mazlūm anı penāh idinür ve muḳarrerdür ki güneş ḥarāretinden her kime bir renc iriṣse istirāḥat için bir gölge-i penāh idinür tā ki renci raḥāta mübeddel ola hemçünin mazlūm olan sitem eftānı tābindan ve şerāret zulm ḥarāretinden ki ṭarlıḡa düşer sāye-i İlāh ki pādīṣāh-ı ‘ādilden kināyetdür iltica gösterür tā kim bīdād-ı zālīmān külfetinden ol zill-i zelīl emin ü emānda āsāyişü ārāmiş bula.

Meṣnevī
شاه عادل سایه ع خود جاي ده
از شرف بر فرق کردون پاي نه

ve ḥükemā dimişlerdür ki ‘adl-i ḥalk arasında berāberlik ṣaḳlayu dutmaḳdur. Ya‘nī bir bölüḡi bir gürūha musallaṭ itmekdür ve [İ 20b] her bir ṭā’īfeyi kendü pāyesinde ṣaḳlayu dutmaḳdur ve ḥüddām-ı selāṭin dört gürūhdur: Evvelā ṣemşir-zen

²⁴⁸ “Padişahlığın ilk şartı adalettir; her padişah halkına az eziyet ederse onun hâkimiyeti daha kalıcı olur.”

²⁴⁹ “Memleket adaletten dolayı kalıcı ve kararlı olur, senin işin adaletinden sonuç bulur.”

²⁵⁰ “Her kim ki bu evde bir gece adalette davrandı, öteki dünyada diğer evini âbâd eder.”

²⁵¹ “Padişah adalet ilkelerine göre hareket ettiği sürece, padişahlık tacı onun başında kalıcı kalır.”

²⁵² “Bir yerlere ve insanlara zorla hüküm sürmeye çalıştığı sürece, mutsuzluk ve sevilmemekten başka bir nasibi olmayacaktır.”

ümerā vü leşkeriyān gibi ki bunlar āteş meşābesindedür. İkinci ehl-i kalemdür vüzerā ve küttāb gibi ki bunlar hevā meşābesindedür. Üçüncü ehl-i mu‘āmelāt ya‘nī bazar-gānan u ehl-i hıref gibi bunlar şu menzilesindedür. Dördüncü zirā‘at u hırāşet ehlidür ki bunlar toprak meşābesindedür. Pes ancılayın ki çehār-gāne erkānından birinüñ galebesinden bir ğayruñ üzerine halkuñ mizācı (K 26b) helāklığa yüz dutar kervāncılayın bu çehār-gāne eşnāfından bir gürūh-ı ‘aliyyesiyle milk-i mizācı tebāh u helāke yüz dutar ve ‘ālem-i işlāhı ve umūr-ı ben-i ādem nizāmı münkaṭı‘ ve nā-muntazam kalur.

Қиṭ‘a

هر يکي در مکارم اخلاق

پيش از دور يافته تعيين

چون کس از حد خویش در کزرد

فتنها خیزد از یسار و یمین

هر کسي را بجاي خود بنشان

پس بدولت بجاي خود بنشین²⁵³

ve ‘adl-i faẓīletde dimişlerdür ki toprak sultān-ı ‘ādil eczāsında taşarruf eylemez. Getürmüşlerdür ki ‘ulemādan biri Me‘mūn Ḥalīfe meclisinde bir ḥadīş rivāyet eyler ki ‘ādil pādīşāhlar eşḥāşı ḳabirde müteferriḳ olmaz dimekle Me‘mūn buyurdı ki: Ḥadīş-i nebevī şadaḳanda bizde reyb u gümān yoḳdur lemmā dilerüm ki Nūşīrevān’ı görem ft’l-vāki‘ol kimesne mazḥar-ı‘adl idi ki risālet penāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerinüñ lisān-ı mu‘ciz-i nişānlarından geçmiş ki ben melik-i ‘ādil zamānında mütevellid oldum pes Me‘mūn Ḥalīfe Medāyin şehrine ‘azīmet idüp buyurdı ki Nūşīrevān-ı ‘ādilüñ deḫmesin açdılar ve ḥalīfe bi-z-zāt kendi içeri

geldi²⁵⁴ ve gördi tārmağanda? ya‘nī ḥākde güya bir şaḥş uyḫudadur ter ü tāze uyumışyatur ve [İ 21a] avuḳ? yüzüñ ellerinde dutar. Herbirinüñ nigīninde bir pend (K 27a) yazılmış. Evvel oldur ki dost ve düşmanıla müdārā eyle. İkinci de oldur ki²⁵⁵ işlerde ‘ākilller müşāveretünsiz ‘amel eyleme. Üçüncü oldur ki ra‘iyyet-i? re‘āyetinde ihtimām buyur ve daḫi bāşı berāberinde bir levḫ aşılmışdı ve levḫ

²⁵³ “Herkesi hak ettiği yere oturt, sonra da kudret ve güçle kendi yerine (padişahlık makamına, en yüksek makama) otur.”

²⁵⁴ geldi: girdi İ

²⁵⁵ cem‘ i- K

üzerinde yazılmışdı ki her kim dilerse Hüdā-yı Te‘ālā anuñ mülkini ulū eyleye ol kimesne kendü zamānı ‘ulemāsını ²⁵⁶ulūlasın ve bir pādişāh dilerse hāzret-i Hāk anuñ mülkini çağ eyleye ol kimesne kendü ‘adl ü nişfetini²⁵⁷ çok eylesün. Me’mün Hālīfe buyurdı ki: Ol naşihatleri yazdılar ve ol toprağı rāyiḥa-i ṭayyibe ile ālūde idüp sırrını şakladılar ve menḳūldür ki ol diḥmede nudemā-i Me’mūndan biri icāzet ṭaleb kıldı ve ruḥşatdan soñra buyurdı ki ‘adl ü nişfetde ol hāşiyet vardur ki vefāt ü intikālden soñra toprak zararını ‘ādil kāfirden def eyledü ki yirde eger bir ‘ādil musta‘id-i sa‘ādet-i İslām ola maḥall-i ta‘accüb olmaya ki eger ‘uḳbada āteş-i düzeḥ zararını andañ giri dutarsa. Me’mün cevābını beḡāyet begendi. ve buyurdı ki tā bu veşāyānuñ zeylinde şebt itdiler.

Nazm

عدل در دني نكو نامت كند
در قيامت خوب فرجامت كند²⁵⁸

اندرين عالم معظم سازد
چون در ان عالم سي بنو از دت²⁵⁹

ve cümle-i erkān-ı ‘adl-i dād-hā’huñ kelāmın işgā eylemeklikdür ya’nī mazlūmlar sözlerine raḡbet ile ḳulaḳ(**K 27b**) dutmaḳdur ve anlaruñ müḥimmātını görüp ‘āṭifet yüzünü göstermekdür ve çok söyledüklerine darılmamaḳdur ki şükri devlet-i ḥükümet ve cihān-dārı bu ḥaşletdür. Bunuñ ḥilāfında olan serverler liyāḳatla ḥākim olmazlar ve şükri yerine [**İ 21b**] getürmiş olmazlar ²⁶⁰لعن كفرتم mā-şadaḳ düşmekden bile iḥtirāz yeridür zīrā ki pādişāh ṭabīb ḥükümindedür ve mazlūmān bī-mārān meşābesindedür ve marīz diler ki kendü aḥvālını ṭabīb önünde be-tamāmihi söyleye. Bu ṭakdīrce ṭabīb ḥastanuñ sözlerini bi-t-tamām işidüp añlamaz ise anuñ ḥaḳiḳat-ı maraızı üzre muṭṭali‘ olamaz ve maraız üzre iṭṭilā‘ ve teşḫīssiz ne gūna ḥüküm itmek mümkündür.

Beyt

تو طبيبي ومنت بيمارم
حال دل ازو چه پنهان دارم²⁶¹

²⁵⁶ ta‘ zim idüb -K

²⁵⁷ nişfetini: insāfiyyetini İ

²⁵⁸ “Adalet dünyada namının iyi olarak kalmasını, âhirette de sonunun iyi ve hayırlı olmasını sağlar.”

²⁵⁹ “Bu dünyada seni büyütüp yükseltir, öteki dünyaya gittiğinde de seni gururlandırıp kutlar.”

²⁶⁰ ...eğer nankörlük ederseniz...(Kur‘ân, İbrâhim 14/7)

²⁶¹ “Sen hekimsin ve ben senin hastanım, dolayısıyla halimi senden gizleyemem.”

ve daği ĥākimān-ı ‘ādil dergāh-ı ŧavma‘-i عیسیٰ müŧābihdür ki her ŧabāĥ ehl-i āfet ħapusına gelüp derdlerine derman bulurlardı. Nitekim ĥazret-i Mevlānā Meŧnevī-i ma‘nevīsinde bu ma‘nāyı bozar.

Nazm

ŧavma‘ a bābına gelüp her ŧabāĥ
Ķatlanurdu niĥe cūya-i felāĥ

Ķapuda eyler idi anlar niyāĥ
Ķurtaraydı anları tā ez-cünāĥ

Görür idi zümreler durmuş nizār
Ķapu üzre der ümīd ü intizār

Diri ey aŧĥāb-ı āfet ez-ĥüdā.
Cümle ĥāce teveññüz olmuŧdur revā

İyilik ‘avdet pes bī-renc ü bī-i‘ nā.
Su-yı ġaffārī ve ikrām-ı Ĥüdā

Cümlesi çün iŧterān-ı beste pāy
Ol müŧkīn çezdi dizlerin ol āy

(K 28a)

Gelmişken her ŧarafdan aña ĥalk
Ez zarīru ve'l-nük ve ŧellu ve ehl-i dalk

Ĥoŧ divān u ŧādmāne suyu ĥān
Ķıldı anları du‘āsı pā-devān

bir ġün bir ŧaĥŧ bir ulūya kendü ĥālün söyledi, iŧitmedi, bir dađi söyledi, iltifāt buyurmadı, üçüncü kerre mübālaġa ġösterdi. Ĥākim eyitdi: Niĥeye dek derd-i ser idersin? Eyitdi: Bāŧ sensin ya derdi ħānde iledem? Bāŧa iletmek gerek, diyince ol ‘azīze bu laĥıfe ĥoŧ geldi cümle ĥācetini revā eyledi.

Beyt [İ 22a]

سربر اودري بدولت پاي مردی کن بلطف

دسترس د ادت خد | افتاد هکانر | دست کبر²⁶²

selāfından biri bir uluya şordı ki her nesnenüñ zekātı vardılar imdi salṭanat zekātı nedür? Cevāb virdi ki: Cihān-dārī vü salṭanat zekātı her bir mazlūma dād-ḥāhlık göstermekdür ve bir mütezellim kendü ḥācetini ‘arz eyledükde sözin işgā buyurmaḡdur ve anuñla müdārā ve müvāsā idüp rıfḡ u mülāyemetle gelici eylemekdür ve ḥaḡiḡat müdārā kelām-ı müleyyendür. Ḥilāf söze müdārā dimezler, durū‘ dirler ve zu‘afā vü fuḡarādan ayrı cevābdan ‘ār itmeyeler. Zīrā guft u gū derd ile ḥarārete göre zuḡūra gelür ve küçiler ile mukāleme ulular ḡiṡālındendür ki ḡazret-i Süleymān nebī ṡalavātu'llāhu ‘alī nebiyyinā ve ‘aleyhi salṭanat mevkibinde nübüvvet şerefi daḡi var iken mūr-ı za‘īf sözlerini istimā‘ buyurdılar. Beyt

(K 28b)

نظر کردن بدرویشان برز کبر ایفز اید

²⁶³ سلیمان با همه خشمت نظر هابود بامورثن

Getürmüşlerdür ki dārü'l-mülk-i Çinde bir pādīṡāḡ var idi zīver-i ‘adlile ārāste ve nihāl-i ḡālī ṡıfat-ı nıṡfet birle pīrāste idi.

Beyt

ستمر از یان عدلر اسودازو

خدار اضی و خلق خشنودازو

Nā-gāḡ anuñ ḡiss-i ṡami‘āsına bir āfet düṡdi ve ḡulaḡında aḡırlıḡ belürdi. Erkān-ı devleti cem‘eyledi ve ol ḡadar zār aḡladı ki cümle ḡāzerān anuñ ḡāline geriye geldiler ve aḡvālını terbiyeye āḡāz itdiler. Melik buyurdı ki: Siz ḡümān iletmeñ ki ben ḡiss-i sāmi‘a fevti üzre aḡlarum. Zīrā bilürüm ki ‘āḡıbet fütür u ḡuṡūr ḡavāss-ı ḡams u ḡavāya yol bulur pes bu ḡūna nik buṡlānı üzre ‘ākıl ne ḡūna ḡuṡṡalū olur? Benüm giryem ol nesne üzerinedür ki nā-gāḡ bir mazlūm-ı dād-ḡāḡ benüm bār-gāḡum ḡapusunda feryād iderse ve istiḡāṡa eyledüḡi ṡadāsı benüm ḡulaḡuma iriṡmezse [İ 22b] ve ol derd-mend maḡrūm u biḡāre gerüye ‘avdet iderse ol bābda ben Allāḡ ḡatında muaḡiz ü bī-ḡāre olsam gerek. Lemmā bu ḡuṡuṡda bir fikr eylemişüm ki bu diyārda nidā itdürüp muḡkem-i yeṡāḡ itdüresiz ki dād-ḡāḡlardan ḡayrı kimesne ḡızıl cāme geymeler tā ol ‘alāmetile ḡāl-i mazlūmān üzre muṡṡalī‘ olup anlaruñ dādını virem.

Beyt

²⁶² “Madem ki devlet ve güç sahibi oldun, lütfunla adalet ve mertliḡi yerine getir; düşenleri kaldırasın diye Allah sana böyle bir güç verdi.”

²⁶³ “Dervişlere bakmak, onlara ilgi göstermek senin büyüklüḡüne engel deḡildir; Süleyman o kadar ihtiṡamıyla, karıncalara bakarmış.”

د ادمظلو مان بدمقصو دمحرمان بدار
264 دین و دنیا ر ابدین د اود هس معمور دار

(K 29a) ve çok olmuştur ki bir dād ki virmişlerdür ve bir maẓlūmuñ feryādına irmişlerdür. ‘Uq̄ba ‘uq̄ubetinden berāt-ı necāt bulmuşlardır. Nitekim aḥbārda gelmişdür ki sulṭān Melikṣāh-ı Selçūkī bir gün jenderud kenārında²⁶⁵ şikār iderdi. Bir zamānistirāḥat için bir mürğ-i zārdaistirāḥate vardı. Mülāzemānda bir ğulām ki anuñ ḥācibi idi. Gūyā dāḥil olup bir gāv gördi ki ırmağ kenārında otlar. Buyurdu tā ol gāvı dutup zaḥḥ ideler ve bir miqdārını kebāb ideler ve ol gāv şāḥibi bir ‘acūze idi. Dört yetimi ile anuñ südi ile ma‘īšet iderdi çün ol vāqı‘adan ‘acūze ḥaberdār oldu kendüden bī-ḥaber ü müteḥayyir geçüp sulṭānuñ yolın aldı. Nā-gāh Melikṣāh tāb-ı şerāh u ca‘alū‘l-cennete meşvāh kevkebesi irişdi. Cısr-i jenderud yanında qarı yukarı şıçrayup pādīşāh dirginin dutdı. Hem-ān-dem ḥācib denilen²⁶⁶ ğulām tāzeyāne ḳaldurup diledi ki: ‘Acūzeyi ḍarb eyleye ve sulṭānı bī-ḥuzūr itmekden men‘ eyleye. Sulṭān eyitdi: Vaz gel maẓlūm u bī-çāre görünür, görem ki tazallūmi nedür? Ve dād-h‘astı kimüñ elindendür ki her maẓlūm dilir ü ḥayra zebān olur? ‘Acūze ağız açdı ve eyitdi: Ey Albarślān oğlı! Benüm dādımı bunda jenderud köprüsünde virmez iseñ [İ 23a] celāl-i ḥiddet ‘izzeti ḥürmetiçün yarın sıraṭ köprüsi üzerinde kendi inşafımı senden (K 29b) alırum ve muḥāşamet elūmi senüñ dāmenüñden kütāh itmezüm. Eyü te‘emmül eyle köprinüñ ḳangısın iḥtiyār idersün. İnşāf-ı ḥod u dād-ı himmet emr ü rabde bedihī bih ezān bud ki bī-sitā nendet. Getürmüşlerdür ki bu sözüñ heybetinden Melikṣāh piyāde oldu ve āh idüp eyitdi: Ey ana! Zinhār ki ben ol köprüye tāḳat dutmazam. Söyle saña kim sitem itmişdür dāduma alıvirem. Pīre-zen eyitdi: Ey pādīşāh! Ol ğulām ki senüñ ḥuzūruñda benüm üzerüme ‘aḳubet ḳapısın çekmiş idi. Dirliğümüz çeşmesini mukedder itmişdir ve bir gāv ki dört yetim ile anuñ şūdünden rüz-ı merre ma‘īšetüm müḥeyyā olurdu, ol duddu kebāb eyledi diyince Melikṣāh tāb şarahü fī‘l-ḥāl buyurdu, ğulāmı siyāset eylediler ve bir dişi gāv ‘avzı ḥelāl-terīn yirden yetmiş inek ‘aṭā ḳıldı. Bir müddetden sonra ki sulṭān vefāt itdi. Ḳazā‘en ol pīre-zen ḥayātda idi. Nıṣfū‘l-leylde anuñ ḳabri üzerine geldi ve niyāz yüzini du‘ā ḳıblesinde dutup eyitdi: İlāhī seyyidī ve Mevlātī! Bu senüñ ḳavlüñ ki bu ḥāk içindedür. Bir vaḳitde ki ben dermānsız idüm baña dermān itmişdür ḥālā ol dermāndadır. Sen kendü keremüñden aña destek birlik ile ben bī-

²⁶⁴ “Zulme maruz kalan insanların hakkını savun, onların işlerini sonuca ulaştır; böylece bu dünyanı ve âhiretini kendine gülistan yap.”

²⁶⁵ kenārında -İ

²⁶⁶ denilen: olan İ

çäre idüm ol kendü maḥlūḳiyyeti ‘ācizliǵıyile baña merḥamet itmişdür ve bu zamānda ol bī-çāredür. Sen kendi ḥalıḳiyyetüñ kuvvetiyle anı esirge, didi. (K 30a) ḳullarından biri Melikşāh'ı bāṭın ‘āleminde²⁶⁷ görüp su’al eyledi ki Ḥüdā-yı Te‘ālā saña ne eyledi? Buyurdı ki: Eger du‘ā-yı pīre-zen-i dād-ḥāh benüm feryāduma irişmeyeydi ‘uḳāb-ı ‘uḳubet çengelinde ḥalāşlıḳ müyesser olmazdı.

Nazım[İ 23b]

برکفت رکذر ان کند ه پیر
کر بد عایم نشدی دستگیر

بی نظر مر حمت بادشاه
حال من غمزد ه بودی تباہ

دادمن اور ابد عار انمود
فیض دعایش در رحمت کشود

birer gün daḥi ḥakim-i İlāhī'yi muḥafazatdur ya‘nī her dād ki virür gerekdür ki şer‘-i şerīf aḥkāmına muṭābıḳ u muvāfiḳ ola ve ḥışm u rızāda Ḥaḳ cānibinden ‘adül eylemeye ki anuñ ḥükmi dükeli ḥükümlerden yuḳarıdur.

Beyt

هر که سر از حکم حق نه پیچد
کس نتواند که سر از حکم او به پیچد

Naḳildür ki Me’ mün ḥalīfe eyyāmında bir kimse günāh işlemişdi ve firār idüp gitmeseydi anuñ bürāderin cenāb-ı Me’ müne ḥāzır eylediler. Me’ mün ḥükme eyledi ki bürāderin getüre vallā anı ḳatlı ideler. Ol şaḥş eyitdi: Ey ḥalīfe! Senüñ ‘āmilüñ beni öldürmek diledüǵde sen aña beni şalıvermege nişān gönderseñ beni şalıverir mi? Eyitdi: Beli, şalıverir. Eyitdi: Pes ben ḥükme getürmişüm bir pādışāhdan ki sen anuñ (K 30b) ‘ināyetiyle ḥākimsin ki beni şalıviresin. Eyitdi: Ḥükümüñ ḳandedür? Eyitdi: Nişānum budur ki Ḥüdā-yı Te‘ālā celle celālühü²⁶⁸ ولا تترروا زرة فخر اخری²⁶⁹ buyurmuşdur²⁶⁹ ya‘nī kimseyi ḡayruñ günāhıyla dutmayalar. Me’ mün ḥalīfe müte’essir olup agladı ve [İ 24a] buyurdı ki anı şalıvireler ki bir ḥükme ü muḥkem ve bir nişān-ı mübrem getürmişdür, didi.

Ḳıṭ‘a

²⁶⁷ bāṭın ‘āleminde: rüyada İ

²⁶⁸ ... Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez...(Kur‘ân, En‘âm, 6/164)

²⁶⁹ buyurmuşdur -İ

حکیمی که ان ز بار که کبر یا بود

بالاتر از مقولهء چون و چر ابود²⁷⁰

حکمی که صادرست ز دیوان لمیزل

خود ز هر هء مخالفت ان کر ابود²⁷¹

Getürmüşlerdür ki ‘ Amr bin Leys birini şāhib-i ğaraż söziyle ħabs iddürdi. Ol kimsenüñ vālidesi bir ‘ arzu-ĥāl yazdı ve kendüye ‘ arzu-ĥālī şunduġda pādişāhun merkebi tündĥa? idi. Pīre-zenden ürkmüşdi ve ‘ Amr andan müteġayyir olmuşdı. Buyurdı ki ol za‘īfe andan uzaġ sordılar tekrar ol aradan geçüp giderken ‘ acüze girü yol kenārına geldi ve bir daĥi tazallüm gösterdi. ‘ Amr bu ‘ acüze ne kimsedür? Didi. Eyitdiler: Bu filān maĥbusıñ anasıdur. ‘ Amr ise andan müteġayyir idi, yüzün döndürdi, mültefit olmadı. Pīre-zen eyitdi: Rū-gerdān olma ey melik! Benüm bī-günāh oġlum ĥaĥikatde ĥükmüñ nedür? Eyitdi: Ĥükmüm oldur ki yüz ‘ amüd uralar ve yüzün sipāh idüp şehri dolayalar ve nidā ideler ki her kim sulţāna (K 31a) ‘ āşi ola cezāsı vü sezāsı budur. Pīre-zen eyitdi: Bu ĥükmi yalnuz sen mi idersin? Eyitdi: Evet²⁷² ben iderim. Pīre-zen feryād idüp vāveylā yazıġ fuġarāya bir yirde ki ĥakim-i Ĥüdā anlamaya dilediklerün ideler. Bu söz heybetinden ‘ Amr bin Leys’üñ ‘ a‘ zāsına lerze düşdi ve bī-ĥoş olup zamāndan soñra ‘ aġlı yerine geldükde buyurdı ki: Maĥbūsı zindāndan taşra getürdiler ve kendü ĥāş ĥil‘atün üzerine giyürüp ĥāş atlarından birine bindürdi ve buyurdı ki: Şehr ü bāzārı dolandılar ve münādī eylediler ki her ĥükm ki Ĥüdā’yı bī-zevāl ider. ‘ Amr bin Leys kim ola ki anuñ ĥilāfın kıla ya ĥāṭırdan ĥuṭūra ġādir ola.

Beyt

او حاکست وما همه محکوم حکم اوست

مار اچه اعتبار بود حکم حکم اوست

Zamāne ĥalkı kelām ĥaġġı söyleyeni şehirden ġovarlar degül ki inşāfa gelüp ĥaġ sözden ve Ĥaġ’dan utanalar. Nādirü’l-vuġū‘? ġabīlindendür biri daĥi ĥulūş-ı niyyetdür ve ra‘iyyet riyāsetinde ve anlaruñ ĥaġġında nigū-ĥ‘āhlıġa māyil olmaġdur ki her bābda pādişāh niyyetinüñ tamām eşeri vardur. Eger ‘ adālete niyyet eylerse memleketde bereket cem‘iyyet netīce virür ve ĥayr du‘āsı pādişāha kifāyetdür ve

²⁷⁰ “Öyle bir hüküm ki, Allah’ın büyüklük dergâhından gelmiştir; sorgu ve suale, neden ve nasıla gelmez.”

²⁷¹ “Öyle bir hüküm ki Allah’ın zeval görmeyen divanından çıktıysa; kâinattaki hiçbir varlık ona muhalefet gösteremez, bu dünyadaki hiçbir varlık ona itiraz edip karşı çıkamaz.”

²⁷² evet: ni‘ m İ

eger ne' ūzubi'llāh bunuñ hilāfinca ola bereket ūzŭlmüş olur [İ 25b] ve feryād ü inin çarḥ-ı berīn ūzre te'sīr idŭp zŭlmŭñ netīcesi ' ōmr bıçķusıdır.

Beyt

Zŭlm elinden bir za' īf itse figān

Ĝŭlgŭl eyler çak sipāh-ı asumān

(K 31b)

Nitekim şeyḫ Müşliḥiddin Sa' dī Şīrāzī rūḥu'llāh rūḥa bi ma' nīyi silk-i nazma çekŭp buyurmuşlardır.

Nazm

در ان كوش تاهر كنيت كنني

نظر در صلاح عيت كنني²⁷³

كه سلطان اكر نيت بد كند

مهم جهانني بهم برزند²⁷⁴

zīrā cihān-dārı ve gānīmet ve riyāset ve ḥŭkŭmet ve envā'-i bereket ve ḥıdmet ve ra' iyyet ile bağlanmışdır ve re' āyā ve dār'-i ḥālīku'l-berāyā olup anlarıñ daḥi ḥudūdında su'al ve cevāb muḳarrerdür. Getürmüşlerdür pādīşāh-ı Ḳubād bir gün şikārde leşkerden ayru düşdi ve germiyyet-i Hūdā'dan teşnegī ve susuzluḳdan taḳatsüz ḳaldı. Her tarafda bir sāye ile bir çeşme gözetdi. İttifāk ırakda anuñ nazarına bir siyāh nesne göründi, ol cānibe at sürdi. Bir bādiyede bir köhne çadır ḳurulmuş gördi. Çadır gölgesinde kızıyla bir pīre-zen dinlenürler çün Ḳubād-ı kisra anda irişdi. Ol zen ḥaymeden taşra gelŭp Ḳubād'a yetişdi ve merkebi ' inānın dutup ta' zīm ile atdan indirdi ve mā-ḥuzurdan Ḳubād önüne ta' ām getürdi. ol ta' āmdan tenāvŭl ḳıldı

سجوفاز

ıçdı üzerine

او بخونبله

atdı ve bir laḫza arām idŭp uyḥudan uyandı. Bī-vaḳt olmaḡla gicelemege ol maḥalde iḳāmet buyurdi. Aḫşām olduḳda şaḥradan bir gāv geldi.(K 32a) kızı ol gāvı sağdı çok şŭd ḥāşıl oldı. Ol ḳadar ki Ḳubād ' acebe ḳaldı kendü de fikr eyledi ki bu tā' īfe bunuñ ucından şaḥrāda dururlar tā kimse esrārlarına ittilā' bulmaya ki her gün bir gāvdan bu deñlü şŭd alurlar. Eger haftada [İ 26a]bir günlŭḳ südi sultāna virseler mallarına ḥalel gelmezdi ve ḥazāne vŭ fert ūzre olurdi.

' Azm ü niyyet eyledi ki çün dārü'l-mŭlke vara, ol muvāzā'-i ra' iyyet üzerine ḳoya. Çün şabāḥ oldı girü kız gāvı sağmaḡa meşḡŭl oldı. İnekde şŭd az ḥāşıl oldı.

²⁷³ “Buna çalış ki senin niyetlendiḡin şeyler halkın yararına olsun.”

²⁷⁴ “Bir sultanın niyeti kötü olursa, dünyadaki önemli şeyler alt üst olur.”

Ƙız feryāda başladı ve anasına söyledi ki: Ey māder! Du‘āyla meşğūl ol ki bizūm pādīşāhımız zūlme niyyet itmişdür. Ƙubād müte‘accib olup eyitdi: Neden bildūñüz? Cevāb virdiler ki: Her şabāḥ bizūm gāvımız çok sūd virirdi. Bugün gāyet az sūd virdi. Her gāḥ ki pādīşāh yaramaz niyyet eyler Ḥaḳ Sübhānehu ve Te‘ālā ḥāzreti bereketi ḳaldırur. Ƙubād eyitdi: Gerçek söyledūñüz ve ol niyyeti gōñūlden ref itdi ve eyitdi: Var işūñ ardınca ol. Pes kız ḳalkdı ve bir kerre daḥi gāvı şağdı çok sūd ḥāşıl oldı. Ƙız tekrār varup māderi önünde pādīşāhuñ iyilügi müjdesin söyledi. Ulūlar bunuñ ucından demişlerdir ki: Pādīşāh-ı ‘ādil yağmur yağdırıcı bulutdan ve yaldırıcı güneş tābından yegdür. Nazm

(32 b)

هر ان نمكاز ابر بهار ان بود

در اندیشه شهر یار ان بود²⁷⁵

چو بد کردد اندیشه عبادشا

نیابد زمین نم بوقت از هو²⁷⁶

چو عادل بود ذسحتی منال

²⁷⁷ که عدلش به است از فرا حاصل

ve hemīn bu ma‘nīyi Beḥram-ı Gūr'dan da naḳl iderler ki ıssı günde bir bağ ḳapusına gelür baġbānlık ider. Bir pīr ol pīrde ḥāzır bulunur. Beḥrām eyitdi: Ey pīr! Bu baġda enār vardur. Eyitdi: Evet. Eyitdi: Bir ḳadeḥ enār suyu getir. Pīr-i rūşen-zamīr sür‘at idüp baġdan dolı bir ḳadeḥ āb-ı enār iḥzar ḳıldı. Beḥram içdi ve eyitdi. Bu baġdan yılda ne ḥāşıl idersin? Eyitdi: Bişyüz altun. Eyitdi. Dīvān-ı hümāyūna ḥarāç virirmisin? Eyitdi: Bizūm pādīşāhımız dıraḥt ḳısmından nesne almaz, meZRū‘ātden‘aşār alur. Beḥrām fikr eyledi ki memleket-i maḥrūsamda baġ çokdur ve her baġda dıraḥt-ı miyve-dār bī-şumārdur. Bunlardan daḥi onda bir virselerdi ra‘ıyyete ta‘b üzaḥmet [İ 26b] olmazdı ve cüz‘ī bir meblağ ḥāşıl olurdu. Bundan soñra emr idem ki bāġāt-ı maḥşūlünden daḥi bir ḥarāç alalar. Pes baġbāna eyitdi: Bir daḥi āb-ı enārdan ḳadeḥūñ doldurup getir. Baġbān içerü varup niçe müddetden soñra bir ḳadeḥ şū getürdi. Beḥram-ı Gūr eyitdi: Ey pīr-i baḥī-i tedbīr evvel nevbet tīz

²⁷⁵ “Bahar bulutlarından gelen en ufak yağmur damlası; sevgililer şehrini (canlandırmak) düşüncesiyle düşmüştür.”

²⁷⁶ “Eğer bir padişahın düşüncesi kötü olursa; gökyüzünden yere bir damla su bile zamanında gelmez.”

²⁷⁷ “Eğer padişah adaletli ise kıtlıktan şikâyet etme ki; padişahın adaleti, verimli bir mahsul ve verimli bir yıldan daha iyidir.”

geldüñ. Bu nevbet bisyār intizār gösterdün ve evvelki şūya berāber getürmedüñ. Pīr-i nā-bālig Beḫram idügün bilmeyüp (K 33a) eyitdi: Ey cüvān! Bu günāh benden olmadı. Pādişāh-ı ‘ālem-penāhdan oldı ki bu vaqıtde niyyetün tağyīr itmişdür ve endīşe-i zūlm buyurmuşdur. Lā-cerem miyveden bereket gitmişdür ki evvel nevbet bir enārdan ol miqdār şū dutmuşdum ve bu nevbet on enārdan ol kadar şū ḥāşıl olmadı. Behrām-ı Gür müte’essir olup ol endīşeyi dilden²⁷⁸ bīrūn kıldı ve eyitdi: Ey pīr! Bir kerre daḫi bir miqdār enār şūyundan getür.²⁷⁹ Bu kerre pīr bağ içine girdi bilā-tāḫīr ḥandān u şādān bir kāse-i kebīr enār şūyundan mā-lā-māl ²⁸⁰getürdi ve Behrām eline şundı ve eyitdi: Ey süvār-ı nādār bu def’ a enārda ‘aceb ḥālet oldı ki pādişāhımız i’zzu’llāh enşāra zūlm u ta‘addī niyyetine girü tağyīr virdi ve fi’l-ḥāl bereketi eşeri zāhir oldı ki ḥālā bir enārdan bu deñlü şū ḥāşıl oldı. Behrām daḫi şūret-i ḥālī pīr-i rūşen zamīr önünde ²⁸¹ortaya getürdi ve kendi niyyeti kışşasın ve anuñ tebdīl ü tağyīrin pīre didi ve bu söz [İ 27a] ol pādişāh-ı devletmendüñ şafḫa-i rüzgārı üzerine yazılmış bir yādigār qaldı tā gelen geçen selāḫīn enāra’llāhu berāḫīnū’l-māzīn vü edāme milkehü’s-sākīn daḫi bu kelāmı nuşret-i fercāmdan pend- pezīr olup kendülerden nām-ı nigū müzahḫar kıla ve niyyet ki iderler ḫāl-i ra’iyyet şalāḫı üzre maşrūf-ı bī-dirīğ buyuralar inşa’llāh Te‘ālā. Beyt

(K 33b)

هر شاه که نیت خود را راست کند

یابد ز خدای هر آنچه در خواست کند

Nitekim buyurmuşlardur ki ‘adl- i ḫūb-terīn fażīletdür ve zūlm ü ta‘addī ziş-terīn reziletüdür ki ḥadd-i ta‘bīrden bīrūndur ve ‘adl netīcesi vüs‘at-i memleket ü beḫā-yı milk ü millet ve ābādānī-i vilāyet ve ma‘mūrī-i ḫazāne ve şalāḫ-ı ahālī ve ra‘iyyetdür ve zūlm zikrolunan iyilükler naqışını ve şemere-i zevāl-i memleket ü memālik ḫarābluğıdır. Hūşeng bin Siyām’ın veşayāsında mezkūrdur ki oğlına buyurmuşdır ki: Ey püser! Ola ki rāyet-i zūlmi maḫmūs u cevri menkūs dutasın ve āh-ı mazlūmān-ı sitem-dīde nāveginden ve maḫrūmān-ı miḫnet keşide nālesinden perhīz üzre olasın ki ulular dimişlerdür:

Beyt

انچايکپير وزن کند بسحیر

²⁷⁸ dilden: derundan İ

²⁷⁹ dedi -K

²⁸⁰ olmuş -K

²⁸¹ söyleyüb -K

نکنند صد هزار تیر و تیر²⁸²

ve hātīmet-i cev̄r sev̄detinden ve ʿāq̄ıbet-i sitem ve hāmītin̄den dāyīma endīşe eyle ve dāyīmū'l-dehr bu fikri hātīrdan giderme ki zulm ü cev̄r tağyīr-i devlet ve tebdīl-i niʿmete sebebdir ve māl talebinde ki herkesūñ pāymālī ve her ḥasūñ dest-i fersūdesidür. Raʿıyyet birle münākaşa gösterme ki bī-şāyibe-i şekk ü ğayīle-i şehvet.

Beyt

شهي کازر عيت مایه بود

بن دیوار کند و بام اندود

Maʿ nāsı eẓharu mine'ş-şemsdür, ḥikmet şāḥipleri ve ehl-i zāhir bu bābda bir ḥikāye getürmişlerdür ki sultān Maḥmūd Sebuktekīn [İ 27b] berrada'llāhu mizcaʿ hu kendü erkān-ı devletine eyitmiş ki (K 34a) ablah-terīn ādemleri baña getürūñ. Anuñ dergāhı uluları ğitmişler ve ḥükemā vü nüdemādan ve ʿulema vü zeyreklerden ve hoş ṭabʿ olanlardan yarar ādemler memleketūñ eṭrāf ü eknāfına göndermişler ve anlar bunca zamān buncıleyin kimselerūñ istilāsına meşğul olmuşlar ve cūhhāl ü aḥmaḳan istikşāfında ḥadd-i mübālağayı yerine getürmüşler. Āḥirü'l-emr bir şaḥş görmüşler ki şāḥ-ı dirāḥt üzerine binüp ol şāḥuñ dibine balta urup durmayup keser ve ol şāḥ üzöldükden soñra ol yüksek daldan ol kimesne toprağa düşerse ve biñ cānı olursa birini selāmete iletmez. Dükeli erkān-ı devlet itfāk iderler ki pādişāh işāret buyurduğı ablah-terīn-iʿ ālem bu şaḥş olsa gerekdür anı dutup sultān ḳatına götürdiler ve şüret-i ḥālī ʿarz ḳıldılar. Sultān bunlaruñ sözlerin redd itdi ve eyitdi ki: Bundan nice ṭabaḳa²⁸³ eblālar vardur eyitdiler: Ḥāzret-i sultān beyān buyuralar. Buyurdu ki: Ablah-terīn-i alem ḥākim-i zālīmdür ki kendü raʿıyyetini cev̄r ü taʿaddī ile birin birine ḳatar ve kendüyi bu vasıṭa ile menkūb u perīşān ḥāl ider.

Nazm

ر عيت چو بيخند سلطان درخت

درخت اي پسر باشد از بيخ سخت

تبر برين ان درختی مدن

که بالاي شاخش کرفتی وطن

که چون سست کردید بيخ درخت

ز پاي اندر ايد بيک باد سخت

²⁸² “Yaşlı bir kadının büyü gücüyle yapabileceklerini, yüz bin tane ok ve balta yapamaz.”

²⁸³ ṭabaḳa: derece İ

(K 34b) hikāyet zamānide h̄āce imām ki ḥaṭīb-ı medenī dirlerdi mezbürdan mezkürdur ki Sa‘di-i Semerḳand'da bir zālīm var idi ki anuñ cefāsından ḥalāyık‘azābda ve anuñ niḥāyetsüz ta‘addīsinden bende-gān-ı Ḥudā ‘iḳāb şikencesinde idiler ve çün anuñ zūlm ü ‘udvānı şikāyet-i [İ 28a] āferīde kār -ı‘ izz-i isme der-gāhı üzre tekessür buldı. İttifākā bir gice kendü ğurfesinde taḥt üzerinde uyuduğı yerde havādan bir oḳ aṣağı indi ve kendü sīnesinden ve arḳasından geḫüp fı‘l-ḥāl ol zālīm-i gāşimi helāk u pā-māl itdi. ‘Ale-ş-şabāḥ tīr-i dil-dūzī anuñ sīne-i yūregine senden ṭaşra çekdiler ve ol oḳ üzerine yazılmış ki:

Şi‘ir

تبغي و البغي سهام عنمتيظر
واندفي الاخلاص من جرواير²⁸⁴

Ya‘nī sitem idersün ve sitem-kārdan ötrü oḳlar muḳarrerdür ki a‘zāya igneden tīz-raḳ gider.

Beyt

Ger yürek yanup iderse bir güzāḥ
Nice başlardan düşe altun külāḥ
ve bir ulū bu ma‘nīyi bu siyāḳad manzām itmişdür:

هان اي نهاد تير جفاير کمان ظلم
اندیشه کن ز ناو کدل و ذر کمین²⁸⁵

کر تیر توز جوشن فولاد بکزد

286 پیکان اوبکزد ز کوهانین

ve Ḥakīm-i Ḥākānī daḫi²⁸⁷ bu beyitleri dimişdür.

تبرس از تیر باران ضعیفان در کین ثب
که هر کر اضعیفان لانترویترز حمپیکانش

تبرس از اہمظلومی که بیدادست و خون بارد
تو خوش خفته ببالین تو ایدسیل بارانش²⁸⁸

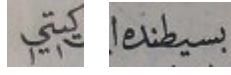
²⁸⁴ “İstersin, ancak isteğın sinelerde akrep yuvasından daha keskin bekleyen oklar var.”

²⁸⁵ “Ey cefa okunu zulüm yayına yerleştiren kişi, yaptığın bu zulme karşılık olarak sana dönecek oku düşün.”

²⁸⁶ “Eğer senin attığın ok, çelikten yapılan siperden geçse bile; bunu unutma ki, ah oku çelikten yapılan bir dağı geçebilir.”

²⁸⁷ silk-i intizāma çeküb -K

²⁸⁸ “Gece güçsüz olan insanların başlarına ok yağmuru yağdırmaktan kork; çünkü bu zayıf insanların inleme etkileri okun tesirinden daha fazladır. Zulme maruz kalanların (mazlumların) ahından kork; çünkü sen gece yatakta tatlı uykundayken sana ok yağmuru olarak gelir.”

[İ 28b] ve el-ḥamdüli'llāh ve minnehü şāhzāde-i kām̄kār ḥāzretlerinüñ
eyyām-ı devletinde ki (K 35a) ol ḥāzret-i perverdi-gār-ı'ālem bir dāṣtesidür ol
maḥalli dutar ki ḥalq-ı cihān nāzlanalar ve sākinān diyār-ı İslām-ı nuşret fercām belki
ḥavāş u' avām kemāl-i şādmānī ile ser-firāz olalar ki anuñ' adl-ī aşārı ve fazl-ı envārı
aқşā-yı cihāna irişmişdür ve anuñ iқbālī ferrāşī şefkat ü merḥamet bisatını ve 'āṭifet-i
şād revānini eyler ve ilerü çekmişdür anuñ pāyi-dār-ı
memleketinden e' āli nāz ve anuñ tīg-i abdārı saṭvetinden e' āli cān güdāz ideler.

Nāzm

معین دولت و ملت ابو الحسن شهساهی
که باشد در ایت قدرش فر از قبهء حضرت ا

زمین از عدل اوتاز و زمان از فیض او حرم
رعیت ستاد و ملک اباد و خلق اسوده از غوغا

زهی دار ای دین پرور که بر منشور اقبال
کشید و کاتب حکم از ل طغر ای استعلا

همیشه تابو دور ان همیشه تابو ذکر دون
بود ذکر دون تر اتباع بود دور ان تر امولا

Bāb-ı Heştdühüm Der-'Afv; ve 'afv günah-kār üzerine ḳudret bulduktan
şoñra 'uḳūbeti terk eylemekdür ve bu ḥaşlet-i fażiletde cümle ḥişālden fā'ide-terdür
Ḥaḳ Subḥānehu ve Te'ālā kendü peygamberi Muḥammedü'n-Muştafa'ya şalla'llāhu

'aleyhi ve sellem fetḥ-i Mekke güninde cemi'āşına didi aña envā'-ı ĩzā vü
āzār irişdirmişdiler āzād itdürdi. انتم الطلقاء. diyu buyurdu ve cümleñüñ göñüllerini 'afv
müzdile şād u ḥürrem itdürdi ḳale'llāhu Te'ālā lā teşribe 'aleyküm bunuñ (K 35b)
ḥaḳḳındadır

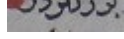
Ḳıṭ'a

ماعدت خبو دبهانه جویی نیکم
جذنی کوئی و نیک خواهی نیکم²⁸⁹

²⁸⁹ “Bizim âdetimiz (alışkanlığımız) bahane bulmak değildir, iyilik ve iyi davranmaktan başka bir şey yapmayız.”

و اذها بجاي ما بديها كر دند

مابا ايشان بجذنكوي بي نيكتم

ve dimişlerdür her çend günāh 'afv idicinün fazīleti ziyāde-terdür. Getürmişlerdür ki günāh-kārlaruñ biri Arab pādişāhlarından biriniñ yanına geldi. Pādişāh eyitdi: Çok cür'etdür bunca ulu günāhlar ki sizden şādır olmuşdur. Benüm 'uqubetümden qorqmaduñuz yanıma geldüñüz. Cevāb virdi ki ḥāzret yanına gelmemize cür'et oldur ki bilürüz her ne kadar bizüm günāhımız uludur 'afv andan uluraqdur. Pādişāhıñ añlayışı yirinde olmaq ile bu sözi begendi ve günāhını 'afv buyurdi. Nitekim bu ḥadīs-i şerīf bu kelāma münāsibdür. Ya 'ni ol Allāh ḥaqqı ki [İ 29a] benüm nefsum anın qabza- i kudretindedür. Eger bu külları ḥalk idüp hīç günāh olmayadı ḥūd anlara istihkāk-ı cinān-ı mücāveret-i riyāz-ı rıḍvān lāzım idi ve 'afv u raḥmet īzd-i peyveste olmaq gerek idi. Kudret-i şāmil ḥāzret-i Rabbānī bir gayrı qavm yir iderdi ki günah-kār ve muqallid-i cerāyīm ve evzār olalardı ve ḥāzret-i Rabbü'l-'izzetden Te'ālā şānehü (K 36a) yarlıganmaqlık taleb idelerdi tā raḥmet-i şāmil ü 'afv-ı fāyız zuhūr bulaydı ve şüret-i ḥadīs-i şerīf ez-cāmi' u'l-uşul fī-eḥādīsü'r-resül naql ve bu maḥalde münāsib olmağın yazulmuşdur ve pādişāh sālifü'z-zikr ol mücrimi 'ināyeti mühabbeti birle müztaẓhir itdürdi. Mücrimlerinden birisi melikden su'al eyledi ki: Buncılayın bir ḥaşm üzerine qādir olmuş idüñ ve sözine aldanup intikām eylemedüñ. Eyitdi: Sen didüğün gibi degildür. Te'emmül eyledüm ki eger andan intikām alam. Benüm nefsum şād olup sa'f bulur ve eger 'afv idem anuñ gönli şād olur. Ta'mīr-i nefsdan bünyād-ı Ka'be yegdür ki bundan baña nīk-nāmī-i dünyā ve uḥret ḥāşıldur ve bildüm ki

Mışra'

در عفو لذت نیست کدر انتقام نیست²⁹⁰

Me'mün Ḥalīfe'den menkūldür. Eger ḥalk bildi ki 'afvda bize ne lezzet vardur ve bir kimsenüñ bāşı günāhından geçmekte ne sürür ve behçet ḥāşıldur? Elbetde günāh-kārdan gayrı tuḥfe bize getürmezlerdi.

Қиға

مجرم کمر این دقیقه بد اندک دم بدم

مار اچه لذت نیست در عفو کنه کار²⁹¹

²⁹⁰ "Affetmekte öyle bir tat (zevk) var ki, intikam almakta yoktur."

İskender Aristo'dan şordı ki falan günah-kâr hakkında ne dersin? Hakîm eyitdi: Ey melik! Eger günâh (K 36b) olmayaydı ‘afv ki yigrek şıfatdur kimseden zâhir olmazdı pes günâh ‘afvuñ [İ 29b] âyinesi oldu ve günah-kâr ol şıfatuñ zuhûruna sebeb-i vâkı‘ olmuşdur tâ te’ib-i günâh-kâr daği bu güne bir güzel şıfat ma‘denîdür.

Beyt

کناها بینهء عفور و رحمتت ای شج
292 مبیث بحشم جمعاً تر کناها کار انرا

İskender eyitdi: ‘Afv ne vaqıtde eyüdü? Eyitdi haşm üzre kudret ü zafer vaqıtinde; tâ ol ‘afv birle zafer şükr-güzârlığını itmiş olasın ve hikâyetde gelmişdür ki bir pâdişâh kendi haşmına zafer buldı ve anı esîr idüp ‘ikâb ma‘razında pâdişâh andan şordı ki kendüni nite görürsün? Cevâb virdi ki: Hüdâ-yî Te‘âlâ bu nesneyi dost dutar ki ol ‘afvdur ve sen bir nesneyi dost dutarsın ki ol nesne zaferdür pes çün hazret-i ‘izzet zaferi ki sen dost dutarsun saña lâyıq görüp müyesser itdi. ‘Afv ki ol dost dutarsan daği yirine getürmek gereksin. Pâdişâha bu söz hoş geldi ve anı âzâd eyledi. Mülûk-ı cihân-dâran gerekdür ki yaramazlık mücâzâtı terkîni mücrimâne nisbetile dil-i bî-gılleri üzre âsân ideler ve intikâm eylemeklük üzre kudret-i şükrânesine günah-kâr-ı hacletzede-i ‘afv beşâretiyle oğşayalar ki selâtin-i kişver-küşâyi‘ âdeti ve pâdişâh-ân-ı‘ âlî rây tārıkası buncılayın ulı gelmişdür. (K 37a)

Beyt

ز ابتدا ای دور عالم تابعه پادشاه
293 از بزرگان عفو بود دست از فرودستان کناه

Getürmişlerdür ki pâdişâh muqarrebleründen birisi bir cürm eylemişdi ve te’dîp ma‘rızına gelmişdi. Bir gün bu pâdişâh havâşdan biriyle bu mücrim hakkında meşveret eyledi. Ol şahş eyitdi: Eger kûl pâdişâh yirinde olaydı anı siyâset ider mi idi? Pâdişâh eyitdi: Şimdi sen benüm yirümde degülsin imdi benim gir-dârum gerekdür ki saña hilâf ola andan ötrü ben anı ‘afv iderem ki gerçi günâh andan yaramaz görünür lemmâ‘afv bundan eyü görünür. Nitekim demişlerdür.

Beyt [İ 30a]

کر عظیمست از فرودستان کناه
294 عفو کردن از بزرگان اعظمست

291 “Eğer günahkâr bu dakikada bunu bilse ki, her an günahkârları affetmek bizim için ne kadar tatlıdır.”

292 “Ey padişah, günah af ve rahmet aynasıdır; o yüzden günah işleyenleri hor görme.”

293 “İnsanoğlunun ilk yaratılışından padişahın zamanına kadar büyüklerin alışkanlığı affetmek, alçakların alışkanlığı ise günah işlemek olmuştur.”

ve her kimse ki kendüden şadır olan günāhdan te'emmül eyler şimdi bu kadar ki 'afv-ı Hüdā'ya muhtācdur. Gerekdür ki kendi 'afvını günāh-kārdan durıg eylemeye tā kim من لم یرحم لم یرحم zahmetine düşmeye.

Beyt

اكر توقع بخشایش خداداری

ز روی عفو و کرم بر کنلهکار به بخش²⁹⁵

Getürmişlerdür ki bir pādīşāh birini 'amele göndermiş idi ve andan pādīşāha hoş gelmeyen bir tavır şadır olmuşdı. Pādīşāhānı ol 'amelden 'azl idüp kayd-ı bendile pāyitahta getürtdi ve hitāb u 'itāba āgāz itdi. Ol biçāre eyitdi: Ey şāh! Endīşe ile seni daği 'itāb u hitāb mevķıfına getüreceklerdür ve sen (K 37b) ol vaķt ne nesne dilersün? Eyitdi: 'Afv-ı İlahī'yi dost dutarum. Eyitdi: Pes benüm haķķumda 'afv buyur ki 'afv-ı İlahī' 'afv-ı pādīşāhī ile bağlanmışdur.

Beyt

من پیش تو مجرمم تو در ببیش خدای

کر عفو کنی حق از تو هم عفو کند²⁹⁶

Pādīşāha bu söz begāyet hoş geldi ve günāhını 'afv u şafh ile terbiyet idüp hemān ol 'amel üzre gönderdi.

Beyt

عفو فرمودن مبارک حصلت است

هر که دارد عفو صاحب دولتست²⁹⁷

دل ز نور عفو روشن میشود

وز نسیمش سینه کلشن میشود²⁹⁸

دوستدارد عفو ابرور دکار

انچا ایزد دوستدارد دوستدار²⁹⁹

Lemmā hūdūd-ı İlahī'de 'afv u şafh mu'teber degüldür. Belki ol maħalde [İ 30b] ķahr u gażab işe yarar, nitekim demişlerdür.

Nazm

²⁹⁴ "Eğer günah ve suç işlemek alçaklardan beklenirse; günahları affetmek de büyüklerden beklenir."

²⁹⁵ "Eğer Allah'tan seni affetmesini beklersen, sen de büyüklük edip düşenler ve kırılanları affet."

²⁹⁶ "Biz senin yanında günahkārız sen ise Allah'ın nezdinde suçlusun; sen bizi affedersen Allah da seni affeder."

²⁹⁷ "Affetmek kutsal bir hediyedir; affedebilen ise büyük bir güç ve devlete sahiptir."

²⁹⁸ "Affetme ışığından gönül aydınlanır; affetme rüzgârından göğüs gülistana dönüşür."

²⁹⁹ "Affetmeyi Allah çok sever; Allah'ın sevdiği şeyi sen de sev."

اكر ان جرمر احديست شر عي
نبايد داشت انجا عفو مر عي

كه عفو او در ان اجر ابي حدست
بلار احد شر عي همچو سدست

Bāb-1 Heftdehüm Der-Hılm; ve ahlāk-ı İlāhī'den biri hılm'dür. ان الله غفورن حلیم. ve cümle enbiyā vü evliyāya bu şan' atden birer naşīb virmişlerdür tā ol kuvvetle sūret-i gāzab ki müfsid-i imān ve pīşrev-i leşker-i şeytāndur, sımışlardur ve hadīşde gelmişdür ki sözüñ şol kimsedür ki hālet-i gāzabda kendüyi şalıvirmeye ve kendü nefsi üzre mālīk ola.

Beyt

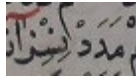
مردی کمان مبر که بزورست و پر دلي
باخشم اکر بر ابي دانم که کامي

(K 38a) ve kitāb-ı İncīlde mezkūrdur mülūke vācib oldur ki kendi nefesine hılmile riyāzet vireler ve fermānber-dārılık ile rām ideler. Tāhir ne işideler ki anlarıñ rāyına hilāf ola hışm qapusını açmayalar. Zīrā ki anlarda tüvānātī ve qudret vardur ve zīr-i destlerinde olanlar muṭī' vü münkādırdur ve eger hışm-ı şıfat-ı hılmün zīr-i destinde ve gāzab bürdebāruñ hükminde olmazsa ol vaqt her bir qavlü fi' lde hışm üzre olur. Elbetde halk ol vaqt müste'shil olurlar ve milkde bir revnaq qalmaz ve ne zībā denilmişdür.

Naẓm

برد هباري خزينه عخر دست
هر کر احلم نيست ديو و دست³⁰⁰

ديو بندست حلم اکر داني
غضب از دست اوست ز نداني³⁰¹

Merd-i hılm oldur ki sīlāb-ı ' gāzab egerçi kūh-ı şāmiḥ gibidür. Eger anuñ merayine düşse anı yirinden qaldırmağa güç yetirmekte hāzer vardur. Nāire-i hışm ol deñlü ki küre-i aşīr anuñ iltihābından haṭırdadur. Hılm-i anda taşarruf idemez. Kezālik hılm-süz hiçbir sultānda āteş-i gāzab teskīn bulımaz ve hiç bir

³⁰⁰ "Sabırlılık bilgeliğin hazinesidir, kimde sabır yoksa o dev ve canavardır."

³⁰¹ "Eğer sabrı doğru kullanabilirsen devleri onunla bağlayabilirsin; gazap ile öfke sabrın zindanında hapis yatar."

ḥakim-i bürdebârlık mu‘āvenetsüz? re‘āyānuñ güft ü guyı yükini götüremez. Pes pādīşāh oldur ki şıfat-ı ḥılmı kendü rüzīgār-ı zīveri idinür ve anuñ dest-yārlığı birle ‘ālem yaqıcı ḥışmı ber-ṭaraf eyler.³⁰²

(K 38b)

Nazm

چو حلم اندر امد غضب کشت پیست
غضبر ا همین برد هباری شکست³⁰³

ستون خرد برد هباری بود

سیکسر همیشه بخواری بود³⁰⁴

[İ 31a] Selmān-ı Verraq'dan naqıldür ki ider: Bir gün Me‘mün Ḥalīfe ḥizmetinde idüm. Yāqūtdan bir nigīn gördüm ki anuñ uzunı dört barmaq ve eni iki barmaq kadar idi ve şafā vü rüşenlikde ḥurşid-i cihān-tāb ve nāhīd-i raḥşān gibi eydi. Pes bir kıyümcı getürdiler ve eyitdiler. Bir yüzük işle ki işbu yāqūt anuñ kayışı olmaq mümkün ola. Zerger yāqūtı alup gitdi Qazāen bir daḥi gün anuñ ḥıdmetinde idim. Ol yüzük añıldı. Buyurdu ki zergeri getürdiler, gördüm ki zergerüñ endāmı üzre ra‘şe düşmiş ve sukūt yaprağı gibi ditrer yüzi āteş gibi dutışmuş. Ḥalīfe şordu ki senüñ tağyirüñe³⁰⁵ sebep nedir? Eyitdi: Baña emān vir. Eyitdi: Emān virdim. Zerger nigīni ṭaşra eyledi. Dört pāre olmuş Me‘mün tebessüm eyledi ve eyitdi: Ne güzel olmuş var bunı dört yüzük eyle. Seniñ bunda günāhuñ yoqdur didi. Ve bu şüret ki Me‘mündan şādır oldı. Niḥāyet-i ḥılm ü gāyet-i bürde bāri idi.

Nazm

حلم سر مایه عکمان بود
سبب عزت و جلال بد³⁰⁶

حلم شادی عفر ای هر جلست

مو میایی هر شکسته دلست³⁰⁷

Nüşīrevān bu zercemherden şordı ki ḥılm nedür? Eyitdi: Aḥlākuñ (K 39a) nemek dānīdür ki anuñ ḥurūfunı bir ‘aks oqusalar ve ḥurūfını yuqarı döndürseler ḥılm didügin milḥ olurdu ve nitekim hīç bir ṭa‘ām tuzsuz meze dutmaz. Hemçünan

³⁰² “Bu ma‘nāyı buyurmuşlardır.” İ

³⁰³ “Sabır geldiğinde gazap ve öfke alçak bir konuma düştü, öfke ve gazabı kıran bu sabır oldu.”

³⁰⁴ “Bilgelığın direği sabırdır, düşüncesiz ve aptal kişi her yerde küçük düşürülür.”

³⁰⁵ tağyirüñe: aḥvāline İ

³⁰⁶ “Kemale ermenin yatırımı sabretmektir; büyüklük ve ihtişamın sebebi sabırdır.”

³⁰⁷ “Her utaç duyan kulu sevindiren şey sabretmektir, her kırık gönlün merhemi sabırdır.”

hiç bir hılk hilmsiz cemāl dutmaz. Nüşîrevân eyitdi: ‘Alâmet-i hılm kangısıdır. Eyitdi: Hılmde üç nişân vardır: Biri oldur ki eger ekşi yüzli veyâ saht sözli anuñla acı cevâb söylese ol anuñ berâberinde şîrîn cevâblar zebân üzre getirür ve eger fi‘ ille daħi anı rencide ide ezâsı muķâbelesinde aña ihsân gösterür.³⁰⁸

Nazm

باتو کویم که چيست غایت حلم

هر که ز هرت دهد شکر بخشش³⁰⁹

کم میباش از درخت سایه فکن

هر که سنکت ز ندمر بخشش

هر که بخر اشدت جگر بجفا

³¹⁰ همچون کان کریم ز بخشش

İkinci ‘alâmet oldur ki görünürde âteş-i hışm yalıñlansa ve şavlet-i gâzab ve anuñ satveti pâyâne irse hāmūş u ebsem olsa gerek. Bu ise delîl-i itmînân-ı dil ve teskîn-i rûhdur ve dervîşân-ı sâlik gazabı bu nev‘ ile ‘ilâç itmüşlerdür ve üçüncü nişân hışmı yutkunmağdur şol kimseden ki fi‘l-vâkı‘ müsteħaķķ-ı ‘uķûbet ola. Getürmişlerdür ki bir gün nevbâve-i bostân-ı vilâyet ve bāküre-i bağîstân-ı hidâyet sebt-i nebî naħl-i velî Hüseyn bin ‘Alî (**K 39b**) rıdvâna'llâhu ‘aleyhim ecma‘ in ‘Arab eşrâfından miħmânlar ile ni‘met şofrasında otururken anuñ hâdimi kâse³¹¹ ile dâħil-i meclis olmağ diledükde ve heşt ziyâdeliğinden ayagı bisât hâşiyesine dokunup elindeki kâseden şâhzâdenüñ mübârek başı ve ruhsâresine biraz aş döküldükde ol tadıb yüzinden üzerine nazar şalar. Li-ħikmetin ol hâdim zebânı üzre ³¹² cārî olur. Emîrül-mü‘mînin Hüseyn rağiya'llâhu anha buyurdı ki hışmı yutkındum hâdim ³¹³ okudı. Hâzret seni ‘afv itdüm buyurdı. Bu kerre tetimme-i âyeti ³¹⁴ okudı. İmâm Hüseyn rağiya'llâhu anha buyurdı ki: Sini mālımdan azâd itdüm ve ma‘îšetüñ meunetini kendü keremim zimmetine lâzımeyledüm didi.

³⁰⁸ bu ma‘na silk-i nazma getirülmüşdür İ

³⁰⁹ “Sana sabrın sonundan (amacından) bahsedeyim: Sana zehir verene şeker ver, gölgesini hiç kimseden esirgemeyen ağaçtan farklı davranma ki ona taş atana bile meyve verir.”

³¹⁰ “Her kim ki senin ciğerini cefa ile yaralamaya çalışır, sen ona karşı Allah gibi ol, bağışlayıcı bir tavırla davranıp sana zarar verene bile altın bahşet.”

³¹¹ ve içindeki olandan -K

³¹² “...öfkelerini yutkunurlar...” (Kur‘ân, Âl-i İmrân 3/134)

³¹³ “...ve insanları affederler...” (Kur‘ân, Âl-i İmrân 3/134)

³¹⁴ “...Allah güzel davrananları sever.” (Kur‘ân, Âl-i İmrân 3/134)

Beyt

بدير امكافات كردن بدي

³¹⁵ بر اهل صورت بود دبه خردي

بمحنی کسانى كه پي برده اند

³¹⁶ بدي ديده و نكويي كرده اند

Aḥbārda gelmişdür ki ḥazret-i ‘Īsa’dan ṣalavātu’llāh ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhü’s-selām [Ī 31b] su’al etdiler ki dükeli nesnenüñ ḳātīrāġı? nedür? Buyurdı ki ḥışm-ı Ḥüdādur. Eyitdiler ne nesne ile ġazab-ı İlāhī’den emīn olmaġa güç yetir. Eyitdi: Kendi ġazabını terk itmekle ve ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sırrūhu (K 40a) bu hikāyede kendü meşnevīsinde işāret buyururlar.

Nazm

كفت عيسى رايكى هشير سر

³¹⁷ چيست در هستي ز جمله صعبت تر

كفت ابي جان صعبت تر خشم خدا

كز دوزح همي تر سد چوما

كفت از خشم خدا چه بود امان

كفت تر كخشم خویش اندر زمان

تر كخشم و شهوت و حرص اورى

هست مردى ورك پيغمبرى

ve bilmek gerekdür ki ġazab çok yirde ḥılmden yigrekdür niçün bir ġazab ki ḥırş u ṭama‘dan ya kendüyi yuġarı dutmaġ ya‘ni tekebbürlükden ola ġāyet mertebe mezmündür. Lemmā me‘ālim-i dīn-i metīn ve icrā-yı şerr‘-i mübīn cehtiçün nihāyet derece sūtüde vü pencīde. Meşelā eger bir kimse mücrimler ḥıyānetinde kendü ḥılmini ihtiyār eyleye ‘aġlen ve şer‘en ve ‘örfen mezmündür ve ehl-i mürüvvet naẓarından sāḳıṭ ve çün-i ġazabdan mā‘ada bir ḥuşūnet el vire merd-i merdāneġi anda der ki ḥılm maḥallini ve ġazab mevzi‘ini naẓar-ı şahīḥ ile temyīz eyleye tā her yire ol ki münāsib ola işe ilede.

³¹⁵ “Kötülüğe, kötülükle yanıt vermek, görüntüye göre karar veren insanların açısından bilgeliktir.”

³¹⁶ “Gerçek anlamda bu dünyanın ve dünyadaki olan bitenlerin anlamını bilen ve keşfeden insanlar, kötülük görüp buna karşılık iyilik yapmışlardır.”

³¹⁷ “Hz. İsa’ya akıllı ve uyanık biri sordu ki: ‘Bu dünyada en zor durum nedir?’”

Beyt

Ḳahr u lütfuñ ger olursa saña yār

Cāy-ı gülgül ol vü cāy-ı hārḥār

Bāb-ı Hecdehüm Der-Ḥulḳ u Rıfḳ; ḥulḳdan murād hoş-ḥüdur ve rıfḳ u mülāyemetden ‘arz-ı yumuşaḳluḳ vü dil-cavluḳdur ya‘ni göñül ele getürmekdür ki bŷy-ı sāz-kārluḳdur mülāṭıfete ve biri kār-sāzluḳ olur müdārā ve mülāyemete ammā ḥulḳ (**K 40b**) nigū-terīn ni‘met ve zībā-terīn ḥaṣletdür ve Ḥaḳ Te‘ālā celle ve ‘alā ĩmānı yaratdı ĩmān eyitdi: İlāhī beni ḳavī eyle. Ḥaḳ cellet ‘azametühü anı nīk-ḥŷyuluḳ ve saḥāvet birle ḳavī itdi ve çün küfrī yaratdı eyitdi: Ḥüdayā baña ḳuvvet vir. Ḥaḳ Te‘ālā aña buḥl ve yaramaz ḥŷy birle [**İ 32a**] ḳuvvet virdi. Ḥadīṣde getürmişlerdür ki baḥil ve bed-ḥŷy cennete girmez.

Beyt

من ندیدم در جهان جست و جو

هیچ اهلیت به از خلق نکو³¹⁸

Ḥikāye bir gün ḥazret-i ‘İsa ‘aleyhisselām giderken bir ebleh anuñla hem-rāh oldı ve ol ḥazretten bir kilci? su‘al itdi ol daḥi telaṭṭuf u taḥalluḳ sebepli üzre redd-i cevāb itdi ve ol ṣaḥṣ-ı naḥṣ müsellim dutmayup ‘arbede ve sefāhete agāz itdi. Ṣaḥṣ-ı bed-ḥŷher ne ḳadar ki nefrīn itdi ‘İsa ‘aleyhisselām taḥṣīn buyurdı ve her çend ol ṣaḥṣ anuñla mücādeleye dutdı ol ḥazret-i ṭarīḳ mülāṭefet-i ri‘āyet buyurdı. Bir ‘azīz anlara iriṣup eyitdi: Ya ‘İsa ne içün bu kimsenüñ zebŷnı olmuṣsun. Size ol ḳahr eyler siz luṭf gösterirsüz ve ol deñlü ki ol cevr u cefā artıḳ ider mihr u vefāyı sen ziyāde gösterürsün. Buyurdılar ki: Ey refīḳ-i muvāfiḳ³¹⁹ کل اناء یترشح بما فیہ³¹⁹ muḳarrerdür ki andan ol ṣıfat doḡar ve benden bu ṣüret çıkar ve ben andan ḡazabda degŷlüm ol benden edeb ṣāḥibi olmaḳdadur ve ben anuñ sözinden cāhil olmazam ol benüm ḥŷyi ve ḥulḳümden ‘āḳil olmaḳdadur.

Nazm

چون نشوم من ذوی افر و خته

(**K 41a**)

اوشود انمن ادب اموخته³²⁰

من که نددم مایه ده جان شدم

³¹⁸ “Bu dünyada çok aradım; fakat iyi huydan daha iyi bir özellik bulmadım.”

³¹⁹ “Her kap içindekini sızdırır.”

³²⁰ “Ben ona karşı öfkeme hâkim olup kızmayacak olursam, o benden edep öğrenecektir

این صفتم اذ خدا از ان شدم³²¹

خلق نکو وصف مسیحا بود

خصلت بدمرک مفاجا بود³²²

ve hükemā dimişlerdür ki nişān-ı huşūnet bilinmek on nesnededür: Evvel iyü işde muhālefet itmek. İkinci her nesneyi kendü nefsinden inşāf eylemek. Üçüncü kimsenün ‘aybın görmemek. Dördüncü kimseden bir zillet ü cūda gelse ānı eyülükle te`vīl eylemek. Beşinci günah-kār ‘azad diledükde ‘azadun қаbūl eylemek. Altıncı muhtāçlar hācetün revā eylemek. [İ 32b] Yedinci halk rencin çekmek. Sekizinci kendi nefsi ‘aybın görmek. Tokuzuncı halk ile yüzini tāze dutmak. Onuncı dōsta düşmana hoş söz söylemekdür.

Beyt

بهمه خلق جهان خلق پسندید نمایی

کسوی خلدبرین را بر ان خواهد بود نه زیبا³²³

خوشست عالم از ادمی و خوش خوبی

بدین مقام در اکر بهشت می جویی³²⁴

Lemmā rıfķ didügümüz sāz-kāri ve müdārādur. Haberde gelmişdür ki rıfķ hiçbir işe muķterin olmaz illā aña ziynet virür ve nā-sāz-kārlığı birbirine urur ve hāzret-i ‘izzet celle celāluhu bu tavşif birle kendi hābībini şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem ta‘rīf buyurur қavlühü Te‘ālā³²⁵ فبما رحمتهم اللعنت لهم zīrā ayrı söz қаtī‘at ve ayruluқdur ve yumuşaklık ya‘nī mülāyemet vesīle-i vuşlat ve rābīta-i muḥabbet ve meveddeddür. Nitekim şeyḫ Sa‘dī buyurlar. Beyt

(K 41b)

بشیرین ز نابی و لطف و خوشی

توانی که بیایم بموی کئی³²⁶

Erdeşir Bābek ki salṭanat serīrini ḫikmet zīveri birle bezemiş idi. Kendü oğlın gördi ki zībā cāme giymiş idi. Eyitdi: Ey Oğul! Sulṭāna bir libās giymek gerek ki anuñ gibi libās bir hāzānede olmaya ve hiçbir kimse anuñ gibi cāme giymek қudret

³²¹ “Ben ki ilk yaratıldığım an itibariyle birçok güzel özelliğe sahip olarak ruh buldum; Allah bana bu sıfatı da bahşederek beni kendisinin bir parçası yaptı.”

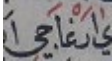
³²² “İyi huy, iyi davranış Hz. İsa’nın temel özelliğidir; kötü huy ise insanın ansızın ölümü gibidir.”

³²³ “Bu dünyadaki tüm halka karşı güzel huylu davran ki, bu seni cennete yönlendiren şey olacaktır.”

³²⁴ “Hür irade ve iyi huy ile dolu olan bir âlem iyi ve hoştur; cenneti arayıp istiyorsan bu yola girmelisin.”

³²⁵ “Sen onlara Allah’ın lütfü sebebiyle yumuşak davrandın. (Âl-i İmrân 3/159)

³²⁶ “Tatlı dille, hoşluk ve yumuşak davranmakla, bir fili bile kontrol altına alabilirsin.”

lutmaya ve bunun gibi cāme ki sen giymişün herkesde bulunmak kâbîldür. Oğlı sordu ki ol cāmenün aşlı ne nesnedür? Eyitdi: eyü hūy ve eyu girdār ve ārāyış-i sāz-kārī ve bürdebārılıqdur ve eger bir kimse bu kelām üzre te'emmül göstere cemī' ān hayr aqsāmını Cāmi' bunda görür.

Қығ а

بادشاهان وشهریارانرا

327 باهمه افرید و کان خدای

کار سازی نکوستدر همه وقت

ساز کاری خوشستدر همه جای

Şāh Efrīdūn'a şordılar ki mülāzımları ne nesne ile saqlayu lutmak kâbîldür? Eyitdi: [İ 33a] Mülātıfıf ve bürdebārī ile eyitdiler: Müşkilleri ne nesne ile hāl eylemek mümkündür? Eyitdi: Mülāyemet ve sāz-kārī ile. Nitekim demişlerdür:

مهمی که بسیار مشکل بود

328 بر فرق و مد از اتوان ساختن

توان ساخت کاری بنرمی چنان

329 که نتوان بنیغوسنان ساختن

Ol daği vezīrinden su'al eyledi ki selāṭine ittişāf kangı şıfat ile cümle-i zarūrīyyetdendür? Eyitdi: Rıfķ u nerm-hūy ve mülāyemet ile ki ra'ıyyet bu şıfat birle pādīşāha (K 42a) du' ā iderler ve leşkeriyān bu haşlet ile pādīşāh rızāsın dilerler ve umūr-ı mülk ü millet ve riyāz-ı salṭanat ra'ıyyet du' ā-gūyluğı ve sipāh rızā-cūyluğı birle intizām u revnaķ bulur. Bir daği rıfķla mücrime gūşmāl virmek bir derece güç yeter ki hiç anuñ gibi müyesser olmaz. Nitekim getürmişlerdür ki mülükdan biri ki rıfķ u telatṭuf semtle ³³⁰ mevşūf idi kendi maṭbahısına ³³¹ eyitdi: Benüm için filān ṭa'āmi pişir ve tekellūf bisyār yirine getür. Aşçısı ol ṭa'āmi tekellūf birle tertīb kıldı vesāir it'ama ile sulṭān nazarına getürdi. Heman ki sulṭān buyurdu ki ṭa'āma nazar şaldı gördi ki ol ṭa'āma bir sinek düşmüş ayrıtladı ve bir gayrı lokma üzerinde daği sinek buldı. Üçünci loķmada daği sinek bulup ṭa'āmdan el çekdi ve gayrı

³²⁷ “Bütün padişahlar, büyükler ve emirler; Allah'ın yaratıklarına karşı...”

³²⁸ “Son olan, fakat son derece önemli olan bir husus; yardımlaşma, sabır ve dirayet ile çözülebilir hale gelir.”

³²⁹ “Sakinlik ve yumuşak bir huy ile, kılıçlar ve mızraklarla yapamadığımız işleri başarabiliriz.”

³³⁰ semtle: şıfatıyla İ

³³¹ maṭbahısına: aşçısına İ

iṭ' amdan tenāvül idüp fāriğ olduğdan soñra aşçı başıyı taleb kıldı ve eyitdi: Bu ṭa' ām ki tertīb itmişdü be-ğāyet lezīz idi yarın dañi andan pişir şol şartıla içinde sinek çok olmaya. Hāzırlar bu ma' nīde müte' accib oldılar ki rıfķ u talṭīf semtinden aşçıbaşı bir şermsārluk viridi ki bir dürlü tegaddūf ve tegayyīf aña hemrāh degülidi.

Beyt[İ 33b]

چودر مقابله عجرم لتف بیندکس

شود دحجل نده که این حجات اور ايس³³²

Bāb-ı Nūvāz Dūhüm Der-Şefkat (K 42b) ü Merḥamet; ve şefkat i

عامر

re' āya üzerinde ve merḥamet kāffe-i berāyā ḥaqqında mülük-ı ' azīmü'ş-şān ve selāṭīn refī' u'l-mekān üzre lāzım u elzemdür ki eli altında olanlar ḥazret-i āferīde-kārūñ ve dāī' yedür ki و ربك يخلق ما يشاء ويختار ve şāhib-i iktidār olanlara ışmarlanmışdur. Tā ḥāl-i' acze ve dervīşān müḥimmāt u re' āyatına himmet eyleyeler tā ferāgat u refāhiyyete muḳterīn düşüb şikeste-dil olanlar ra' iyyet perverī vü merḥamet küsterīde cebbārlar belāsından ve sitem-kārlar hücumından fāriğ u muṭma'in olalar, pes pādişāhlar gerekdür ki merḥamet-i İlāhī ümīdiyle ' ācüzler üzerine irḥam-ı türḥam bağışlayalar ve salṭanat ruḥsāresini zībāyı اللہ شفقتہ علی خلق الله buñlar ile tezyīn eyleyeler.

Nazm

در شفقت هر که علم بر افر اخت

کار خود و جمله عالم بساخت³³³

از شفقت هر که سر افر از شد

دیدہ دولت بر خش باز شد³³⁴

Sa' ādet-i uḥrevī ve selāmet-i dīnī vü dūnyevī raḥm u işfāk birle bağlanmışdur. Getürmüşlerdür ki peder Sulṭān Maḥmud Sebuktekīn enāra'llāhu burhānehu ki cāmi'-i cemī' mey' ā vü mefāḥirdür Evāilī ḥālünde kendüde bir re'satden ziyāde yok idi ve ol evkāti begāyet ' usretle geçerdı. Her gün ' azm şikār ile şahrāyı giderdi ve bir şayd eline girse anuñla geçinürdi. Bir gün bir āhū gördi kendü (K 43a) yavrusıyla şahrāda otlardı. Maḥmūd Sebuktekīn at ḳopardı ve yavrusı ḥurda idi anasıyla kaçmağa güci yitmedi. Ol āhū pençeyi dutdı ve dört ayağın bend idüp eger ḳaşına aşdı ve şehir yolın dutdı. Āhū dañi çün kendü yavrusın giriftār gördi. Girü

³³² “Bir kişi savaş meydanında düşmanından kendine karşılık lütuf ve yumuşaklık görürse; çok utanır, mahcup olur ve bu utanç onu yıkmak için yeterlidir.”

³³³ “Şefkat kapısına savaş bayrağı çeken her kim varsa; o kişi kendi ve cümle âlemin dünyasını karartır.”

³³⁴ “Şefkat ile başı yükselen kişi; devlet ve güç sahibi olacaktır.”

dönüp ardınca pūyān u devān oldu ve inin ü figān kıldı. Maḥmūd Sebuktekīn aña raḥm eyledi ve ayakların çözdü ve şahrāya şalivirdi ve anası anı önüne aldı ve yüzün āsumāna dönüp zebān-ı ḥālile bu maẓmūndan münācāt eyledi ki

Beyt

انی که زبان بی زبان دانی

335 شفقت کله بر مراد ایله انی

Maḥmūd Sebuktekīn eli boş ve gönli hoş şehre geldi çün gice oldu ḥazret-i risālet penāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rü’yāsında gördü [İ 34a] kendüye eydür: Ey Sebuktekīn! Ol şefkat ü merḥamet vāsıtasıyla ki senden vücūda geldi ve ol kerem ü mihrübānī cehtiyle ki ol zebān-beste bī-çāre vü şikeste ḥaḳḳında ki ‘amele getürdüñ ol vāhibü'n-na‘im Ḥüdāyī zī-kerem ḥazretine tamām taḳarrüb ḥāşıl eyledüñ. Biz daḫi sizden ḥoşnūd olduk. Ḥaḳ Subḥānehu ve Te‘ālā celle celālühü vü‘amme nevālühü ḥazretleri pādişāhlık şerefini saña kerāmet eyledi. Gerekdür ki sen daḫi Allāh ḳulları üzerine hemīn ol nev‘e şefkati yirine getüresün ve kendü ra‘iyyetiñ (K 43b) ḥaḳḳında merḥamet tarīḳini aşığa ḳomayasun ol bābda bir ulu buyurmuş ki bir ḥayvāna şefkat vāsıtasıyla işbu cihān-ı fāni pādişāhlığını bulurlar eger bir insāna merḥamet cihetiyle mülk-i bāḳi salṭanatını bulsalar ‘acīb ü ḡarīb olmaya. Nitekim dimişlerdür:

Nazm

دستر عایت زر عیت مدار

336 کارر عیت بر عایت کذار

مرحمتی کن که جگر حسنه اند

337 در کرم و لطف تو بسته دل اند

Ḥükemā dimişlerdür: Pādişāhların şefkati āsārından biri daḫi budur ki ra‘iyyeti ancılayın dōst dutarlar. Nitekim bābā oğlını ve her nesne ki kendüleri ḥaḳḳında beğenmezler eli altında olanlar ḥaḳḳında daḫi anı beğenmezler tā anlar daḫi mal u cānını uğur, pādişāhı da mebzūl ü bī-dirīḡ ve dükeli himmetlerini anlaruñ‘ömrlerin uzunluğında ve devletleri ziyādeliğinde maşrūf dutalar ve ne ḳadar ki raḥm ü şefkat anlarda ḥalḳ üzre ziyāde ola. Ḥaḳ Subḥānehu ve Te‘ālā celle ve ‘alā

335 “Sen öyle bir kişisin ki dilsizlerin dilinden anlarsın.”

336 “Yardım ve destek elini halkın arkasından çekme; halkın işinde de uyumlu ve hak koruyucu bir tavır takın.”

337 “Bir merhamet göster, çünkü onlar çok yaralı ve yorgunlar; senin lütuf ve yardımına ümit bağlamışlar.”

hazretinüñ rahmet-i nazarı anlar üzerine artukruğ olur. Zîrâ mertebe-i şükûh pâdişâh ‘âlem-penâhı mutlakâ halk-ı ‘âlemi helâk u tebâhîden şiyânet ü himâyet için mevzû‘dur.

Beyt

بيخشايبی ببخشايندبر تو
دری از غيب بکشایندبر تو

اکر رحمت ز حق داری تمنا

تو هم بر دیگران رحمت بفر ما³³⁸

Erdeşîr Bâbek kendü oğlına (K 44a) vaşiyet eyledi ki: Ey Oğul! Cehd ü ikdâm ile tâ şefkat tamâm ve merhamet-i ma-lâ-keâm ile re‘âyâtı ra‘iyyet mertebesinden dostı ve muhabbet derecesine irüşdüresün tâ ol haşletden gönüller senüñ ola ve gayrı nesnelere gönile tâbi‘dür neleri varısa senüñ uğruña mebzûl ü bî-dirîğ olur ve cemî‘ vücûh ile cân-sipârlığa bâ‘s olur. Bir hakîme şordılar ki pâdişâhlara kangı şikâr yigrekdür? Buyurdu ki: Ra‘iyyet gönüllerin şayd eylemek hûb-ter ü nâzik-ter ‘ameldür. Zîrâ çün anlaruñ gönline kendülerine meyl vireler her neleri varısa gönülleri ardınca gider ve çün pâdişâh döstlüğü ra‘iyyet-i gönlinde yer

ider bir nesne de aña virmezler.

Beyt

ملک معنی طلبنی بی رویی دلهاکن
لشکر تکر نیو دملک مسلم نشود

ve şefkatlerden biri oldur ki kudret yitdüğü deñlü halkı zirâ‘at ü ‘imârete delâlet eyleyeler ve kârîzler ve cüy-bârlar aqıtmasında anlara meded-kârlıq göstereler ve dirler ki bir gün Nüşîrevân-ı ‘âdil kendü ‘amellerine bir nişân yazdı ki: Eger sizüñ hükümetiñüzde bir kaş-ı zemîn ekilmiş buluna, fermân idem size amân virmeyüp dâr üzre [İ 35b] çekeler ve bunda hikmet oldur ki hâlâlce pâdişâh fâ‘idesi harâca mevķūftur. و لاخر اچ فی الخراب şol vaqıtde harâc çok olur ki (K 44b) memleket âbâdan ola ve ma‘mûrluq olmaz illâ zirâ‘atle ve tâ kim ra‘iyyete müsâmaḥat gösterilmeye ve âsar-ı şefkat anlar ḥaḳḳında zuhûra gelmeye. Cevrle zirâ‘at müyesser olmaz.

Beyt

مملکت معمور خواهی خلق را معمور دار
وز سر ایشان بالای طالمانر ادور دار

³³⁸ “Allah’tan rahmet temenni ediyorsan, sen de başkalarına rahmet göstermelisin.”

Sultān Ebū Su‘ud Hūdā-bende zamānında ümerāsı re‘āyaya ziyāde teklif iderlerdi ve müsādere ve bedi‘atle anlardan māl alurlardı. Bir gün sultān kendü ümerāsına eyitdi: ³³⁹اليومنا هذا ³⁴⁰بعديوم ra‘iyyet cānibini dutardum ³⁴⁰بعديوم ra‘iyyeti ber-
 taraf itdüm gelüñ maşlahat ise cümlesin ğāret idelüm ve emti‘a vü ğayrdan anlara nesne alıķomayalum. Lemmā şol şartla bir daħi benden şılah? u in‘āmāt ve mersümāt u idrārāt ve mat‘ümāt u melbūsat ve cāme mefrūşāt ve bir dürlü ‘ādāt taleb itmeyesin ve eger andan soñra sizden biriñüz benden bu nev‘ iltimās eyleye her kim olursa sizden siyāset iderüm. Ümerā eyitdiler: Biz ‘ulufe ve mersümsüz ve ğayrı mühimmātsuz ne güne diri olmaķ mümkindür ve vażife-i hizmeti yirine getürmek ne tarıķle müyesserdür: Pādişāh cevāb virdi ki: İmdi mecmū‘-i meşālih-i pādişāh tertibi re‘āyā sa‘indendür ki zirā‘at u‘imāret ü hırfe vü ticāretten hāşıl olur ve çün anları ğāret ide ve zebūnuna (K 45a) tevaķķ‘at itmek kimlerden mümkindür? Siz daħi fikr ü endişe idüñ her-gāh ki re‘āyādan çift idecek kāvī vire. Ekçek tohumı alup ğallātın yiyesüz bi‘z-żarūre zirā‘at terkīn ururlar ve [İ 36a] zirā‘at ü hırāsetsüz maḥşūlāt olımaız ol taķdīrce size me‘kūlāt vesāir mühimmāt ne yirde yetiştir ve ne yisenüz gerek?
 Didi. Nitekim bu ma‘nī şadef-i Erdeşir Bābek'den rū-yı rüzgārda bir yādigār qalmışdur çün ümārā bu sözleri istima‘ eylediler. Re‘āyāya enva‘-ı nevāziş ü re‘āyat gösterdiler.³⁴¹

Nazm

شنيدم از بزرگان سخن سببخ
 كه سلطان رار عيت بهتر از كنج

كه ان خرج ارشود اخر سر ايد
 وزين هر لحظه دخل نوير ايد

ve cümle-i şefkatlerden oldur ki sultān her gün bār-i ‘ām vire ve kendü bi‘z-zāt tefahḥuş-ı hāl-i dād-h‘āhān buyura ve herkesüñ cevābı ne ise kendüye söyleyeler tā ki kendü nefsiyle kemāhī-i aḥvāl-i maẓlūmān üzre vuķūf bula tā kim nevvāb ü ḥaccāb ṭam‘-ı hām u ğaraż-ı fāsıd ile kimse üzerine bir dürlü ḥükm eylemege güçleri yitmeye bundan ğayrı çāre bulmamışlar. Zīrā degmesinde i‘timād bulmamışlar. Elbetde fuķarā üzerine bir hīlye çāre bulup mā-melekden uydurmuşlar hatda pādişāh-

³³⁹ Günümüze kadar, hālā.

³⁴⁰ Bu günden sonra.

³⁴¹ ve Allāhü'l-ālem İ

ân-ı dād-ger ve şehir-i yārân-ı (K 45b) ‘adl göster. Zamân-ı evâ’ilde her yılda memâlik-i maħrûsâlarına şâdıku'l-kavl ü şâfi-dil münħiyân ve ardınca cāsūsân gönderüp teccüs-i aħvâl-i re‘âyâda ihmâl itmezlerdi. Bir gün melikü'z-zâhir berreda'llâhu müzca‘ huya su‘âl iderler: Memleket aħvâlün bilmege münħiyân u cāsūsân ne sebepten göndermezün? Cevâb buyururlar ki: Zamânede doğru adam bulunmaz. Göndermekten göndermemegi evlâ gördüm şol cihetden ki tam‘-ı hâim sebebiyle

Meşnevî

Hırş olan yerde tam‘ daħi hicâb

Gözlerinüñ üstüne çekmiş niķâb

[İ 36b]

Güşı bend itmiş tam‘ yok istimâ‘

Çeşmî bend itmiş garâz yok ıtılâ‘

ķavlince haķķı bāııdan fark itmeyüp egri vü mücrim olanları doğru ve doğruluğa dayanup māl virmeyen doğruları egri ve hilâf-ı inħimâ ile nice bî-günâhları bilâ sebep telef-i ma‘ rızına götürüp ve ardınca birileri daħi gönderilse yek-dil ü yek-cihet olup ve hükümetde olanlara daħi haşşa virüp diledüklerin iderler. Nitekim zu‘amâ vü sipâhdan ‘ askerî tã’ıfesi uğur-ı dîn-i mübîne bezl-i māl u cân idüp bir aylık yolda yâğ-ı kefereden düşmen belürse kıyl u ķâl seferi aşup düşmânla ceng ü kıtâl eyledükleri taķdırece ser-‘ askerlerine aķçe virmeyince hizmetleri meşķur olmayup ekşer zamânda ‘ asker-i İslâmı ta‘assuben kışâ daladup harçlık (K 46a) kıiletinden cân ‘alâmet ile nicesi yat u yarağan ve gazâyâ bindügi atın yok bahâyâ virüp yoķlama nâmında nesi varısa bezl ü şarf idüp bi’z-zarûre menzillerine piyâde vü üftân u hîzân teveccüh ü revân olup bu te’essüfden fuķarâ vü zu‘afâ hâlleri hażreta'llâhu tefvîz olunmaķ evlâ vü aħsen görüldi. Amîzdür ki bu vaz‘ı idenleri âşıkâre eyleye. Herkesüñ dîndârlığı kendü gerdârından ma‘lûm u miħûmdur. ان اثارنا تدل علينا فانظر وبعدها الى الاثار maşdâķınca aşâr-ı ħayr zıkr-i cemîl ü ecr-i cezîle bā‘sdür. Getürmişlerdür ki ekâbir-i ħaremeyn Naşır Ĥalîfe cenâbına yazmışlar ki hilâfet size yaraşmaz ve saltanat u hükümet size uymaz ki senüñ nâiblerüñ ve müte‘alliklerün hilâf-ı şer‘-i muţahhar ‘ibâdu'llâhu zulm ü ‘udvân üzre olup anlardan fuķarâ vü zu‘afâyâ envâ‘ cevr ü sitem şâdır oluyor cevâbında yazmış ki bu siz didüğünüzden ħaberüm yoķdur. Bunlar bir daħi kerre ħayr gönderirler ki işbu ‘özrüñ

günāhuñdan artıkdur³⁴²ki [İ 37a] ulular demişlerdür ol nesne ki cevāb virmegi saña lāzımdur ğayrıya anı ħavāle buyurma ki re‘āyā müħimmātını himmetiñ zımmeti üzerine almışsın ve saña su‘āl vaqtinde cevāb ‘uhdesinden taşra gelmek lāzım u elzemdür (K 46b) ğaflet ve ħabersizlik bu mābeynde ne işe yarar ve bu ‘özrinden kim qabūlitse gerek didiler. Nūşrevān-ı ‘ādil buyurmuş ki bir vilāyet ki baña ta‘alluq dutar. Eger anda bir köpri vīrān olursa ve bir süri koyunlar ol köprüden mūrūr iderken birinüñ ayacığı bir sūrāḥ içine geçüp bir elem ü zaḥmet görecekt olursa yarın kıyāmet günü ol cefāyı benden su‘al iderler ve baña ol su‘alüñ ‘uhdesinden taşra gelmek lāzımdur. Her kim salṭanat menşibını qabūl eyler ve temkin ayağını ḥükümet serīri üzerine qor elbetde bu emrūñ ḥuqūqı edāsına kıyām göstermek gerek ve ḥudūd-ı ḥıfzını ve anuñ rüsüm u‘ādātını şefkat ü merḥamet nīgū-ḥ‘āhı ra‘ıyyet cihetinde birine getürmek gerek.

Nazm

فر از تحت حکومت نشستن اسان نیست
در ان مقام بسی احتیاط باید کرد

مراد عاجز محنت رسیدن باید داد
غم فیکر مشقت کشیدن باید کرد

Ya‘nī taḥt-ı ḥükümet üstinde oturmak āsān degüldür ki ol maḳāmda çok iḥtiyāt eylemek gerek ve ‘āciz-i miḥnet-resīde murādını virmek gerek ve meşāḳḳat-keşīde faḳīrun ğamını yimek gerek qavlühü Te‘ālā تحسبونه هنا هو عند الله عظیم naşş-ı şerīf bunuñ ḥaḳḳındadır ve yalnuzman pādişāh-ı şāḥib taḥt u külāh degül herbir ḥākim-i ‘ālī cāhu bunda ḥaşşa vardur ki herkes gerdārından (K 47a) su‘al ve cevāba giriftārdur. **Bāb-ı Bist-üm Der-Ḥayret ü Mübrāt**; Temḥīd-i qavāid-i ḥayrāt u te‘sis-i mebānī-i mübrāt herbir şāḥib-i devletüñ himmeti üzre vācibdür ki i‘mālden biri ki ḥayat neş‘esinden soñra anuñ [İ 37b] feyz ü bereket-i asarı ki ‘āmilüñ rüh-ı revānına irişür şadaqa-i cāriyedür. Mesācid ü ma‘ābid ve ḥān-qāh u ribāt ve ḥavz-hā vü cüsr-hā ve anuñ emşāli ebvābü'l-berrīke mādem ki anuñ eşeri bāḳī olā şevāb hedīyesi rühına vāşıl olur.

Beyt

هر که خیری کرد چون محمل بدان علم کند

³⁴² günāhuñdan artıkdur: qabāḥitinden büyükdür İ

روح اور اهر نفس فیض دکر خو اهدر سید³⁴³

Ve her ‘ākıl hoşyār ki peşimānlık birle ğaflet jengine hāṭır āyīnesinde cilā vire ve bile ki dūnyā menşibı ve anuñ mal u metā‘ı zevāl ü intikālden de şuddur. Elbette bu ma‘niyi bulmaq gerek ki bu serāy-ı fānīye gelici ve gidiciden haşıl yādigār-ı bākīden ğayrı qalmasa gerek ve her ‘imāret-i ‘ālī vü mevzi-i şerīf ki mülük u ümerā ve erkān-ı devlet ve tüvān-gerān-ı her memleket ṭabaqātından ki vāqı‘ olmuşdur. Anuñ eşeri rüzgār cerāyidi ve edevār-ı leyl ü neḥār şafaḥāti üzre meşṭūr u müşbeddür ve anlaruñ nāmı dükeli erbāb-ı ‘aql u naql ḳatında belki ekşer ekābir u ezā‘ iz yanında ma‘rūf ve meşḥūr olsa gerek. Beyt

چون نمی ماند جهان بیقرار

نام نیکو به که ماند یادگار³⁴⁴

(K 47b) Hıuşūşā raqam-ı mebānī-i ḥayr hiç nev‘ ile eyyām elvāḥinden maḥv olımaz ve beqa‘-ı ḥayr ḥadīsi ki müteḳaddimāndan vāqı‘ olmuşdur teselsül ṭarīki üzre behr taqḍīr müteahhırān sem‘ine irişür *ان اثار ناندل علینا فانظرو بعدنا الى الاتار* irişür delīl ü vāzıḥdur.

Beyt

کسری نماند و قصه ایوان او بماند

نعمان برفق و ذکر و حدیثش هنوز نرفت³⁴⁵

ve ulūlar dimişlerdür ki çün tevfiḳ hümāsı ولدینا من مزید aşıyānesinden refiḳ [İ 38a] olup sāye-i devletini bir kām-kāruñ farḳı üzerine bırağır ve bāz-ı bülend-pervāz-ı mevāhib-i rabbānī feyz-i cāvidānı feyzinden bir cilveye müsā‘ade buyurup bir sa‘ādet-mendūñ bāzusu üzerinde ārām durar. Anuñ ḥāline lāyık budur ki kendi aḥvālī şaḥāyifini *ان احسنتم احسنتم لانفسکم*³⁴⁶ erḳāmı ile bezeye ve sefer-i āhıret zād u zevādını ḥayret ü mebrāt taqḍīmından ve bākīyat-ı şāliḥat tertībından ki ḥayr-ı‘ām u şadaḳa-i cāriyeden ‘ibāretdür müheyyā eyleye tā anuñ zıkr-i na‘mı vü şükr-i keremi eṭrāf u eknāfa irişüp her zamān ve āvānda her zebān üzerinde anuñ şenā vü āferīni cārī ola.

Beyt

برین رو اق ز بر جدنو شسته اندبزر

که جز نکوییء اهل کرم نخو اهدماند³⁴⁷

³⁴³ “Bu dünyada bir hayır işleyen kişi öteki dünyaya göç ettiğinde, onun ruhu her zaman bambaşka lütuflara sahip olur.”

³⁴⁴ “Bu istikrarsız dünya kalıcı olmadığına göre; senden maddi bir şey kalacağına, güzel bir ad kalsın.”

³⁴⁵ “Kisrā gitti, ondan Eyvan hikāyesi kaldı; Nu‘man gitti ve onun Havernek köşkü hala konuşuluyor.”

³⁴⁶ “İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.” (Kur‘ān-ı Kerīm, İsrā, 17/7)

³⁴⁷ “Altın rengiyle bu yeşil yaprağa yazmışlar ki, kerem ehlinden iyilikten başka bir şey bu fani dünyada kalmaz.”

(K 48a) ve hadîsde gelmişdir ki çün bir ādam āhîret menziline varur cümle ‘ameller andan münkaṭı‘ olur. İllā üç nesne kesilmez: Biri şadaḳa-i cāriye ki ol beḳā‘-i ḫayrdan kināyetdūr. İkinci bir ‘amel ki fā’ıde dutarlar. Üçüncü şālîḫ oḡul ki ḫayr du‘ā eyler ve aña da ḫayr du‘ā iderler ve beḳā‘ ḫayr didüḡimiz ki ḫalkı-ı ‘alem andan nef‘ bulurlar. Mescid ü medrese ve ḫān-ḳāḫ u köpri ve kārban-serāyī vü ḫavz ve bunun gibilerdür ve āliyān-ı ḫıṭṭa-i salṭanat ve taḫt-ı nişīnān-ı bargāḫ-ı ḫilāfetden şoñra ancıleyn yaraşır ki anlaruñ himmeti mi‘mārı anları mesācid ta‘mīrine ve ma‘ābid te’sīsine ki ³⁴⁸ انما يعمر مساجد الله من امن بالله ki işāreti anuñ şānında nāzil olmuşdur. Sī‘i- belîḡ vü cidd-i bī-dirîḡ göstermek üzre ḳındura ki hadîsde gelmişdir ki her kim Allāḫ için bir mescid binā eyler Ḥaḳ Subḫānehu ve Te‘ālā andan ötrü cennetde bir ḫāne binā ider ve köhne mesācid tecdīd ü ta‘mīri daḫi bir ḫüküm dutar ve mescid ‘imaretinden şoñra imām u mü’ezzin ü ḫademe-yi sāire ta‘yīn buyurmaḳ ve anlara esbāb-ı ma‘īšet müheyyā ḳılınmaḳ şart-ı lāzımdur tā ferāgat-ı ḫatır birle kendü müḫimmine ḳıyām göstermege [İ 38b] ḳādir olalar ve zaḫīre ṭalebi ucından bu emr iḳāmetinden giri ḳalmayalar. Bir daḫi medāris-i mürtefi‘e binā itmek gerek ve müderrisān-ı (K 48b) ifādet nişāb u fuzelā-i ifāzat intisāb mu‘ayyen buyurmaḳ gerek tā neşer-i ‘ulūm-ı şer‘iyye göstereler ve anuñ şevābı bereḳātı anlaruñ devlet-i rüzḡārına irişür. Bir daḫi ḫavānıḳ-ı pākīze ve bā-şafā şāfi dilān-ı vilāyet penāḫ ve şūfiyān-ı şafvet-i intimā cehtiçün ki ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون bu gūnalardan kināyetdūr tertīb eylemek gerek tā ṭalībān-ı ḫaḳayıḳ ve ḳaşidān-ı daḳāyıḳ enfās-ı şerīfe meyāmını birle makāşid u maṭālibe irişeler ve āşār-ı envār-ı evḳāt ve aḫvālleri zamīme-i sa‘ādet-i sūrī ve ma‘nevī ola ve erbāb-ı medrese ve ḫān-ḳāḫıñ daḫi ider arāt u vazāyif mu‘ayyen gerekdür tā ṭalebe muṭāla‘a-i ‘ulūmden ve dervişān kendi zıkr u evrādından āvāre olmayalar ki ḫazret-i Mevlānā ḳuddise sırruhu bu mażmūnda işāret buyurmuşlar. Naẓm (K 49a) Bir daḫi zāviyeler iḫdāşı ki anda fuḳarā vü muḫtācāndan ötürü ve ḡalev ü nāndan rātibe-i çāşet ü şām müretteb ü müheyyā olunup mücib-i cem‘iyyet-i ḫatır ve şafāyı bāṭın ola ve ebdā‘-i dārū’l-şifā vü ta‘yīn-i ṭabībān-ı ḫazıḳ ü müşfiḳ ve tertīb-i edviye vü aşribe vü aḡdiye ve [İ 39a] ol ki żarūrī ola vesīle-i şıḫḫat ü selāmet ve rābıṭa-i ‘āfiyet ü kerāmet ḳılına bir daḫi ribāṭāḫā-i mürtebiṭa ki melcā-i müsāfirān-ı sitem-resīde ve penāḫ-ı ḡarībān-ı miḫnet-keşīdedür. İstihkām-ı tamām ile düvaz itmek şemere-i bisyār u netīce-i bī-şumār dutar ve bir daḫi tünd ü bisyār şular üzerinde köpriler baḡlamak ki müsāfir ü mücāverler āsanlıḳ

³⁴⁸ “Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden imar eder.” (Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/18)

ile anuñ üzerinden ‘ubür ideler be-ğayet begenilmişdür aḥbārda gelmişdür ki her kim bir köpri binā eyler bu yol üzerinde ki müslümānlar anuñ üstinden ‘ubür ideler Ḥūdā-yı ‘azze ve celle sıraṭ geçmesini aña āsān itdürür ve ḥurf-i çāh-hā der-rāh-hā ve maḥāl-hā ve ḥavza-hā-i benām ‘imāreti ki anda şu kılleti ola kıyāmet susuzluğundan emīn olmağa sebep ola ve menḳüldür ki şaḥābeden risālet penāh şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerine ‘arz eyledi ki dilerüm ki anam rūḥiçün bir şadağa kılam baña ne buyurursın? Buyurdılar ki: Taşadduḳuñ yigirmi şudur. Bir kıuyı şatun alup müslümānlara vaḳf eyle ve anuñ şevābını kendü māderüñ rūḥına bağışla. (K 49b) bir daḥi ta‘ mīr-i meşāhid-i mübāreke ve tervīḥ-i mezārāt-ı müteberrika ol nesne sebep olur ki ol mezārāt āsūdeleriniñ ervāḥ-ı muḳaddeseleri rūzigār-ı sa‘ādet āsār uzanmasınca ‘āmir ü mürevveḥ olalar ve ḥayrāt-ı külliyeñ biri oldur ki mevḳūfāt-ı buḳ‘ā-i ḥayr u ebvāb-ı birrī müste‘kile ve müteğallibān elinden intizā‘ gösterüp bir emīn ü mütediyyin kimse ışmarlayalar ve ol maḥşūli şart eyledükleri minvāl erbāb-ı vazāyīfe vü aḥḥāb-ı istiḥkākā iḥsāl buyuralar ve i‘māl-ı vaḳf üzerine diyānet ıss-ı ummāl ta‘yīn idüp pākize ma‘āş ta‘yīn buyuralar ve aña daḥi i‘timad eylemeyüp vaḳfa göre evḳāf tefahḥişine mübāşirler ta‘yīn ideler anlar daḥi tefahḥuş-ı [İ 39b] umūra meşḡūl olalar ki evḳāf müḥimminde aşla ve ḳāt‘ā musāhele vü musāmaḥa revā degüldür ki bu ma‘nī temşīyet-i taḳvīt-i şerī‘atdür ve her kim evḳāf müḥimmātına düstūr-ı şer‘ birle fayşal vire ادال على الخير كفاعله hükmiyle ecr ü şevābda vāḳf ile şirketde bile olur ve vāḳıfuñ şevābundan zerre vü semme eksilmez.

Beyt

خير كن يادليل خير يباش

تاتر اهم از ان ثواب دهند³⁴⁹

ve ol ki ḥayrāt bābında ıṭnāb gösterildi nazārandadır ki meşūbāt-ı şadaḳāt-ı cāriye bī-ḥadd ü bī-pāyāndur. Getürmişlerdür ki ulūlardan birisini ki ḥayāt vedī‘ atını ecel müvekkiline ışmarlamış idi ve vücūd raḥtını bu merḥāle-i fāniden (K 50a) sarāy-ı cāvidānīye iletmişdi düşde gördiler ve bir ḥaletden ki aña vefātdan soñra vāḳı‘ olmuşdı şordılar buyurdu ki: Bir müddet ‘uḳāb-ı iḳāb şekincesinde giriftār oldum ve ‘ukūbet çengelinde taş gibi döñdüm idi kerem-i İlähī dīvānından necāt pervānesi irişdi ve Ḥaḳ Subḥānehu ve Te‘ālā benüm günāhlarımı yarlıḡadı sāyil istifsār buyurdu ki sebep-i āmurziş ne idi ve ne vesīle birle ḥalāşlıḳ şūreti yüz götürdü? Cevāb virdi ki: Bir beyābānda ribāṭ ya‘nī bir kārübān-serāy düzmişdüm. Meger bir dervīş gün ıssısında ol ribāṭ sāyesinde penāh idünür ve bir zamān

³⁴⁹ “Hayır işle ya da hayıra vesile ol, ta ki sen de bu hayrın sevabına ortak olasın.”

istirāhatden soñra şüret-i niyāzdan du‘asında eydür ki Hüdāyā bu mevzi‘ bānīsini yarlığa fi'l-hāl tır-i du‘ası nişāne-i icābete qarın olup beni yarlıgadılar ve hufre-i caħīm nekbetinden ravza-i na‘ım sa‘ādetine ulaşdurdılar.

Beyt

هر چند به روی کار در می نکر م

نیکی است که نیکست دگر ها هیچست³⁵⁰

Meşnevī

Țutmaz iseñ ger dem-i hoş der du‘ā

Var du‘ā iste zī ihvān-ı şafā

[İ 40a] **Bāb-ı Bist ü Yeküm Der-Seħā vü İhsān**; ve seħāvet nīk-nāmlığa sebepdür ve ihsān dōst-kām ve huceste fercām olmağa bā‘ışdür ki ādemiyāne huşūşā anlaruñ eşrāf u emcādına cüd u saħāvetden yana hiçbir şıfat yokdur.

Beyt

شرف مر د ب جود دست و کر امت بسجود

هر که این دوندار ددعمش بهز وجود³⁵¹

(K 50b) haberde gelmişdür ki seħāvet behişetde bir dıraħtdur ve haķıķatde bir niħaldür ki Haķ Subħānehu ve Te‘ālā hoşnūdluđı cūybārı kenārında bitmiş bir ulu sa‘ādetdür ki anuñ şāħları a‘lāyı ‘illiyin ser-efrāzlıđına ulaşmışdur ve şükūfesi dūnyānun nīk-nāmlıđıdır ve miyvesi kerāmet ü fazīlet-i ‘uķbādur.

Beyt

این سخا شایست از باغ بهشت

و ای اور اکین شاخ از کف بهشت³⁵²

Bir haķīme şordılar ki bir ‘ayb ki mecmū‘ hūnerler anuñla örtülür, nedür³⁵³: Cevābında didi ki: Buħuldür. Tekrār sū’al eylediler ki bir hūner ki cümle ‘aybları örter kaçğısudur? Eyitdi: Seħāvetdür.

Beyt

هنر سخاست دگر جمله دست افز ارنند

اکر تر ابهر انکشت خویش صد هنرست³⁵⁴

³⁵⁰ “Her işe bakıyorsam, sadece iyiliktir ve başka hiçbir şey yoktur.”

³⁵¹ “Mertin şerefini iki husus belirler: Biri elinin açıklığı ve bağışlayıcı tarafı, biri de Allah’a kulluğu ve ona karşı secdesi. Bu iki şeye sahip olmayanın yokluğu varlığından daha iyidir.”

³⁵² “Mertlik ve el açıklığı, cennet bahçesinden gelen bir ağaç dalıdır; bu dalı elinden kaçırmanın haline eyvahlar olsun.”

³⁵³ Nedür: ne nesnedür İ

ve yaq̄in ile bilmek gerek ki mālī tā imsāk kaydından muṭlaq itdürmeyince tevsen-i? mefāḥiru ma‘ ālī kayda gelmez.

Nazm

تجربه کردم ز هر اندیشهء

نیست نکوتر ز سخا پیشهء³⁵⁵

خاص ز بهر کرم آمد درم

بر کذر قافیه این کرم³⁵⁶

Aristo'dan şordılar ki sa‘ ādet-i dīn ü dünyā ne nesnedür? Eyitdi: İki nesnedür. Biri cūd ve biri kerem ammā sa‘ ādet-i dīn oldur ki Ḥaḡ Subḥānehu ve Te‘ ālā buyurur³⁵⁷ من جاء بالحسنة فله عشر امثالها³⁵⁷ ya‘ nī her kim bir ḥasene ile gelürse anuñçün aña bī-nazir on ḥasene kerāmet buyuram.

Nazm

انکتر اتوشه عمر همیدهد

از تو یکی خواهد و ده همیدهد³⁵⁸

(K 51a)

بهتر ازین مایه ستانیت نیست

سردکن که اخر زیانیت نیست³⁵⁹

Ammā sa‘ ādet-i dīn oldur ki ḥalḡun göñli firāşını³⁶⁰ [İ 40b] الانسان عبید الاحسان³⁶⁰ kavlince kerem tuzağına şayd İtmege güç yetir ve çün göñül ki milk-i vücūda sulṭāndur bir kimsenüñ kaydına düşer qālḡ daḡi qālḡ teba‘ īyyeti birle dāme düşer ve çün giryem cümle riḡāba mālīk ola. Sa‘ ādet ḡapuları aña küşāde ve esbāb-ı murādat anuñçün āmāde vü müheyyā olur. Aḡbārda getürmişlerdür ki ḡasr u pervīzeñ bir sipāh-salārı ya‘ nī leşker keşī ve düşmān-küşluḡ ile mezkūr u ma‘ rūf ve metānet-i

³⁵⁴ “Gerçek sanat, mertlik ve el açıklığıdır, başka şeyler ise teferrüattır; eğer elin açıksa her parmağında yüzlerce sanat var demektir.”

³⁵⁵ “Her düşüncenin sonunda bunu tecrübe ettim ki; mertlik ve el açıklığından daha iyi bir tavır yoktur.”

³⁵⁶ “Her düşüncenin sonunda bunu tecrübe ettim ki; mertlik ve el açıklığından daha iyi bir tavır yoktur.”

³⁵⁷ “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (Kur’ân, En’am, 6/160)

³⁵⁸ “O ki (Allah ki) bu dünyada yapacağın yol için sana ne gerekirse verir; senden bir bekleyip sana on verir.”

³⁵⁹ “Bu kazançtan daha iyi bir kazanç yoktur; o yüzden kâr elde etmeye bak ki bu işte zarar ve ziyan yoktur.”

³⁶⁰ “İnsan, ihsanın kuludur.”

re'yi ve kuvvet-i 'azmile eṭrāf-ı memālikde meşhūr u mevşūf ve muḳarreb-i melik ve 'umde-i memālik idi. Hüsrev daḫi anuñ tedbīr ü şevāb dīdinden'udūl itmezdi.

Beyt

ازوتاز هېدكلشن حسروي
بيازوي اېشت دولت قوي³⁶¹

Bir vaḳt şāhib-i ġarażlar pādişāh ḳulaġına irişdirdiler ki sizüñ ya' nī sālāruñuz fermānber-dārılık caddesinden inḫirāf idüp seyl-i 'inād u' isyān ve serkeşī vü ṭuġyān-ı mülük ṭarīḳine sulūk itmek ister andan evvel ki ol şūret ḳuvvetden fi' ile gelmeye anuñ tedārik u telāfisine iştiġāl lāzımdur.

Beyt

علاجو اقععه پيش از وقوع بايد کرد
دریغ سو دندار دچورفت کار از دست³⁶²

Şāh-ı pervīz bu ḫaberdan endişemend oldı ve eyitdi: Eger ol' inān-ı (K 51b) 'azīmetini muḫālefet yüzünden eṭrāf-ı memleketden bir ṭarafa döndüre. Dilāverān u a'yāndan ve serān-ı sipāhīyāndan çok kimse anuñla me'ān-rāh-ı muḫālefet özler ve aña muvāfaḳat eyler ve mümkindür ki anuñ yāġi olması āvāzesinden erkān-ı devlete ḳusūr ve anuñ ṭā'ġi olması debdebesinden ḳavā'id-i salṭanata bir fütūr yol bula

Beyt

مبادا ابرار دبه بيداد سر
که در ملک پيدا شود دشور و اثر³⁶³

Havāş-ı devlet ve müşīrān-ı memkut birle bu bābda [K 41a] meşveret buyurdı ve cümleñ re'yi anuñ üzre müttefiḳ oldı ki ānı muḫkem bende çekmek gerek Hüsrev-i pervīz anlaruñ ḫüsn-i tedbīrlerine taḫşīn ü āferīn buyurdı ve ol sipāh-sālārı yanına ṭaleb ḳıldı ve anuñ ma'hūdından bālā-ter mevzi'e ve şerīfter menşibe naşb itdi ve anuñ meḫāmid ü mefāḫirini ve sīret-hā-i sūtūde vü ḫaşlet-ḫā-i pendīdesini zebān üzre getürdi ve ḫezāyan-ı nuḳūddan ve defāin-i nefāyisden anuñ istihḳāḳından ziyāde aña erzāni dutup 'iṭā ḳıldı. Müşīrān-ı nigū rāy ki aña bende itmege şevāb ü şalāh görmişler idi. Fırşat vaḳtinde 'arż-ı ḫāl eylediler ki 'azīmet-i hümāyūn muḳarrerinden sebab-i teḫallūf ne oldı. Şāh tebessüm gösterüp eyitdi: Ben sizüñ re'yüñüze (K 52a) ḫilāf itmedüm ve kendü 'azmümden muḫarref gitmedüm ki

³⁶¹ “Padişahın gül bahçesi onun varlığından dolayı taze ve güzeldi; devletin gücü, kuvveti onun kollarının kuvveti sayesindeydi.”

³⁶² “Olay gerçekleşmeden önce onu önlemek lazım; yoksa olup bittikten sonra oturup ah çekip pişmanlık duymakla bir şey değişmez.”

³⁶³ “Sakın başkaldırı niyetine isyan etmesin; eğer böyle bir başkaldırı yaşanırsa ülkede olumsuz bir çüşku ve kötü olaylar başlar.”

sizüñ re`yüñüz ānı bend eylemek üzre idi ve ben daħı diledüm ki ānı kıyatarık bend ile bağlayum. İmdi hiç kıavı-raq bend aña iħsān kıaydından görmedüm ve te`emmül eyledüm ki her bir kıayduñ maħallinde mu`ayyen bir `uzvı vardır ve bir bend ki yalnız bir `uzv üzerine düşer. Zāhirdür ki ne nev`e bend olmuş olur ve ben diledüm ki cemī` `uzvlarını bende ve cümle a`zāsını kıayda düşürem. İmdi diledüm ki göñli üzre bir muħkem bend kıoyam. Zīrā göñül milk-i vücūda sulṭāndur ve a`zā vü cevāriħ cümlesi göñle tābi`dür ve çün aşıl bir kıaydla mukıyyed olur sāyır `a`zā vü cevāriħ anuñ teba`ıdır anı kerem ü iħsān ile muħkem bend itdüm ki bu gūnā kıayd kim göñül üzre urūla hiç nesne ile üzülmez ve emşalde gelmişdür ki mürüğ u ħaşı dām birle rām ve ādem-i iħsān ü in`ām ile şayd olur.

Naẓm [İ 41b]

کر مپیشهکن کادمی زاد هصید

باحسان توان کرد و خوشی بقید³⁶⁴

عدور اباطاف کردن به بند

که نتوان بریدن بنیغ ان کمند³⁶⁵

چو دشمن کر مبیند و لطف وجود

نیایدد کر خبت از در وجود³⁶⁶

Yamān sözler ki mesāmi`-i Ĥüsrev mā-lā-māl olmuşdı. Sipāh-sālāruñ muħālefet-i āteşī iħsān-ı pādişāhı serçeşmesinden bir içüm şu (K 52b) mütereşşih olmağla teskīn boldı ve bīħ-i nihāl-i kīne anuñ samīm sinesinden kerem-i sulṭānı serpençesi kıuvvetiyle bī-küllī münkaṭı` ve münqali` oldı ve andan soñra bendegān-ı şāfi niyyet gibi ħulūş-ı ṭaviyyet üzre cān-nisārlık kemerini ħıdmetkārlık miyānı üzre bağlayup bağiyyetü'l-`ömr fermānber-dārılık menhecinden rū-gerdān olmadı.

Beyt

زان نواز شكري كه يافت از و

بعد از ان روي بز تافت از و³⁶⁷

ve bu bābda bu rubā`i ġāyet ħūb düşmişdür.

³⁶⁴ “Bağışlayıcı ve yumuşak bir tavır takınarak insanoğlunu kendi kontrolün altına alman mümkündür; vaħşiler ve kıültürden uzak olanlar ise zincir ve bent ile kontrol altına alınabilirler.”

³⁶⁵ “Bir düşmanı sakin ve yumulak bir tavırla bende çekmek daha mantıklıdır; zira ki hiçbir kıılıç, hiçbir jilet böyle yumuşaklıkla ayarlanan bir bendi kesip yırtamaz.”

³⁶⁶ “Düşmanın senden iyilik ve mertlik görürse; düşmanın olmasına rağmen sana karşı kötülük yapmak içinden gelmez.”

³⁶⁷ “O kadar çok ondan sevgi ve merhamet gördü ki, daha sonra ona sırtını hiç çeviremedi.”

Rubā' i

باهر که مکنی از آن تو شود

اندر همه وقت مدح خوان تو شود

بادشمن خویش اگر سخاوت ورزی

شکنیست که بیار و مهر بیان تو شود³⁶⁸

Cūd faẓīletlerinden biri daḥi oldur ki dil-i cūvānmerd anı dost dutarlar. Hiç anlardan iḥsān göremeyenler bile anları sevüp dilerler. Meselā eger merdüm-i ḥırāsān işideler ki 'ırāḳda bir merd-i kerīm vardur ol cūvānmerdi cem' ḥalḳ dost dutsalar gerek ve anuñ lüṭf u keremine taḥsīn ü āferīn oḳurlar belki eger bir anuñ gibi kerīm ḳayd-ı ḥayātda bile olmaya herkes yāda götürüp anuñ senāsında ulūrlar. Nitekim Ḥatim-i Ṭayī ki bu risale te'lifī tārīḫine dek anuñ vefātından ṭokuz yüz ḳırḳ ve andan zebān-ı Türkīye tercümeğe gelince ṭoksan ki cem' ā biñ otuz ile ḳarib mūrūr itmiş olup henüz zikrī bahārī reyāḫin-i (K 53a) āferīn ile ārāste ve anuñ nīk-nāmlıḳ ḳemeni senā vü taḥsīn pīrāyesiyle pīrāste olmaktadır

Beyt [İ 42a]

نماند حاتم طایی ولیکتاباد

بماند نام بلندش بنیکوی مشحور³⁶⁹

Getürmüşlerdür ki çün Ḥātem civānmerdliḡi āvāzesi cezīre-i 'Arabī tā Yemen dārū'l-mülkine varınca dutdı ve anuñ ṣayt-ı seḫāveti Şām vilāyetine ve Rūm memleketine irişdi. Vālī-i Şām ve hākīm-i Yemen ve pādīşāh-ı Rūm anuñ 'adāvetine ḳalḳdılar ve anlardan her biri da'vī-yi seḫāvet eylediler ve civānmertlik lāfını urdılar ve zikr-i Ḥātem zebān-ı ehl-i zamān üzerinde ziyāde cārī idi ve anuñ kerem ü cūdı ṭaṇṭanası buṭūn-ı eṭrāfa sārī vü sāir.

Beyt

ایر در یاد دل زد دست جود او در انفعال

مال عالم زیر پای همت او پایمال³⁷⁰

Pes anlardan her biri anuñla sülūk ṭarīḳasına teveccüh eylediler. Vālī-i Şām diledi ki: Añı imtiḫān ḳıla. Adam gönderdi ve andan surḥ mūy ve siyāh ḳeşm ve urukcı yüksek yüz-res deve ṭaleb itdi ve anuñ gibi deve bu vādī-i 'Arab'da nadirü'l vukū' dur bulunursa daḥi ḡāyet ağır baha ile bulunur ve fī'l-vāḳi' ol vaḳtde bu nev'

³⁶⁸ “Kime güzel davranırsan senin olacaktır; senin bu iyiliklerine karşılık her zaman senden iyi söz edecektir. Düşmanına bile mertlikle davranırsan; şüphe etme ki senin en yakın dostun olacaktır.”

³⁶⁹ “Hātem-i Ṭayī, sonsuza dek bu dünyada kalmadı; ama onun adı dünyada iyilikle tanınmış ve bilinmiş oldu.”

³⁷⁰ “Gönlü deniz kadar geniş bulut bile onun eli açıklığı ve cömerliği karşısında çaresizdir. Bilim ve ilimin varlığı bile onun azminin ayakları altında ezilmiştir.”

deve Hâtem sürüsü içinde yok idi ve çün Şâm pâdişâhınıñ kimsesi Hâtem'e geldi ve vâlî peygâmını iriştürdi. Hâtem dest-i qabûl sînesine (K 53b) koyup cevâbında sem'ân ve tâ'aten didi ve eyitdi:

بهر چه حکم رو دیند هایم و خدمتکار

Pes elçiyi bir menzile nüzûl itdürdi ve hâline münâsib ziyâfet sebebini müheyyâ kıldı ve buyurdi ki tâ qabâil-i 'Arab'da münâdi eylediler ki her kim bu güne deveyi getürürse tamâm bahâyaya satun alam ve bahâsına iki ay mî'ad olmağ şartıyla yüz deve qarz eyledi ve Şâm vâlîsine gönderdi çün melik-i Şâm bu hâlden haberdâr oldı. Engüşt-i te'accüb dendân tahayyürde dutup buyurdi ki: Ben bu 'Arâbı'yı şınadum ol kendüyi bizüm vâsıtamızla qarza koydı Pes emreyledi ki hemân ol develeri Mısır u Şâm metâ'ından [İ 42b]tefâriğ ile tahmîl kılip ve hemân girü ol elçî eline virüp girü Hâtem'e gönderdi çün develeri Hâtem katına getürdiler buyurdi: Münâdi eylediler ki her kim deveyi baña virmişdür kendü devesin yükiyle alsun pes ol yüz deve üzerindeki yükleriyle şahiblerine virdi ve ol metâ'dan bir ferd kendüye komadı çün bu haber Şâm sultânına iriştı, eyitdi: Bu dükeli mürüvveti Hüdâ-yı Te'âlâ bu âdemîye virmişdür ve mertebe-i şehâveti aña müsellim itmişdür bu itdüğini kimse idemez didi ve eyitdi:

Âvâze-i şehâvet ü ihsan-ı Hâtemi

Âhîr derîn cihân ba'is ber neyâşadist

Biri daği 'azîmü'r-Rûm ki aña Hıraqlı dirlerdi çün Hâtem (K 54a) debdebesin işitdi. Tefahhus-ı aḥbâr ve tecessüs-i aḥvâline meşğûl oldı. Qulağına iriştirdiler ki Hâtem'de bir merkep vardır bād-pâyî ve cihân peymâyî. Tîr-i ḥadeng gibi uzak menzîl sürer ve 'ömr kerâmî gibi tîz yürür bir atdur ve kerem-ravlığda âteşi ile dem-i müşâbehet urup adum âdâmakda bād-ı şabâ ile hem-râhlık ider.

Beyt

چو اشک عاشق کلکون و خوش دو

جهان پیماتر از شبديز حسرو³⁷¹

بوقت حملہ برق اساجہندہ

بکاه پویہ چون صر صر دوند³⁷²

³⁷¹ “Âşıkların gözyaşları gibi kan renginde ve sevinç dolu; Hüsrevi-i Perviz'in atı (Şebdz'den) daha yol yapıcı...”

³⁷² “Her zaman yıldırım gibi düşmeye hazır; savaş ve hareket zamanında ise çekirge gibi çevik ve atlayıcı...”

Vezīrine eyitdi: Seḥāvet-i Ḥātem ‘Arab u‘Acem içinde fāş olmışdur ve civānmerdi ve mürüvveti kâfdan kâfa yayılmışdur ve ben işitmişüm ki bu şıfatda bir eyü atı vardır. Dilerüm ki anuñ naḳdini i‘tibār-ı muḥkem üzre çekem ve anuñ da‘vīsi şüretini ma‘ni maḥkemesinde imtiḥān eyleyem ve bir kimseyi ol merkeb talebine Ṭay kabīlesine gönderem tā anuñ seḥāveti ḥālātını ma‘lūm idinem.

Beyt

من از خاتم ان اسب تازی نژاد
بخو اهم کر او مکرمت کرد داد³⁷³

بدانم که در وی شکو شهیست
و کرر دکن دیانک طبل بهتست³⁷⁴

[İ 43a] Ol merkeb ucından Ḥātem'e layık elçi tuḥaf u hedāyā ile irsāl kıldı ve zamān-ı ḳalilde pādīşāh- ı Rūm resūlīḳat‘-i mesāfe iderek Ṭay kabīlesine yetiḫdi ve menāzil-i Ḥātem ḥavālīsinde nüzūl gösterdi. Ḳazāyı nā-gehānī ile elçī gelmeye muḳārin (K 54b) devrān bulutlanup hevādan berf u bārān yağmağa ve ‘azīm tūfān olmağa başlar. Ḥātem miḫmāna dīl-dārılık gösterüp bir lāyık menzile nüzūl itdürür ve fi'l-ḥāl ol ātı ḳarbān idüp bir ṭa‘ām müḥeyyā idüp miḫmān ḥuzūrına iḫzār eyler. Ba‘de'z ferāgat-ı ṭa‘ām esbāb-ı istirāḫat āmāde idüp ḥaymeden ṭaşra olur ve ol gice hiç bir dürlü gelici olmaz. ‘Ale-ş-şabāḫ ki‘anḳā-yı zerrīn cenāḫ ufuḳ-ı meşriḳ aşıyānesinden ṭulū‘ idüp kār-gāh-ı ‘alem nūrta ṭolduḳda Ḥātem ‘özr-ḫ‘ahlığa geldükde elçī menşūr-ı ḳayşarī ve tuḥaf u hedāyāyi Ḥātem nazarına ḳodı ve çün Ḥātem ol mażmūn üzre itṭilā‘ boldı. Begāyet endīşe-nāk oldı. Bir mertebede ki elçī daḫi guşşa ile ṭoldı ve eyitdi: Ey cūvānmerd! Eger atı virmekde müzāyağa varısa bizüm cānibimüzden daḫi ol ḳadar mübālağa yoḳdur. Ḥātem cevāb virdi ki bize āt cinsinde ki bir ḳazan etdür. Eger hezār olsa ve anı bir kimse rüzgār ehinden talep ḳılsa hiç vech-i müzāyağa benüm taşavvurum zamīrine gelmez. Ḥuşūşa ki sulṭān-ı ‘azīmü‘ş-şān bu bende-i kerime-i berāt talebiyle mu‘azzir eylemiş ola bende ḫadişe taḫayyüründen ve benüm tefekkürüm gāyet taḫassürdendür ki niçün vaḳtiyle ḫaber alımadum tā ol ātı telef itmeyeydüm. (K 55a)

Beyt

من ان بادر فتار دل دل شتاب

³⁷³ “Ben padişahın o Arap asıllı atı, padişah lutf edip verirse, istiyorum.”

³⁷⁴ “Bunu biliyorum ki onda ayın güzelliği ve ihtişamı var; eğer reddederse de, içi boş davulun sesidir.”

ز بهر شمدوش کردم کباب³⁷⁵

که بدظلمت ابر از پیش و پس

بسوی رمهر نمیی یافت کس³⁷⁶

[I 43b]

بنوع دکر رویور اهم نبود

جز او بردر بار کا هم نبود³⁷⁷

مروت ندیدم در ایین خویش

که مهمان بحسب ددل از جوع ریش³⁷⁸

مر انام باید در اقلیم فاش

دکر مرکب نامور کو مباح³⁷⁹

pes esbān tāzī vü teberrekāt-ı hiçāzīden sulṭān-ı Rūm cenābına ırsāl itdi ve elçisin daḡı ol diyār tuhfelerinden behremend idüp ḡūb-ter vechle revāne itdürdi ve çün kayşer ḡālden ḡāberdār oldı. Şıfat-ı inşāfı önine alup eyitdi: Āyīn-i mürüvvet ü ḡā' ide-i fütüvvet ḡātem'e müsellemdür. Nitekim demişler:

Ḳıṭ' a

تو ان کفت که امروز بنو دبعالم

جز او شهر یار دیار مروت³⁸⁰

ز روی جو ان مردی و مهر بانی

برو ختم شد کار و بار مروت³⁸¹

Bir daḡı ḡākim-i 'ayan bir pādīşāḡ idi. Şıfat-ı kerem ve seḡāvet anuñ üzre ḡālib ve ḡaşlet-i iḡsān u mürüvvet aña müstevlī idi. Hem-vāre anuñ in'āmı ḡāş u 'āmdan ötri mevzū' vü muḡarrer idi ve fevāid-i ikrāmı muḡtācān u dermāndegān içün āmāde

Beyt

چو دست جو دو بخشش در کشادی

³⁷⁵ “Ben o rüzgār gibi davranan, her an bir yere gideni, dün gece sizin için kebab yaptım.”

³⁷⁶ “Karanlıktan ve buluttan, önden arkadan; kimsenin sürüye doğru yol alması mümkün değildi.”

³⁷⁷ “Başka türlü yüzüm yoktu, bundan başka elimde bir şey mevcut değildi.”

³⁷⁸ “Dinimde bunu doğru bulmuyorum ki, misafir açlıktan içi parçalanmış bir şekilde yatsın.”

³⁷⁹ “Benim adım dünyanın her yerinde biliniyor; benden daha bilindik bir binek olmasın.”

³⁸⁰ “Bunu söyleyebiliriz ki, bugün bu âlemde onun gibi insaf diyarında padişah ve büyük olan başka biri yoktur.”

³⁸¹ “Mertliği ve iyi özellikleri dolayısıyla, mertlik onun varlığıyla anlam bulup son bulmaktadır.”

ز عالم رسمخواهش بر فتادی³⁸²

dilerdi ki anuñ keremi nāmından ğayrı dillerde mezkūr ve anuñ (K 55b) cūd u seḥāsından ğayrı eṭrāf-ı ‘ālemdə meşhūr u müte‘ārif olmaya. Bu sebebdən her kim anuñ katında şıfat-ı Hātemi iderdi. Āteş-i ğazabı işti‘āldə olurdu ve eyitdi ki: Hātem bir merd-i şahrā-nişīn benüm vilāyetüm ra‘ıyyetindendür. Ne anda rütbe-i memleket-dārī ve ne manşıb-ı fermān-revāyī ve ne kuvvet-i cihāngīrī ve ne bāzūyı kişver-küşāyī vardır.

Beyt

نه اور اخرانه است ونه تخت و تاج
نه³⁸³ باجش کسی می دهد نه خراج

Ma‘lūmdur ki anuñ elinden ne kerem gelir birkaç āt ve deve koyun ki gözedür. Anuñla nem kadar kerem gösterür bir yılda ki Hātem haşıl ider? Ben ānı bir günde dilencilere virürüm ve yüz [İ 44a] anuñ berāberi bir kuşluk yemeginde miḥmān evine revān itdürürüm.

Mışrā‘

به بین تفاوت روز کجاست تابکجا

El-kışşa: Melik-i Yemen ğayrete düşüp bir gün çāşni-yi‘azīm düzdi ve da‘vet-i pādīşāhāne tarḥını bıraḫdı ve tamām bir gün güneş gibi zer-baḫşılığe meşgūl oldı ve güher saçılmaḫda mānend-i ebr iştiġāl eyledi ki nā-gāh bu ḫāl esnāsında Hātem añladı.

Beyt

در ذکر خاتم کسی باز کرد
دکرر هشا کفتن اغاز کرد

Pādīşāh bundan ‘azīm rencide ḫātır oldı ve ‘araḫ-ı cibīni (K 56a) ḫarekete gelüp endīşe kıldı ki hīç bir gün zebān-ı ehl-i zamān zıkr-i Hātem'den ḫamūş ve nīgū-kārlık şıfatı ve anuñ miḥmāndārılık şıfatı ḫalkuñ zebānında fer-āmūş degüldür hemān ol yegdür ki fikr-i melāḫi destyārılıġı birle anuñ ḫayātı sefīnesini ğarḫāb-ı fenāya bıraġam ve üstād-ı endīşe meded-kārlılıġı ile anuñ raḫımını levḫ-i zindeġānīden maḫv u nābūd kılam.

Beyt

که تاهست حاتم در ایام من

³⁸² “İnsanlara bir şeyler bahşetmeye başlayıp mertlik ve cömertliğe el açarsan; bu dünyadan hiçbir şey talep etmeyeceksin.”

³⁸³ “Ne hazinesi vardır, ne de tacı ve tahtı; kimse de ona vergi ve karşılıksız bir para vermiyor.”

به نیکی نخواهد شدن نام من³⁸⁴

Anuñ pāyītahtında bir ‘ayyār pīşe vardır ki bir aqçeden ötrü yüz hūn-ı nā-ḥāk dökmege miyān-beste olurdu ve azacıq ūmīdle çok kimsenüñ göñli şīşesini seng-i cefā birle şikest iderdi.

Beyt

چو چشم نازنینان بود خونریز

چو زلف خوبرویان فتنه انکیز³⁸⁵

Şāh-ı Yemen ānı taleb kıldı ve mevā‘īd-i hūsrevāne ile ānı anuñ üzre müstezhir eyledi ki kendüyi benī Tay kabīlesine irişdüre ve her hīle ki bilür ve her şa‘bde ki güç yetürür. Hātem'i nīst ü nā-būd itdüre ve ‘ayyār-ı rüzgār müte‘ahhid-i katl-i Hātem nāmdār olup müteveccih-i kabīle-i Tay geçti ve ol menzīl bāşına gelüp hoş-hūy nīgū-rūy bir cūvānile ki ulūluk sīmāsı anuñ cebhesinde tābān ve ferr-i (K 56b) ferḥunde ki anuñ [İ 44b] nāşiyesinde dıraḥşān idi mülākāt eyledi cūvān mihrbānlık vü şīrīn zebānlık yüzinden gösterüp eyitdi: Qandan gelüp qanda gidersin?‘ Ayyar pīşe cevāb virdi ki: Yemen'den gelüp‘ azīmet-i Şām dutarum. Cūvān iltimās gösterdi ki bu gice qadem-i kerem birle vişākımızı müşerref kılsañuz mā-ḥazardan nazār-ı şerīfe irişdürem ve bu telaṭṭuf ile kulbemüzi kendü cemālün nūrıyla bezeyesin. Gerden cāne ṭavq-ı minnet ü bā‘iş-i devlet olurdu.

Mışrā

زدر در او شبستان مامنورکین

‘Ayyār pīşe hoş-hūy u dil-cevāblık ile beste-i cūvān olup anuñ menziline yüz dutdı ve ol cūvāndan resm-i ziyāfet ü şart-ı miḥmāndāri bir vech üzre taqđīm düşdi ki hergiz ol ‘ayyarun ḥāṭırına ḥuṭūr itmişdi ve anuñ zamīrinde geçmemiş idi ki mizbān her bir laḥzada bir nev‘ tekellūf gösterüp ma‘umāt günā-gün ve meşrübāt-ı rengārenk tertīb buyurdu.

Beyt

هر نفسی بر سر خوانش نکر

خوردنی خوبتر از یکد کر³⁸⁶

Ve mihmān daḥi sā‘at-be-sā‘at ol nimet ü ḥān bezline taḥsīn ü āferīn buyurdu ve eyitdi:

³⁸⁴ “Benim dönemimde Hātem gibi şahıslar varken, benim adım, iyiliklerim yüzünden kalmayacaktır; benim cömertliğim Hātem gibi şahısların yanında hiçbir şey değildir”

³⁸⁵ “Güzellerin gözleri gibi gönlümü kana bulandıran, güzel yüzlülerin saçı gibi fitne sebebiydi.”

³⁸⁶ “Her nefeste, her anda onun sofrasına bak; birbirinden güzel, birbirinden özel yiyecekler vardır.”

Beyt

تبارك الله ازین مردمی و خوش خویی

گذشته از همه نیکوان بنیکویی³⁸⁷

ve şubḥ-ı şādık rūy-ı meşriḳ-i ufḳından ṭulū‘ itmege āgāz itdi. Miḥmān dīde-i giryān birle ve dā‘ i-i mīzbān ortaya getürdi ve zebān-ı niyāzıyla (K 57a) bu beyt-i ciger-süz u dil-güdāzi edā eyledi ve eyitdi:

Beyt

دلّم می سوز داز داغ جدایی

چه بودی کر نبودى اشنايى³⁸⁸

mübālāga-i bisyār ile der-ḥāst eyledi ki iki üç gün bu yirde iḳāmet eyledicek merd-i ‘ayyar daḥi envā‘-ı ‘özürlerle mütemessik olup eyitdi:

Beyt [İ 45a]

نیارم شداید در اینجا مقیم

که در پیش دارم مهمی عظیم³⁸⁹

Cüvān eyitdi: Baña teşrīf-i maḥremiyyet erzānī dut ve ol müḥim ki önünde vardur beni andan āgāh eyle şāyed ki bir medet iriştirmege ḳādir olam. Miḥmān çün bu dil-nüvāzı ve cüvānmerdliḡi andan müşāhede eyledi kendüde bu te’emmüli gösterdi ki bu müḥimm küllī ki önümdedür³⁹⁰. Buncıleyin bir yār mededinsiz ve bu güne dest-yār olmayacak medet-kārlıḡ serencām bulmasa gerek ki bu cüvān bir mürüvvetlī erdür ve kār-sāz u dil-cüy u garīb-nüvāz bir yigitdir hiç bundan yeg iş olmaz ki ravī ‘amelden perdeyi ḳalduram ve bunuñ gibi ḥayr-ḥāh dostı kendüme yār u maḥrem idinem ve bu müḥim ardınca olam.

Naẓm

يك كل مقصود درين بوستان

چيده نشد بی مدد بوستان³⁹¹

دامن ياري كرت افتد بدست

فارغ و ازاده توانی نشست³⁹²

³⁸⁷ “Bu iyi huyluluk ve güzelliḡi için Allah’a şükürler olsun; huy ve davranış güzelliḡiyle bütün iyi insanları geçmiştir.”

³⁸⁸ “Ayrılık acısından gönlüm yanıyor; keşke bu tanışmak hiç olmasaydı.”

³⁸⁹ “Burada ikamet edemem; zira ki çok önemli bir husus beni beklemektedir.”

³⁹⁰ önümdedür: derunumdudur İ

³⁹¹ “Dostların yardımı olmasaydı, bu bostandan isteyerek tek gül bile toplanmazdı.”

³⁹² “Yardım ve Allah’ın kullarının elinden tutmak senin hayat felsefen olursa, herhangi bir şeyden bağımsız oturabilirsin.”

کار تواز یار مکمل شود

مشکلات از همنفسان حل شود³⁹³

Pes evvelā cūvāne bu mūhimm iḥfāsında tamām ānd virdi ve mūbālāga bisyār ve tā'kīd-i bī-şumārdan soñra kendü sırrını anuñla ortaya getürdi (**K 57b**) ve eyitdi: İşitmişdüm ki bu nevāḥīde Ḥātem-nām kimse vardır ki cūvānmerdi ve fütüvvet lāfını urup da' vīyi merdum-nūvāzı ve iḥsān u mürüvvet üzeredür. Andan ötrü şāh-ı Yemen göñlinde bir dağdağa ve ḥātırında bir ḥadişe vuḳū' bulmuşdur ve ben bir merd-i perīşān rūzgārum ve ma'āşum düzdi ve 'ayyārılığdur bu emirde beni Yemen sultānı ṭaleb idüp māl-ı firāvān u metā'-ı bī-pāyān va' de buyurmuşdur şol şartıla ki Ḥātem'i peydā idüp ḳatlı idem ve bāşını tuḥfe yirine melik-i ḥuzūrına iletem ben daḥi żarūret ü vech-i ma'īşet ucından bu şūreti ḳabūl etmişim ve bu ḳabīle içine gelmişim ḥālā ne Ḥātem'i bilürüm ve ne menziline yol bulurum. Senüñ dervīş-pervār ve ğarīb [**İ 45b**] nūvāzılığundan 'acayib ü ğarīb olmaya ki Ḥātem'i baña gösteresin ve anuñ ḳatlınde medetkārılığ şartın yirine getüresin tā ben eyledüğüm 'ahd 'uhdesinden ṭaşra gelmiş ve sāye-i devletiñde şāh mevā'īdinden beḥre almış olam. Cūvān-ı zīşān çün bu sözleri istimā' buyurdi. Tebessüm gösterüp bu cevābı eyledi ki

Beyt

بخندید و گفتا که حاتم منم

سر اینک جداکن به تیغ از تنم³⁹⁴

ve ibrām ḳıldı ki: Ey miḥmān! Yuḳaru dur ve bāşumı tenümden ayur götür tā şāh-ı Yemen maḳşūdı vāşıl ve senüñ daḥi murāduñ ḥāşıl ola.

Beyt

چو حاتم بر ازاد کی سر نهاد

جوانرا بر امد فغان از نهاد³⁹⁵

(**K 58a**) ve eyitdi:

Naẓm

اگر من کلی بر وجودت ز نم

نه مردم که در پیش مردان ز نم³⁹⁶

دو چشمش ببوسید و در بر گرفت

³⁹³ “Seninle birlikte nefes alan yakınların, dost ve arkadaşların yardımıyla; problemlerin çözülüp işlerin son bulacaktır.”

³⁹⁴ “Gülerek Hâtem benim dedi, şimdi kılıcınla kafamı kes.”

³⁹⁵ “Hâtem cömertliğe teşebbüs edince; genç içten bağırdı, figan etti.”

³⁹⁶ “Eğer senin için bir şey yapıyorsam, başka adamların yanında yapacak biri değilim.”

وز انجا طريق يمن در گرفت³⁹⁷

Hâtem daği zād u rāhileden esbāb-ı rāh teḥīyye gösterüp anı revāne itdürdi ve ‘ayyar pīşe ba‘d ez-kaṭı‘ rāh pādişāh nazarına irişdi ve şüret-i ḥāyāli ne kim vākı‘ olmuş ise ‘izz-i ‘arza ulaşdurdı. Melik vech-i kerem ve ṭabī‘-i munşif ve āzāde ki ve civān-merdi ṭariķından muķarrer u mu‘arref oldı ki tā bu mertebede lüṭf u kerem ‘ālemiyāndan hiçbir kimsenin ḥaddi ve bu meşābede fütüvvet ü seḥāvet ādemiyāndan bir ferdüñ maķdūrı degüldür ve riyā ile bir de iş biter degüldür ki Hâtem'de bu mürüvvet ve seḥāvet ve merdümü ve fütüvvet-nāmı beyḥude olmuşdur.

Beyt

هست جوانمرد درم صد هزار

کار چو باجان فتد انجاست کار³⁹⁸

Cavāhirü'l-emān nām kitabda getürmişlerdür ki çün Hâtem vefāt etdi ve ānı defn eylediler. Kaṣā ile anuñ ḳabri seylāb mevanda vākı‘ düşdi evķātdan bir vaķtde ‘aẓīm yağmurlar yağup bir [K 46a] hevl-nāk sel gelüp yakın irişdi ki ḳabr-i Hâtemi vīrān ide. Bu ḥālden çün oğlı vāķıf oldı diledi ki anuñ ḳālebini bir mevzi‘ye daği naḳl ve taḥvīl itdüre tā bu āfetden emīn ola çün Hâtem'in ḳabrini açdılar gördüler ki a‘zāsı birbirinden aşığa dökülmüş illā sāğ eli hiçbir nev‘de (K 58b) tağyīr-peẓīr olmamiş ve evvelki ḥāli üzre ḳalmış. Hāḳ andan müte‘accib olup ol şüretde ḥayretde ḳaldılar ve nazarcılar meyānında bir pīr-i şāḥib dil eyitdi: Ey ādem oğlanı! Bu ma‘nīde müte‘accib ve selāmet-i dest-i Hâtemde müteḥayyir olmayasız ki bu eliyle sāyillere ol çok ‘aṭālar itmişler, felā-cerem ol ḥayr u kerem ḥimāyetinde selāmet üzre kalmışdur pes her-gāḥ ki putperest olan bir kāfir eli seḥāvet vasıtasıyla dökülmek ve erimek ḥalelinden sālim ḳalur ‘aceb degüldür ki Hūdāperest olan mü‘miniñ teni ḥāḳ-ı Hūdā'ya seḥā vü iḥsān vesīlesiyle āteş-süzān ve dūzaḥ-ı bī-kerān yaḳması āfetinden emīn ü sālim ola şol cihetle ki ḥuşūl-ı devlet-i cāvīd ḳavā‘ id-i ḥayr u iḥsān temhīdi birle bağlanmışdur.

Beyt

دولتيان رخ زكرم تافتند

دولت باقي زكرم يافتند³⁹⁹

³⁹⁷ “İki gözünden öpüp ona sımsıkı sarıldı, oradan da Yemen yolunu tuttu.”

³⁹⁸ “Yüz binlerce cömert adam vardır etrafımda; yeri geldiğinde düşünmeden canlarını vermeye hazırlar.”

³⁹⁹ “Güç, kudret ve devlet sahibi olanların yüzü keremden renklendi; kalıcı devlet ve kalıcı gücü de yine keremden buldular.”

tuğrālaya,āmīn. **Bāb-ı Bist ü Dvüm Der-Tevāzu'**; tevāzu' rıf' ate sebebdür ki hadīse gelmişdür:⁴⁰¹ من تواضع لله رفعة الله ya'nī her kim Allāh için ten alçaqlığını göstere ve mütekebbir olmaya Hüdā Te'ālā ve teḳaddes anı ulūlayup yukaru ḳaldırur ve derecesini bülend itdürür.

Beyt

تواضع زکردن فرازان نکوست

زروی شرف سر بلندی دهد⁴⁰²

Naşir bin Aḫmed mülük-ı Sāmāniyyedendür kendü oğlına vaşiyet eyledi (**K 59b**) ki ey ferzend-i dil-pesend bu memleket ki çok meşāḳḳat ile ele getürmişüm ve bu saltanat ki 'ömr-i 'azīzümü anuñ ḳavā'id-i temhīdinde şarf itmışim eger dilerseñ saña yıllarca kala. Hāzīne üzre i'timād eyleme ki māl-ı ma'rız zevāldedür ve leşkere gönül bağlama ki merd-i sipāhi münḳalibü'l-aḫvāldür ve devām-ı milk üzrede dāyine ki elden ele intikāldedür. Hemīn gerekdür ki ḳıyām-ı hükmi lütf u kerem üzre gösteresin ve tevāzu'vü faẓluñ artırasun ki kerem ü [**İ 47a**] tevāzu' ḳalkuñ gönülllerine iki duzaḳdur. Her kim bu iki dāmdan birine şayd ola hergiz ayrıлмаğa meyl itmez ve ḫazret-i seyyid-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurduğı **سید القوم حادماً الفقراً** ibāreti bu ma'nī-i meş'ardur ki her-gāh ki kimseye ḫizmetle tevāzu' gösteresin anuñ gönli senüñ şayduñ olur ve senüñ muḫabbetüñ dāmına bağlanur pes ol senüñ maḫkūmuñ ve sen anuñ maḫdūmı ve ol senüñ şayduñ ve sen anuñ seyyīdi olursın.

Beyt

تواضع هرکه دارد سر فرازست

بروی اودر اقبال بازست⁴⁰³

ve tevāzu' oldur ki bir kimse kendü miḳdārını ḡayrdan kemter görmekdür ve kendü 'izzet ü ḫürmetini bir ḫarafa ḳoyup ḡayrıları 'azīz ü muḫterem bilmekdür ve bu ma'nīden şol kimse ictināb gösterür ki anuñ şeref-i zātı vü ulüvv-ı ḳadri iştibāh mi'razında ḳalmış ola ve ulular kendüyi medḫ itmez birbirini dāyima medḫ itdüğü (**K 60a**) cihet-i tevāzu' dandur. Fe-emmā ol ki fī-nefsü'l-emr bazarun ḳadr ü 'alī himmetdür tevāzu' dan hiç üşenmez. Zīrā ki tevāzu' anuñ celālet ü büzurgiden zerre ḳadar noḳşan itmez. Belki ḫālīḳ u ḫalāyīḳ ḳatında anuñ ebhet ü şevketi artar.

Mışrā'

⁴⁰¹ "Alçak gönüllü olanı Allah yüceltir."

⁴⁰² "Alçakgönüllülük seni yükseltecektir; şerefini arttırarak başını dik tutmanı sağlayacaktır."

⁴⁰³ "Alçak gönüllü olmayı bilenlerin başı diktir; şans ve fırsatların kapısı ona her zaman açıktır."

تواضع کردن فرزانانکوست

ve bu maḥalde ma' lūm olur ki tekebbürlük nāqışlar ve sākıtlar ḥaşāişindendür ve anlaruñ andan ğarażı kendü nokşānını anuñla örtmekdür. Lemmā ḥaḳıḳatde kendi ḳabāḥatini āşikāre itmekdür ki kibr ādemīsi ḥor ve bī-miḳtār eyler. Nitekim iblīs kendüye kibri ve ğayra ḥorlığı revāğörmekle la'net ü ḥorluḳ ṭavḳı aña yol buldı.

Nazm

تاتوانی نکرد کبر مکرد

متکبریری ز کبر نخورد

کرتوبی کبروبی ریاباشی

خاص درگاه کبر ریاباشی

ve tevāzu' herkesden zībā görünür ve ehl-i [İ 47b] devletden zībāterdür. Zīrā ki ululuḳ pīrāyesi tevāzu' vü taḥalluḳdur. Nitekim pādişāhı medḥ itseler dervīş nihād ve göñli alçaḳ ulular zümresindendür. Ḳadḥ itseler tekebbürdür ve alçaḳlar ravī i' dāndur derler. Eger andan ḥüb u maḳbül şıfat ve bundan mezmūm ve nā-ma' ḳül ḥaşlet olsa medḥ ü zemde anı ıtlāḳ iderlerdi. Getürmişlerdür ki ulūlardan bir kimse Hārūn'ul Reşīd meclisine geldi. Ḥalīfe anuñ için ayak ḳalkdı ve ta' zīm eyledi ol ulu eyitdi: Ey Ḥalīfe! Pādişāhlıḳda bu tevāz' un saña pādişāhlıḳdan yegdür. (K 60b) Ḥalīfe eyitdi: Gerçek buyurduñ ziyāde söyle eyitdi: Her kime Ḥaḳ Subḥānehu ve Te' ālā māl ve cemāl ve ululuḳ virür ve ol ululuḳda Ḥaḳ ḳüllerini oḥşar ve iḥsān idüp kendü cemālinde pākılık iḥtiyār eyler ve ululuḳda tevāzu' ve göñül alçaḳlığını gösterür. Ḥaḳ Te' ālā celle celālühü vü' amme nevālühü anı kendü muḥliş dostlarından ' add ider. Harūn'ul-Reşīd devāt u ḳalem ṭaleb kıldı ve kendü eliyle bu sözleri yazdı ve anı bizzāt yazmaḳlıḳ daḥi ḥalīfenüñ' alāmet-i tevāzu' add olundu.

Nazm

زیرکان از موده اند بسی

از تواضع زیان نکرد کسی⁴⁰⁴

Ez-tevāzu' bülend gerded nām vü zī-tevāzu' resīde end bekām mütevāzī' büzurgvār būd mazḥar-ı luṭf-ı gered kār būd ve tevāzu' vü iḥtirām eşrāf-ı enām ve sādāt-ı ' izām ve ' ulemā-i a' lām ve meşāyiḥ-i kirām ḥaḳḳında i' tibār-ı tamām ve maḳbūliyyet-i mā-lā-keḻām dutar ve mūcib-i irtifā'-i livā-i devlet mütevāzī' olmakdur. Lemmā ḥasen-i Sişānī raḥmetu'llāhi ' aleyh Reşīd ḳatına geldi ve reşīd aña çok ta' zīm gösterdi ve āyaḳ üzre durdu ve kendü yerinde yer gösterdi ve çün girü

⁴⁰⁴ "Akıllı insanlar defalarca denemişlerdir, alçaḳ gönüllülükten kimse zarar etmemiştir."

‘avdet buyurdu. Müşâi‘h resmi üzere bir [İ 48a] niçe qadem anuñla yürüdi. Havâşdan biri eyitdi: Tevâzu‘ki halîfe gösterdi mehâbet-i hilâfet qalmadı. Reşîd cevâb eyledi ki: Ol mehâbet ki tevâzu‘itmek ile zâil olur. Nâ-bûd u nâ-peydâ olmaq yegdür ve ol hilâfet ki ulular (K 61a) ihtirâmıyla eksilür kâste vü mahv olmak yegdür.

Beyt

قدری که بتعظیم کسان کاسته کردد
مردم بچنان قدرکی اراسته کردد⁴⁰⁵

Getürmişlerdür ki İsmâ‘îl Sāmānī pādişāh-ı Hōrāsān ve hayl-i sāmān üzere sultān idi. Bir gün anuñ qatına bir ‘ālim geldi aña çok ta‘zīm eyledi ve çün gitdi veche müşâ‘ih yedi adam arduca yürüdi ol gice hâzret-i resûl şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem vâq‘asında görüdi kendüye ider: Ey İsmâ‘îl! Benüm ümmetüm‘ulemāsından birini ‘azîz dutmuşsin Rabbü'l-‘izzet hâzretlerindendür hevâset itdüm; tasını iki cihānda‘azîz eyleye ve anuñ ardınca yedi qadem gitmişsin dilek eyledüm tā yedi kimesne senüñ neslünden pādişāhlık eyleyeler ve bu iki du‘ā senüñ hākuñda müstecāb oldu ve ‘alāmet-i tevâzu‘dandur ve sülehāya ve ‘ulemā-i dīn ü dervīşān-ı şāhib yakīn şöhbetine meyl eylemek. Lemmā ol cemā‘atden olmaya ki kendüyi ‘ulemā-i Rabbānī ve şülehā-i hāqkānī şüretinde hālkā göstereler ve hütām-ı fānī tam‘ı ucından hāq sözleri hoş-āmed zīver ile tezvīr ideler. Belki ol kimse şöhbetine varmaq gerek ki hālkūñ şöhbetini kārih göre ve bir kimseye i‘tikād itmek gerek ki aña i‘tikāt eyledüğünü kimsenüñ dilemeye. Getürmişlerdür ki çün Abdullah Tāhir Hōrāsān hükümetine geldi ve Nīşābūr'da (K 61b) nüzül buyurdu‘ayān u ešrāf anuñ selāmına geldiler bir haftadan şöñra sū‘al buyurdu ki: Hiç kimse var mı bu şehirde benüm selāmıma gelmemiş ve bizi şormamış ola? Eyitdiler: [İ 48b] Her kim bu şehirde bir ism ü resm dutar sizi şormuş ve meclis-i şerīfīñüze irişmişdür. İllā iki dervīş ki her biri bir gūşede oturmuşlar ve īn ü an müşāhedesi hevesinden geçmişler ve gāvga-yı hālkdan qurtulmuşlar ve hāqkūñ zikr ü fikrine peyveste olmuşlar.

Nazm

معتكف صومعه كبريا
شسته دل از صورت كبر و ريا⁴⁰⁶

ديده نه و کون و مکان در نظر

⁴⁰⁵ “İnsanoğlunun karşısında eğilip kalkmaktan azalan değer... Halk bu değer ile ne zaman süslenecektir?”

⁴⁰⁶ “Allah için köşeye çekilen, Allah yolundan normal hayatından vazgeçen kişi, gönlünü kibir ve iki yüzlülükten arındırmıştır.”

بال نه و جمله جهان زیر پر⁴⁰⁷

‘Abdullah sordı ki bunlar kimlerdür: Eyitdiler Aḥmed-i ḥarab u Muḥammed-i EslimṬūsī ki ‘ulemā-i Rabbānī vü füzela-i ḥaḳḳānīdirler ve selāṭīn ü ümerā dergāhına tereddüd göstermezler. Buyurdu ki: Anlar bizüm sılāmıza gelmezler ise biz anlaruñ sılāmına varuruz. Pes süvār olup Aḥmed-i ḥarab ḳātına geldi. ‘Askerden biri segürdüp ‘Abdullāh Ṭāhir geliyor didi. Aḥmed firāre mecāl olmayup ‘Abdullāh anı ḥānesi içinde buldı ve Aḥmed ayaḳ üzre durdı ve bir müddet bāş önüne dutdı ve ‘Abdullāh daḥi önünde durmuş idi. Ba‘dü'l-ḥamd ḥarab bāş ḳaldurdu ve eyitdi: Ey Oḡul! Ṭāhir işitmiş idüm ki bir merd-i nīgū-ḥūy ve ḥūb-rūy (K 62a) ve ḥūb-menẓursın ve şimdi gördüm ki andan ḥūb-raḳsın ki dirlerdi imdi bu güzel yüzüñ Ḥüdā'nuñ buyurmaduḡıyla çirkin ve nā-ḥūb eyleme ve buncılayın gül-i ruḥsāreyi āteş-dūzaḥe lāyīḳ görmeyesün ve du‘ā idüp yüzün ḳibleye döndürdi ve namāza durdı. ‘AbdullāhṬāhir daḥi giryān giryān ḥāneden taşra oldı ve Muḥammed-i Eslim ḳātına vardı ve ne ḳadar durdı Muhammed Eslim namāzdan fāriḡ olmadı ve cevāb virmedi kendü de eyitdi: Çāresi şabr itmekdür tā cum‘a gün namāza teveccüh göstere şāyed mülāḳāt müyesser ola çün rüz-ı āzīne oldı ‘Abdullāh Ṭāhir bir gūşede durdı ve şeyḡ namāza taşra geldi ve [İ 49a] çün gördi ki atlar üzerinde urdurmuşlar. Hemān vāḳı‘ olduğu yirde tevaḳḳuf gösterdi. ‘Abdullāh Ṭāhir merkebinden nüzül ḳıldı ve Muḥammed Eslim önine gelüp ta‘zīm ü ikrām ile selām virdi. Muḥammed Eslim şordı ki ne kimsesin ve ne iş dutarsın? Eyitdi: ‘Abdullah Ṭāhir'im ve seni ziyārete gelmişim. Eyitdi: Senüñ benümle ne işüñ var ve benüm senüñle meşāliḥüm nedür? didi ve yüzün dīvāra döndürdi ve ‘Abdullāh'a baḳmadı ve ‘Abdullāh ilerü durup ḥāḳ-i ḳademine yüz urdı ve münācāt ḳıldı ki: İlāhī seyyīdī vü Mevlāyī işbu ‘azīz senüñ rızāñ ucından (K 62b) biz ki senüñ ednā ḳulunız bizi düşman dutar ve ben anı ki senüñ güzīde ḳuluñdur senüñ rızāñdan ötüri dost dutarum. O düşmanlık ve bu dostluk ḥürmetine ki senden ötüridür bu yaramazı ol eyünüñ yüzi şuyına maḳbūl eyle. Hātīf'den bir āvāz geldi ki: Ya eksiklügiñe mu‘terif ḳulum başuñı ḳaldur ki senüñ günāhlaruñı anuñ‘ ibādeti kārında eyledüm.

Nazm

اكر كه ما بدان روز كاريم

وليكن نيكو انر دوست داريم

چه باشد در كره بد انر ادر قيامت

⁴⁰⁷ “Gözünü aç ve kâinatı gör; kanat aç ve cümle âlemi kanatların altına al.”

به نيکان بخشد از راه کرامت

Mesnevî

Ey nicesin meşeli kânuñ nâmı yoğ

Halk içinde āb-ı yek āşāmı yoğ

Gerçi nās içre durur bî-neng ü nām

Lîk der perde dutar serr içre cām

Cān ü ten ol cām için vir ey peser

Bî-cihād ü bî-şabr olmaz zafer

Getürmüşlerdür ki selātin-den biri bir dervîşi görmege geldükde ol dervîş fi'l-hāl secde-i şükr eyler. Pādişāhun vezîri şorar ki: Secde-i şükri ne için eyledüñ? Eyitdi: Hâlik u rāzıkūma sipās u sitāyiş andan ötrü yerine getürdüm ki *نعم الامير علي باب الفقير وبسال فقير علي باب الامير* kavlince sulţānı benüm yanına getürdi ve beni sulţān katına [İ 49b] iletmedi ki şāhān-ı cihān dervîşān yanına gelmek ‘ibādetdür ve āzāde-gān u dervîşān bāb-ı şāhān içine (K 63a) dāhil olmağ ma‘şiyet-i bî-pāyāndur Pes çün sulţāna bir tā‘at hāşıl olup bizden ma‘şiyet hāşıl olmadı. Şükr-güzārlik u sipās-dārlik maḥallî degülmidür?

Nazm

اگر دم زدرویش پرسى زنى

زر فعت قدم فوق كرسى زنى⁴⁰⁸

كسى كاستعانت بدرويش برد

اگر بر فريدون زداز پيش برد⁴⁰⁹

Bāb-ı Bîst ü Süvüm Der-Emānet ü Diyānet;‘ulemā-i dīn ü ‘urefā-i ehl-i yaqīn dimişlerdür ki: Emānet hîşāl-i ḥamīdeden bir rekin-i i‘zām ve diyānet aḥlāk-ı pesendīdeden bir aşl-ı muḥkemdür ve imānuñ bünyādı emānet birle tamām olmuşdur. Nitekim *الایمان امانت هله* buyurulmuşdur ve kavā‘id-i şer‘-i şerīf revātib-i diyānet hıfzıyla niḫām-pezīr olmuşdur.

Nazm

شرع كه بنياد صيانت نهاد

⁴⁰⁸ “Eğer bir gün derviş olmaya teşebbüs edersen; mevki olarak kürsünün üstünde (en yüksek makamda) yer alırsın.”

⁴⁰⁹ “Dervişten yardım isteyen kişi; efsanevî Feridûn ile yarışsa da onu geçecektir.”

قاعده دین بديانت نهاد⁴¹⁰

دردولت از میل امانت بود

از شرر دوزخ امانت بود⁴¹¹

Her bir gerdār ki aña nazār idesin ve her görmek ve işitmek ve tutmağ ve varmağ eṭrāfını teemmül idesin. Her biri ḥadd-i emānete ve ḥadd-i ḥıyānete yüz dutar ve her ni‘met ki rabbü'l-‘izzet kendi ḫulūna kerāmet buyurmuşdur be-ṭarīḫ emānet virmişdür ki hem girü ol emānetden su‘al itse gerekdür. İmdi ol emānete hiç vechle ḥıyānet revā degüldür. Meşelā göz bir emānetdür ki anuñla āsar-ı ḫudrete bağalar ve ḫulağ bir emānetdür ki **(K 63b)** anuñla Ḥağ kelām işideler ve zebān bir emānetdür ki anuñla Ḥağğ'ı zıkr ideler. ve el bir emānetdür ki anlar ile Ḥağ ne ise ol nef‘ī dutalar ve ayağ bir emānetdür ki rāh-ı Ḥağ'da sülük itdüreler ve her nesne buña göredir ve çün bir kimse ḥarāma nazār şalar ve nā-şāyeste aḫvāl istimā‘ına ḫulağ açar ve zebānla dürüğ u bühtān vü nā-vārid kelimāt eyler ve mü‘minler ve ğayr ḫağkuñ izā **[İ 50a]** vü āzārına el uzadur ve ayağlar ile ḥarām olan yerlere sülük eyler. Elbetde emānet-i İlāhī'ye ḥıyānet itmiş olur. Nehy-i Rabbānī ki ⁴¹² یا عیها الذین امنوا لاتخونوا اللہ وتخونوا انفسکم⁴¹³ naşş-ı şerīfi işitmiş olur.

Nazm

ای شده زایمان و امانت بری

دین تو فارغ زدیانت کری⁴¹³

ترس نداریکه فنا بیست هست

شرم نداری که خدای بیست هست⁴¹⁴

ve selāṭine bu emānetler muḥāfazātından soñra bir emānetüñ daḫi ḫıfzı lāzımdur ki ol mülāḥazā-i aḫvāl-i re‘āyā ki ve dā‘i-i ḥazret-i ḫālīḫu'l-berāyādur. Eger anlar muḥāfazātında daḫi nev‘ā tağşīrat göstereler emānet ü diyānet erkānına ḫuşūr u noğşanlığ yol bulmuş olur. Nitekim ḫükemā dimişlerdür: Eger pādīşāh bir ‘āmili ki zālīm ola bir ‘amele göndere ve ra‘ıyyet müḥimmātına bir sitemkārı ḫavāle buyura ra‘ıyyet ḫağğında ‘alāmet-i ḥıyānet itmiş olur. Anunçün ki **(K 64a)** bir sitemkārı

⁴¹⁰ “Din ki insan hayatının korumasını temel almıştır; dindarlık ve inanç üzerine kuruludur.”

⁴¹¹ “Devlet ve büyüklüğün kapısı da bir şekilde emanettir; cehennemdeki ateşin bir parçasıdır.”

⁴¹² “Ey iman edenler! Allah'a hainlik etmeyin.” (**Kur’ân**, Enfâl, 8/27).

⁴¹³ “Ey insan, iman ve emaneti korumaktan uzaklaşmışsın; sözde dinin var, fakat dinin dindarlık ve inançtan boşalmıştır.”

⁴¹⁴ “Fani olduğunuzu bildiğiniz halde korkmuyorsunuz; Allah’ın varlığını bile bile yokluğunu öne sürmekten utanmıyorsunuz.”

zu‘afā vü‘acūze üzre müstevlī eylemek ıurdı ıoyuna ıobān eylemek gibi bir hıyānetdür.

Nazm

ستمكارهكو كيست باداروكير
ر عيت هممكوسفند فقير

چوپسرندين كوسفند ان بكر ك
فتادند اندر بلاي بزر ك

Bir dađı mulāhazā-i diyānet lāzımdur ve diyānet muhāfazāt-ı emānetdür ki ol bende ve Hüdā mābeynindedür ve kimse anuñ üzre muṭṭali‘ olmaz meger anı izhār eyleyeler muṭṭali‘ olalar ve Őiyānet-i kånūn emānet ü diyānet mūcib sa‘ādet-i ? ve huşul-i rızā-yi Hüdāyī'dür.

Beyt

بيديانت نهدني بر مر ادست نهدين
درديانت كوش تادنياو دين كيري بدين

ve hemīŐe merdum-ı mütedeyyin mūkerrem ve herkes ıatında ‘azīz ü muhṭerem olur. Getürmişlerdür ki: Evvel zamānda NūŐirevān-ı ‘ādil ki henüz reāyat-ı ‘adālet kıldırımıŐ idi ve kār-ı ra‘iyyete ‘ayŐ u ıarab birle iŐtiğāl-pezīr olımıŐ idi. Anuñ [İ 50b] ıoñşuluğında kerem ile meşhūr bir merd-i meydān var idi ki mihṃānlar re‘āyatı ve misāfirler murā‘ātı ile mevşūf u meşhūr idi.

Beyt

باحسانش فقيران شاد كشته
ز بند احتياج ازاد كشته⁴¹⁵

Muttaşıl havān-ı ihsān düşdürdi ve hāŐ u ‘āmı ıonuđluğā getürürdi ve ıün anuñ āvāzesi merdümi ve merdānelikle yücelendi ve anuñ civānmerdliğı efvāh nās içre ıavlandı. NūŐirevān-ı (K 64b) cihet-ı imtiḥān-ı merd-i deryā-dil libās-ı bāzergānān giydi ve menziline gelüp mihṃān oldı ve mīzbān anı bilmeyüp ‘ādeti üzre ıarīk-i tekellūf yirine getürdi ve deķāyık-ı mürüvvet ü levāzım-ı ziyāfetden bir nükte aŐağā ıomadı ve mihṃānı bir Őuffaya getürdi ki ol Őuffanuñ pencereleri üzüm⁴¹⁶ bağına nāzır idi ve engūr-hā-yı laṭif kemāle yitişmiş aŐmalar üzerinde görünmiş idi. Őoḥbeti ol Őuffada eylediler ve mīzbān ol kadar tekellūf gösterdi NūŐirevān müte‘accib olup meclis Őoñunda eyitdi: Ey Hū‘āce! Ben merd-i bāzergānım

⁴¹⁵ “Onun iyiliklerinden ve yardımlarından fakirler sevinmiştir, ihtiyaç bendinden kurtulmuşlardır.”

⁴¹⁶ üzüm -İ

ve senüñ fütüvvet ü cüvānmerdliğüñ āvāzesine gelmişim ve saña taşdı^ç virdüm ve senüñ haqqında kerem ü ihsāndan ki işitmişdüm Mışra^ç

چون بدیدم هزار چندان

ile ta^ç bīr idüp seni Hüdā'ya ışmarladım baña bir hüküm buyur ki senüñçün ne tuhfe gönderem ve ne hedıye tertīb gösterem? Mızbān eyitdi: Ey H^çāce! Senüñ devletünde dükeli esbāb müheyyādur Ammā çün perde-i vahşet ortadan ref^ç ü resm oldur tekellüf aradan gitdi. Eyitdi ki: Tāze üzüme meylüm vardur. Eger sizi bir bağa ilemeler yāhud teberrük resmi üzre getüreler bir miqdār tāze üzüm gönderesin. Nüşırevān eyitdi: Senüñ bağında üzüm bī-nihāyedür, gördüm. Niçün ol üzümden yemezsin? Eyitdi: Ey H^çāce **(K 65a)** bizüm pādişāhımız **[İ 51a]** merd-i zālīm ü ğāfildür. Ra^ç iyyet pervāsı anda yoqdur. Halkuñ bağlarında üzüm kemālini bulmuşdur ve henüz ol kimseyi ta^ç yīn itmemişdür faqir anuñ bağların taşşır? eyleye ve aşırilenmedin ben üzüm yimekten maħrūmum şol sebebden ki anuñ haqqı bu bağda vardur. Eger üzüm yirsem hıyānet itmiş olurum ve benüm mezhebimde hıyānet ü bī-diyānet harāmdur ve çün kurve? görünür bāğ kapusın bend idüp mühürlerüm ve hıç āferıdeyi bağ içine girmege kımazam tā ol vaqt ki pādişāh kendi aşırın alur ol zamān ben dağı üzüme el uzadurum. Nüşırevān çün bu hikāyeti işitdi, ağladı ve eyitdi: Ol pādişāh-ı ğāşum ve ğāfil benim ve seniñ diyānetüñ sebebiyle h^çāb-ı ğafletden uyandum didi ve andan şoñra adl ü inşāf tarıķine sālİK oldı ve ol merd-i kāmil ve āğāhı mu^ç azzez ü mükerrem eyledi.

Қыта

از دیانت کارمی باید نظام

و زامانت مرد کامل می شود⁴¹⁷

Ahbārda gelmişdür ki Emīr Belh oğlı bir gün temāşāya taşra çıkup gezdi bir

dīvārlıķ üzerine düşdi. Nazarı birine doqındı ki zūnnār belde ve bir elde dutup dıraht-ı mīve ğarş idüp yürür. **(K 65b)** Emīrzāde eyitdi: Ey Pīr-i nā-bāliğ bir dıraht ki andan mīve yimeseñ gerek niçün dikersin? Pīr eyitdi: Ğayrılar dikdi biz yirüz, biz de dikerüz ğayrılar yisünler ve şāyed ki bize de yimek naşīb ola. Emīrzāde nevreside bir cüvān idi naħvet ü ğurūrdan talāķa şart idüp yemīn itdi, sen bu bağdan mīve yimezsın didi. Pīr şordı ki bu kimdür? Eyitdiler: Belh pādişāhınuñ oğlıdur. Bir müddetden

⁴¹⁷ “Dindarlıkla, dini tam anlamıyla uygulamakla bir iş düzen bulur; bir insan emanete sahip çıkmayı becerirse gerçek mert olur.”

şoñra emîrzâde gür sipahşılığ hevâsına düşdi ve süvâr olup kendü kevkebesiyle sürüp giderken begâyet dil-güşâ ve ravza-i hoş hevâber bâğ ra' nâ gördi.

Naẓm

درختانش همه بالا کشیده

بر ایشان میوهای خوش رسیده⁴¹⁸

[İ 51b]

بیالای درختان سر افراز

نواخوان کشته مرغان خوش آواز⁴¹⁹

Bâğ içine girdi. Zünnâr-beste bir pîr gördi ol bağ içre dolanur. Pîr emîrzâdeyi emîrzâde pîri teşhîş itmedi. Pîr-i naḥîf bir ṭabağ dolısı mîve laṭîf dirüp önine getürdi. Emîrzâde tenâvül-i mîveye aġâz itdi ve birâzın pîre virdi ve eyitdi: Sen daḥi bizümle ittifağ göster ve bu mîveden tenâvül eyle. Pîr ol mîveyi mülâzımlarına virdi ve eyitdi: **(K 66a)** Bize bu aġaçlardan mîve yimek yaramaz. Emîrzâde niçün didi, pîr eyitdi: Şol cihetle ki ben bu mîveyi ġarş itdügimde püser-i Emîr Belḥ bu yire irişdi ve baña dıraḥt dikmesinde serzeniş itdi ki 'ömr geçürüp maḳpera kenârına gelmişsün ne için ṭül-ı emel dutarsın ki bu sinde dıraḥt dikersin bunuñ mîvesi niçe yıldan şoñra olsa gerek. Ben daḥi anuñ kelâmına bir cevâb didüm. Ol daḥi ṭalâḳa şart itdi ki sen bu mîveden yimezsen dimekle ben ol ḥürmetle şâyed ki zinde olup avlanmış ola bu bâġuñ mîvesinden yimezem tâ aña ṭalâḳ vâḳı' olmaya ve ben diyânet 'uhdesinden ṭaşra gelmiş olam. Cüvân eyitdi: Ey pîr-i hoş ḳadem! Ol emîrzâde benim ve ol and ü sevgendi ben itmişüm ve ol diyânetden ötri ki sen öründülmişsün kendi vezâretüm saña tefvîz itdüm. Hiçbir müḥimmde senüñ meşveretüñsüz şurü' itmesem gerek. Pîr tâ mellden şoñra bâşın ḳaldırdı ve eyitdi: Pâdişâh müslümân ve vazîr-i kebir revâ degüldür deyüp zünnârı kesdi ve kelime-i şehâdet zebân üzre revân ḳıldı ve diyânet bereketiyle şeref-i [İ 52a] İslâm'la müşerref oldı ve ulü mertebeye yetişdi.

Beyt

کر علو قدر خواهی از دیانت رخ متاب

باتو کفتم کفتمی والله اعلم بالصواب⁴²⁰

(K 66b) Bâb-ı Bîst ü Çehârum Der-Vefâ vü 'Aḥd; ve vefâkâr-ı civânmerdân-ı şaḥib kemâldür ve ḥâsen 'ahd-i ḥişâl-i merdüm-i sûtüde ḥâl ve bir 'ahd ruḥsâresi ki ḥâl-i vefâdan ârâyiş bulur. Hiç kimsenüñ murğ-ı dili anuñ

⁴¹⁸ "Aġaçları hepsi yüksek; üzerlerinde olmuş ve güzel meyveler..."

⁴¹⁹ "Göklere yükselen aġaçların üstünde; güzel sesli, hoş öten kuşlar..."

⁴²⁰ "Eğer en yüksek makamlara ulaşip değerli biri olmak istiyorsan, dinden yüzünü çevirme; ben sana söylemem gerekeni ilettim, daha iyisini Allah bilir."

muḥabbeti dāmı riştesinden boyun bükmez. Nitekim Ḥaḳ Subḥānehu ve Te‘ālā buyurur: ⁴²¹ يا ايها الذين امنوا اوفوا بالعقود ya‘nī Ey Mü‘minler! ‘Ahde vefā idün ki birbirinizle itmiş olasız ve bir yerde daḥi buyurur: ⁴²² اوفوا بعهدى اوف بعهدكم ya‘nī benümle ‘ahdüñüze vefā idüñ tā ki sizüñ de ‘ahdüñüze vefā idem ya‘ni ‘avzında cezā-yı ḥayr virem ve ḥadīşde gelmişdür:

⁴²³ لا دين لمن لا عهد له ya‘nī kemāl-i dīndārлық yoḳdur şol kimsede ki ‘ahdin yerinde degüldür.

Beyt

نیست بر مردم صاحب نظر
خدمتی از عهد پسندیده تر ⁴²⁴

Bir gün ḥazret-i İsmā‘īl şalavātu'llāhi ‘aleyh bir dostla hem-rāh oldu. Ol dost kendü ḥānesi ḳapusına irişdi. Ḥazret-i İsmā‘īl'e eyitdi: Senüñle hem-rāh olmaḡı severüm. Bir va‘de ile benümle ki bu mevzi‘de oturasun tā ben iḳerü ḥāneye dāḡil olam ve mühimüm var bitürem ve fi'l-ḡāl taşra gelem. Ḥazret-i İsmā‘īl va‘de (K 67a) eyledi ve ol mevzi‘de oturdu ve ol ḥāne iḳine giren kimesneye mühim-i küllī düşdi ve ḥazret-i İsmā‘īl ile olan ‘ahdi untdı ve bī-ḳāre kendü işine meşḡul oldu ve ḥānesinde bir ḡayrı ḳapu varıdı ol ḳapudan işledi. Üḳ günden şoñra evvel gördüḡi ḳapudan ḳıḳdı. Ḥazret-i İsmā‘īl'i ḥāne ḳapusunda oturur gördi eyitdi: Ey semere-i şecere-i ḡillet ve ey pesir-i pezir-i millet! Bu vaḳte deḡin bu yirde niḳün oturursın? [İ 52b] Eyitdi: Ol vaḳitden berü ki beni va‘de birle bu yirde ta‘yīn itdüñ, otururum ve dīde-i intizārı senüñ mu‘āvedetüñ yolu üzerinde ḳomışam. Eyitdi: Ḳün ben gelmedüm sen niḳün gitmedün? Eyitdi: Va‘de eylemiş oldum ve ḡaluf-ı va‘de itmek revā degüldür ve eger müddetlerce sen gelmeyedüñ ben bu yirde otururdum ve bu köyden gitmezdüm. Lā-cerem Ḥaḳ Subḥānehu ve Te‘ālā kendi kelām-ı şerīfnde ve furḳān-ı ‘azīmnde bu nev‘i şıfat anuñ ḡaḳḳında buyurmuşdür: ⁴²⁵ انه كان صادق الوعد ya‘nī ol şādıḳu'l-va‘d ve dürüst ‘ahd-i peyḡamberdür.

Beyt

از عهده عهد اکر برون اید مرد

⁴²¹ “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin.” (Kur’ân, Mâide, 5/1)

⁴²² “Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim.” (Kur’ân, Bakara, 2/40)

⁴²³ “Ahdi olmayanın dini de yoktur.”

⁴²⁴ “Erdemli insanlar için, verdiğin sözü tutmaktan daha iyi bir hizmet yoktur.”

⁴²⁵ “Gerçekten o, sözüne sâdıktı.” (Kur’ân, Meryem, 19/54)

از هر چه کمان بری فزون اید مرد⁴²⁶

ve andan şoñra ‘ahde vefā halka pesendidedür elbetde Hüdā ‘ahdine her nesneden pesendideterdür. Hikāyetü'l-şāliḥinde gelmişdür ki (K 67b) bir ḥācenüñ pārsā ve Hüdā tersin bir ḡulāmı var idi. Nā-gāh bu ḥāce bī-mār oldu ve Hüdā'ya ‘ahd eyledi ki eger bu hastalıqdan şifā bulam, ḡulāmı malumdan āzād idem. Bir zamāndan şoñra Haḡ Te‘ālā aña şifā düzī kıldı ve ḥāce ḡulāmdan gönül kıldırmayup āzād eylemedi. Bir kerre daḡi bī-mār oldu ḡulāma eyitdi: Var ṭabīb getür tā baña ‘ilāç kıla. ḡulām taşra gitdi ve girü geldi. Ḥāce eyitdi: Ṭabīb kıanı? ḡulām eyitdi: Ṭabīb söyler ki ol baña muḡālefet eyler ve ol ki ben aña direm vefā eylemez. Ben anı ‘ilāç itmezem. Ḥāce netīce üzre vuḡūf buldı ve eyitdi: Ey ḡulām! Ṭabībe eyit kim muḡālefetden ve naḡız ‘ahd itmekden girü döndüm ve tövbe eyledüm

Mışra‘

اکرم سربرود از سر پیمان نروم

ḡulām eyitdi: Ey Ḥāce! Ṭabīb eydür eger sen vefā şifatını önüne alursañ ve ‘ahde vefā iderseñ biz daḡi şifā vü şıḡḡat şerbetini erzānī dutaruz. Ḥāce ḡulāmı āzād eyledi ve ol anda şifā buldı.

Beyt [İ 53a]

اکر بعهد محبت وفا کنی باحق

ز روی لطف و کرامت وفا کند باتو

Getürmüşlerdür ki bir pādişāha bir meḡamm-ı şa‘b zāhir oldı. ‘Ahd eyledi ki eger Hüdā-yı Te‘ālā dil-ḡāhum üzre bu benim meḡammı revā iderse her bir noḡtadan ki ḡazāne içre dutarum, fuḡarā vü mesākīne kısmet gösterem. Haḡ Subḡānehu ve Te‘ālā ol mühimmi aña tüzlik üzre ḡublık ile kifāyet eyledi ve pādişāh kendü ‘ahdine vefā eylemek diledi. Ḥāzinī taleb kıldı ve buyurdı tā (K 68a) ḡızāne-i naḡvedi? ḡesāb eyleye ve ḡesābdan şoñra meblaḡ-ı küllī göründi. Erkān-ı devlet eyitdiler! Ey Melik! Bu miḡdār māl dervīşāne virilmek yamandır ki leşkeriyān bī-berk ü nevā ḡalurlar. Pādişāh eyitdi: Ben ‘ahd eylemişüm cümle bu malı erbāb-ı istiḡkākā irişdürem. Ümerā eyitdiler: ‘Ulemā fetvā virdiler ki mülāzımān-ı mülük daḡi erbāb-ı istiḡkākā dandır. Melik bu bābda müteḡayyir ḡaldı. Bir ḡurfe üzerinde oturmuş idi. Ol maḡalden bir dīvāne baḡlı geḡerken الدال على الخير كفاعله oḡudı pādişāh buyurdı ol dīvāneyi getürdiler ve dīvāneyi āzād idüp bu bābda anuñla müşāvere

⁴²⁶ “Bir kişi, verdiği sözün üstesinden geliyorsa, bu dünyada hayal edebileceğın her işın üstesinden gelir.”

buyurdu ve eyitdi: Ey Dīvāne! Ben Hūdā ile ‘ahd ü şart bağlamışdum⁴²⁷ çün mühimmi bitüre hazīnede naqd ne kadar tutarum anuñ yolına taşadduğ idem. Bu zamān benüm mühimm kifāyet buldı ve murādum hāşıl oldu. Māl ü naqd çok görüldi. Ümerā ol cümle mālūñ infākına rāzı degüllerdür. ‘Ulemā dañi anuñ istihkākını sipāhīlere şāit idiyorlar, sen ne dersin? Dīvāne eyitdi: Ey Melik! Ol vaqt ki ‘ahd ü nazar itmişdüñ ki malı dervīşāne virem. Sipāhi t̄āifesin hātıra getürdün mü? Eyitdi: Hemān gedāyān u muhtācānı hātırumdan geçürmüş idüm. Dīvāne eyitdi: Pes bunlara [İ 53b] vir ki demiş ve hākiruñdan geçürmişsün (K 68b) ümerādan biri eyitdi: Hey Dīvāne: Māl bī-hud gidiyor ve sipāh t̄āifesi bī-berk ü nevā qalıyor. Dīvāne yüzini ol kimseden döndürdi ve eyitdi: Ey Melik! Ol kimse ile ki ‘ahd bağlamışsın anuñla bir ğayrı işüñ var mıdur? Eger ğayrı işüñ anuñla var ise imdi kendi ‘ahdüñ vefā eyle ve eger anuñla bir işiñ dañi yoğısa ve aña muhtāç olmazsuñ ne dilerseñ anı eyle. Pādişāh ağladı ve buyurdu ki ben aña bir mertebe muhtācum nefes almağda ve virmekde bile ihtiyācum añadur dedi ve buyurdu ki: Dükeli emvāl u hazāyīni fuqārā vü mesākīne kısmet eylediler.

Nazm

کسانی که فرمان روا کشته اند
مکرم زحسن وفا کشته اند⁴²⁸

وفاداری ایین شاهنشهیست

غم عهد خوردن زکار اکهیست⁴²⁹

ve ḥāsen ‘ahd ü peymān hiç kimseden anuñ gibi hūb görünmez ki selātīn-i cihāngīrden görünür. Zīrā ki anlaruñ sözleri herkesüñ mesāmi‘ine irişür. Aḥvālī dükeli mecāmi‘ vü mecālīsde söylerler ve mecmū‘-ı ḥalk anlaruñ ‘ahd u peymānı üzre ıttıla‘ bulurlar ve çün kendü ‘ahdlerini pāyāna irişdürmüş olmayalar. Dost u düşmanuñ aña i‘timādı qalmaz ve ‘anaşır-ı me‘ālī Hūşeng-i şāh veşāyesinde demiş ki ki: Ey ferzend-i dilbend! Ḥilāf va‘de itmekden ve naqzı‘ahd itmekden ictināb eyle ki anuñ şāmiyeti cümleden tīzrāk irişür.

Beyt

دست وفادر مکر عهد کن

⁴²⁷ bağlamışdum: idem İ

⁴²⁸ “Pādişāh olanlar, bir yerlerin hükümdarı olmuş olanlar; vefalı oldukları için büyük ve ihtişam sahibi olmuşlardır.”

⁴²⁹ “Vefalı davranmak padişahların davranışıdır, geleceği öngörüp onun için tedbir almak bilgeliktendir.”

تانشوی عهد شکن جهد کن⁴³⁰

(K 69a) Getürmüşlerdür ki Efrāsiyāb aḥvāl-i zālīm ta‘rīfnde ve ḥālāset-i mazlūmān tefahḥuşunda mübālağa-i bisyār gösterüp renc-i bī-şumār çekerdi. Bir gün nüdemādan bir cemā‘at eyitdiler ki: Bu bābda mübālağa gösterirsün ve temāşā ve ḥürremi ve kendü şafāñdan ḳalursun. Eyitdi: Kendü va‘deme ḥilāf itmege gücüm yitmez. Eyitdiler: [İ 51b] Biz senden hiç va‘de istimā‘ itmedük. Eyitdi: Pādişāhlık kendü zātında va‘dedür ve pādişāh zimmetine lāzımdur ki bu va‘deye vefā eyleye ve vefā oldur ki mazlūm dādını zālīmden ala ve her kim zāhiren ve bāḥinen bu ṭarīḳ üzere yürümezse va‘deye ḥilāf itmiş olur.

Mışra‘

خلاف وعده نیاید زاهل دین و دیانت⁴³¹

Bir ḥakīmnden su‘al eylediler ki: Eri ḳanğı şıfat‘azīz itdürür? Eyitdi: Va‘deye vefā eylemek ve ḥüsni-‘ahd fezāyilün biridür ki beḳā-yı cihān me‘ān bağlanmışdur. Zīrā medār-ı ‘ālem salṭanat üzerindedür ve medār-ı salṭanat leşker üzerinde ve mülük-u ‘ālem kendü ḥazāinini leşkeriyān u ḥaşem üzerine şarf iderler. Şol ümīdile ki ḥurūç düşmān vaḳtinde vefā eyleyeler. Eger resm-i vefā aradan ḳalka ‘iyāzübi’llāh ‘askerīden hiçbir kimsede i‘timāt u i‘tiḳād ḳalmazdı ve erkān-ı milk ü millet ḥelal-pezir olurdu ve ḡayrı sevdālarda ve mu‘āmelāt-ı zirā‘at ü ticāretde (K 69b) çoḳ‘uhūd u ‘uḳūd vāḳı‘dur. Eger vefāya irişmeyeydi cihānuñ nısq u nizāmı maḥv u nā-būd olurdu. İmdi ṭarīḳ-i vefādan yüz burtarmaḳ⁴³² gerekmez ve vefādārlar şoḥbetine sür‘atle yürümek gerek.

Nazm

میل کسی کن که وفایت کند

جان هدف تیر بلایت کند⁴³³

دوستی جان زکرانی بود

بهر چنین دوست که جانی بود⁴³⁴

جان که ازان به بجهان یار نیست

هیچ نیر زد چو وفادار نیست⁴³⁵

⁴³⁰ “Vefayı söz tutmakla pekiştir, sözünü yerine getirmek için çaba göster.”

⁴³¹ “Din ehlinde sözünü tutmamak beklenmez.”

⁴³² burtarmaḳ: döndürmek İ

⁴³³ “Öyle birine gönül ver ki, sana vefalı davran; sana gelen belaların karşısında canını siper etsin.”

⁴³⁴ “Böylesi bir arkadaş için -ki candan da değerlidir- can dostluğu yapmak gerekmektedir.”

Vilāt-ı Ḥorāsān tārīhinde mezkūrdur ki ol vaqt ki Ya‘qub-ı Leys Nīṣābūr'a geldi. Muḥammed Ṭāhir ḥākim-i Nīṣābūr idi. Anuñla yāḡī oldı ol daḡi ŧeḡri muḡāŧara eyledi. Ṭāhir'üñ dükeli erkān-ı devleti Ya‘qub'a gizlice mekātib gönderdiler ve muḡāleŧat u hevādārlik izḡārında mübālaḡa gösterdiler. Meḡer İbrāhīm nām [İ 54b] ḡācip ki ol hiç yazmadı ve kimseye göndermedi ve çün Ya‘qub Nīṣābūr'u aldı, ḡaŧem u ri‘āyāyı kendü zabt-ı āyāltına getürdi. İbrāhīm ḡācibi ṭaleb kıldı ve eyitdi: Ne ḡüne iŧdir senüñ cümle yārān u aḡrānuñ baña mekātib gönderdiler ve sen anlar ile muvāfaḡat eylemedüñ. İbrāhīm eyitdi: Ey Melik! Senüñle eskiden āŧinā biliŧ degül idüm ki ol ‘ahdi tecdīd ideydüm ve Muḥammed-i Ṭāhirden de ŧikāyetüm yoḡ idi (K 70a) ki anuñ muḡālefet ṭarīḡini dutaydum ve kendümde ol ruḡŧatı bulamadum ki anuñ perveriŧ ve in‘āmı ḡaḡḡını ‘ahd ü peymān ŧımaḡlık ile bir ṭarafa ḡoyaydum

Beyt

من نه انم که سر از خط وفا بردارم
ورچه سازند جدا چون قلمم بند زبند⁴³⁶

Ya‘qub-ı Leys eyitdi: Sen anuñ lāyīḡısun ki seni ḡoŧluḡla terbīyet ideler ve dāḡi aña müsteḡaḡsun ki saña temŧit vireler āferīn bād bir vefādārān didi ve aña ol adamlarınun cümlesinden ḡabül ü iḡbāl birle iḡtiŧāŧ virdi ve anları ki nifāḡıla kendü velini‘ metleri cānibini aŧaḡa dutmuŧ idiler. Envā‘ ‘uḡūbāt u ta‘zībāt ‘arŧa-i telef itdürdi.

Ḳıṭ‘a

کسی که حق نشنا سداز و امید بیر
کسی که نیست وفایش بدو مکن پیوند
زحسن عهد بعالم اکر علم کردی
لوای رفعت تو بگذرد زچرخ بلند⁴³⁷

Bāb-ı Bist ü Pencüm Der-ŧıdḡ; ve rāst-ḡūyluḡ ve rastkārlik iki cihānda rastkārlik ve emīnlik ŧafiyetdür.

Ḳıṭ‘a

راستان رسته اندر و زشمار
جهد کن تاتورستکار شوی⁴³⁸

⁴³⁵ “Can ki bu dünyada ondan daha deḡerli bir ŧey yoktur; vefakār olmadığı için beŧ kuruŧ bile etmez.”

⁴³⁶ “Ben ne olursa olsun vefa yolundan çıkmam; vücudumun her parçasını birbirinden ayırsalar bile...”

⁴³⁷ “Nankör insandan ümidini kes, vefasız insana da bağlanma. Bu âlemde sözünü yerine getirip bu özelliḡinle ön plana çıktıysan ŧunu bil ki, senin büyüklük bayraḡın, gökyüzünün çarkından bile geçecektir.”

ve ulular dimişlerdür ki söz söylemek ‘arşası vāfir giñdür. Lemmā söyleyicinüñ beyān ayağı seng-i ħilāfa gelür ve tægül-i şıdķ sūhan çimeninde ber-hüdārluķ virür. Nefs-i nātıķaya bir deste ħār-ı durüg anuñ üzerine bağlamak yaraşmaz.

Қıı‘ a

(K 70b) [İ 55a]

زبان پاک را حیفت بسیار
که از لوث دروغ الوده سازی
و کړیا برنداری از ره صدق
سراز کردون کردان بر فرازی⁴³⁹

Dīn ulularından biri dimiş ki bu taķdīr üzre ki yalan söylemekte ħavf-ı ‘iķāb ve gerçek tekellümde ümid-i şevāb bile olmayadı girü ‘ākıl gazab ve dürügdan gök idi ki ihtirāz ideydi ve gerçek söze ve toğrulığa meyl ideydi ki kizb ü dürüg adamı ħor ve bī-miķdār ider ve gerçek sözli ve toğru işlidür, şeĥādet ne güzel yaraşur ve yalancıdır demekle fark-ı beyne'l-arz ve's-semādur.

Meşnevī

از مقلد تا محقق فرقی هست
که بعد المشرقین امد میاں بیشج و مولانا

Beyt

از کجی افتی بکم و کاستی
از همه بدرستی اگر راستی⁴⁴⁰

Getürmişlerdür ki Reşīd Ĥalīfe kendi oğlı vaşiyetnāmesinde yazmış ki eger dilersen ki ħalk senden ķorķu içinde⁴⁴¹ olalar yalan söyleme ki merd-i dürüg kūy-ı mehābetsüz olur eger biñ tīg ü teber anuñ muĥāfazatı için dolayında olurısa ya‘ nī eger hezār-ı tīg-i abdār u nīze-i cevher-dār bir kimsenüñ devlet-i kevkebesinde getürseler ve şimşīr-i zebānında ve nīze-i lisānında cevher-i şıdķ olmayınca hiç şek ve heybet getürmez.

Nazm

تودر کار خود راستی بر بکار
که هم رسته کردی و هم رستکار

⁴³⁸ “Doğrular kurtulmuşlardır; o yüzden sen de git çabala ki doğrulardan olasın.”

⁴³⁹ “Eğer yalan ile güzel ve temiz dilini kirletiyorsan yazıktır; eğer doğruluk yolundan çıkmazsan, boynun gökyüzünü bile geçecektir.”

⁴⁴⁰ “Yalanla küçüklük ve alçaklığa düşeceksin; eğer doğru söylüyorsan herkesten ayrı, herkesten üstünsün.”

⁴⁴¹ içinde: üzre İ

بودم دم بسي كج خر ام
باخر شودر استانر اغلام

اكر خپد باشدكمان سخت كير
باخر تو اضع كندپيش تير

(K 71a) ya' nī sen kendü işüñde toğruluk eyle ki hem reste ve hem restkār olasin. Zīrā çok kimse egri⁴⁴² yürüyücü ve āhīrkār toğrulara gulām u muṭī' olucı olur. Meselā yāyi ne deñlü kıatı olsa oğ önünde tevāzu' gösterür. Oğ toğrı olduğıçün ya' nī kızb ü dürüg ne kıadar kıavī kıılınsa elbetde şadākıat ve gerçek muķābelesinde ol kıadar kıaķır ve ol kıor-ı bī-fürüg olur. Naķıldür ki server-i enbiyā Muķammedü'n-Muşıafa şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bu du'āyı çok oқurlardı. Du'ā budur: [İ 55b] اللهم طهر لساني من الكذب وقلبي من النفاق و عملي من الرياء فانك تعلم خيانة الاعين و ماتحقي الصدور şadaķa resū'llāh ekşer umūr-ı dīn ü devlet bu kıaşletden noқşan-pezīrdür. Getürmişlerdür ki Haccāc-ı zālīm zu' m-ı fāsidi üzre bir cemā'atı sıyāset iderdi ve çün birine nevbet dikdi, anların arasından ileri durdı ve eyitdi: Ey Emīr! Beni öldürme ki senüñ üzerüñde bir kıaķ şābid itmişüm. Eyitdi: Bende kıaķķuñ nedür? Eyitdi: Senüñ filān düşmānuñ vaķı'at eylerdi ve senüñ kıaķķuñda faķiş kelimāt söylerdi. Ben anı men' itdüm ve seni sevmekden anı girü kııtdum. Haccāc eyitdi: Bu ma' nī üzre (K 71b) kıānıķ dutar mısın? Bir ayrı esīre işāret itdi ve eyitdi: Ol bu mecmūa' da bile idi. Ol kimse eyitdi evet gerçek söyler ve ben işıtdüm ki bu ol kimse sebb ü kııybetüñden men' eylerdi. Haccāc eyitdi: Sen anda idüñ niçün anuñla müşāreket ve benüm düşmanum men' inde añā muvāfaķat itmedüñ? Eyitdi: Seni düşman dutardum ve benüm üzerüme lāzım degül idi senüñ kıarafıñı ri'āyet. Haccāc buyurdi ki ikisin bile āzād eylediler. Birini kıaķķı ve birini şıdķı sebebiyle ve ma' nen ikisini daķı kelām-ı gerçek varķa-i helākdan emīn ü sālīm kıalmağa sebep oldu ve bu mesel kıaķķ arasında peydā oldu ki⁴⁴³ ان كان الكذب ينجي فالصدق انجي⁴⁴⁴ ya' nī eger yalan kıurtarıcı olsa taķķıķā toğruluk kıyādelük üzre kıurtarıcıdır.

Nazm

راستی انجا كه علم میزند

یاری حق دست بهم میزند⁴⁴⁴

⁴⁴² egri: iri İ

⁴⁴³ “Yalancılık kıurtarırsa, doğruluk daha çok kıurtarır.”

⁴⁴⁴ “Doğruluk ve dürüstlük nerede uygulanıyorsa, o noktada Hak Teāla'nın yardımı da devreye girer.”

راستی خویش نهان کس نکرد
از سخن راست زیان کس نکرد⁴⁴⁵

راستی اورکه شوی دستکار
راستی از تو ظفر از کردکار⁴⁴⁶

چون بسخن راستی اری بجای
ناصر گفتار تو باشد خدای⁴⁴⁷

ve nitekim kizb ü dürüg kişinüñ yüzi şuyın gidericidür[**İ 56a**]
(K) وربك يخلق ما يشاء ويختار *Huşūşā ve* داڭي ۱رzuñ mesķuṭıdur. مز لحوه ز لوطیبت و لهو دوروی
72a) olanlardan mezāh ya‘nī lāğ u laṭıfe mülāzemānı küstāh ve baḥādur eyler ve
anlaruñ gōñlinde dehşet څalmaz ve mümkindür ki çün bir kimse ile mezāh üzre
olalar, gōñüllerine bir kīne alalar ve mürūr-ı zamān ile intiķām şadedine geleler ve
andan taşvīrāt-ı fiten hāşıl ola. Nitekim rüşīnāyı nāmede mezkūrdur.

Nazm

مکن دروغ و فخش و هزل بیست
مزن بر پایی خود زینهار تیشه

که کمر شاهی بر دهل ابدویت
و کرماهی کند چون خاک کویت⁴⁴⁸

Bir daḫi ġıybet eylemeklük zevī-i iktidārdan münāsib gösterilmez ki anlarda
ol څudret vardur ki her ne dilerlerse kime isterlerse bi'l-muvācehe söylemege ḫavf
itmezler. Pes kendüyi ġıybet şaḫibi eylemek gerekür. Bilüñ mülāzemānı daḫi ġıybet
ü mesāvādan men‘ itmek lāzımdur ki anuñ mezarratı dūnyā vü āḫiretde bī-şumārdur.

Nazm

غیبت کس تابنوا نی مکوی
زان کوز غیبت برود ابدوی

کوش منه بر لب غیبت کران

⁴⁴⁵ “Hiç kimse doğruluğunu gizleyemedi; hiç kimse sadakatli ve dürüst olduğu için kaybetmedi.”

⁴⁴⁶ “Doğruluk yoluna baş koy; senden doğruluk, Allah’tan da zafer...”

⁴⁴⁷ “Sözlerinde doğruyu söyleyip hayatında doğruları uygulamaya başlarsan; senin sözlerin ve hayatını zafer ve başarıya kavuşturan Allah’tır.”

⁴⁴⁸ “Eğer şah isen yalan yanlış sözler senin itibarını yok eder; eğer gökyüzündeki ay isen, yalan söz seni yerdeki toz, toprak seviyesine indirir.”

تاتوهم انباز نبایشی در ان

Bāb-ı Bist ü Şeşüm Der-İncāh-ı Hācet; her kim dilerse Hāḡ Te‘ālā celle zikruhu vü ‘amm şükruhu ḡatında hācetleri revā ola. Gerekdür ki ḡādir olduḡı ḡadar halk hācetlerini ol daḡi bitüre. Hādīse gelmişdür ki Hāḡ Subḡānehu ve Te‘ālā (72 b) yardım ider kendi ḡuluna mādem ki ol ḡül Allah ḡüllerına yardım itmekte ola

Beyt

اكر توقع بخشایش خدا داری

زروی لطف و کرم بر شکستگان بخشای⁴⁴⁹

Aḡbārda vārid olmuşdur ki her kime ki in‘ām-ı Rabbānī yüz göstere ve anuñ ḡaḡḡında efdāl-i subḡānī zuhūra gele. Gerekdür ki ol daḡi devlete göre meū’net-i muḡtācān keşretini ve ḡuḡūḡ-ı fermādegān adāsını zimmet-i re’feti üzre lāzım bile. Zīrā ki vücut-ı sedd-i fāḡa [56 b] ehl-i iḡtiyāḡ ḡudret-i ni‘mete göredir. Her ne ḡadar ehl-i iḡtiyār ve iḡtidārda ni‘met artıḡrak ola incāh-ı murādāt-ı fuḡarā ve edāgerden hācet-i zu‘afā bunlar üzerine aña göre artıḡ lāzım ve vācibdür.

Nazm

H‘āb-ı ḡafletden ḡulaḡuñ pāk ḡıl

İstimā‘-ı derd-i her ḡamınan ḡıl

İşidesin ḡammı rencü rān-ı dil

Fāka cān-ı şerīf ez āb u kil

Bī-nevāya virdigüñdür hep zekāt

Aḡ doyurduguñ ḡü şavm u hem şalāt

Devlet anun kim bile rāh-ı Hāḡḡı

Ol yol için bula pāy-ı muḡlaḡı

Kām-ı āḡūti dutup gide mu‘āf

Hem ire ol kām-ı āḡūdan benāf

Devlet oldur ḡazana bunda beḡā ni‘met oldur görüne anda liḡā. Pes bir şāḡib-i sa‘ādet ki aña salḡanat devleti erzānī dutulmuş ve anuñ‘azīmet-i levāsı kāmḡārī ve cihāndārliḡ‘arşasında efrāşte olmuş ola aña daḡi lāyıḡ olan budur ki şükr-güzārliḡ yüzünden (K 73a) ḡalkuñ meū’nātına taḡammül göstere ve ḡudreti ḡālinde

⁴⁴⁹ “Allah tarafından affedilmeyi talep ediyorsan; cömertlikle kalbi kırık, perişan insanları affet.”

muhtâçlarıñ қаза-yı hâcetini fırsat-ı ganîmet add eyleye ve hiçbir müsteħaққuñ çehre-i maқşūdını ve şüret-i maṭlūbunu niқāb-ı ta' vīk ve hicāb-ı teftīk ve tevaққufda olmasını revā dutmaya ve çün kül-i iқbāl bāğ-ı devlet ü efdālda açılmış buluna ve şukūfe-i murād memleket-i Hūdā-dād çemeninde şāhsār-ı ebhet üzerinde cilvekar kılına. Murādāt-ı dermāndagān ve maқşūdāt-ı maḥrūmān қазасы ganîmet-i ü bī-çāreler çāresi dest āvīz şeker bilünmek vācibdür.

Қıт' a

امید خلق رواکن بمکرمت که تونیز
مقررست که باخود امیدها داری
بنده مراد فقیران بلطف تابدهد
مرادها که تو از حضرت خدا داری⁴⁵⁰

Ve ḥadīṣde gelmişdür ki dil-i mü'mine şādliқ irişdürmek ādemiyān ü periyān 'ameline berāberdür. Pes salṭanat şartı oldur ki müdāmı muhtāçlar hâcetine muntezir ola ve anlarıñ gōñüllerini hâcetler bitürmekle şād **[İ 57a]** jeyleye tā bu 'azîmetle bir şevāb andan fevt olmaya. İskender-i Zül-қarneyn bir gün tā aḥşāma degin meclis-i mezālîm ve ḥükümetde oturdı ve hiç kimse andan bir hâcet iletmedi ve çün dīvānı şāvdı kendü nüdemāsına eyitdi: **(K 73b)** Ben bu günü' ömr ḥisābına 'add itmezüm. Eyitdiler: Bir gün ki şıḥhat ü ferāgatde geçer ve selāmet ü kerāmetde giceye irişür ve mühimmāt-ı murād-kām umūrda ise nehc-i merām üzre ferāgat-ı ḥāṭır müyesser muḥaşşal u ḥazāne me'mūr ü sipāh mükemmel. Eger pādişāh bu günü' ömrden ḥisāb eylemeye pes қangı günü' ömrden 'add itmek mümkündür. İskender eyitdi: Bir gün ki pādişāhdan bir mazlūma rāḥat irişmez ve bir maḥrūmuñ dīvānda hâceti bitmez, ol günü' ömrden ne gūna 'add itmek revādur?

Қıт' a

ز عمر ان قدر بیش نایدبکار
که در نفع خلق خدا بگذرد
وز ان ذندکانی چه حاصل بود
که در کار نفس و هو بگذرد

Hiç olmazsa bu gāfil ādem oğlanı raқdet-i gürur ve naḥvetden gāhī uyanı bilse ve her biri ne ḥıdmete ta' yīn idüğini bāri aḥyānā ḥāṭıra getüre bilse insāniyyet

⁴⁵⁰ “Halkın ümidini yerine getir ki, senin de birçok ümitlerin vardır; Allah’ın kulu fakirlerin isteklerini cömertlikle yerine getirirse, Allah da onun dileklerini yerine getirir.”

‘adādından hālî olmazdı. Getürmişlerdür ki pādişāh Çīn iskenderinden şordı ki salţanat lezzetini ne nesnede bulduñ? Eytidi: Üç nesnede buldum. Evvelā düşmānları menkūb u maġlūb itmek. Şāniyā dostlar u hevādārlar bāşını yüceltmek. Şālisā muhtāçlar hācetini revā eylemek ve anları ihsān ile oĥşamağ ve bundan ġayrı her lezzet ki vardur hiç i‘ tibār dutmaz.

Nazm

همين بهز شاهى وفر ماندهي

که از دشمنان ملکساز دهی

(K 74a)

دوم دوستانر ابو دد لنواز

ر عایای خود را شو دکار ساز

سوم حاجت مرد امیزوار

بر ارونکد داندش شرمسار

بسی پادشاهان کردن فر از

گذشتند ازین کار گاه مجاز

ازیشان کسی کوی دولت ر بود

که در بند اسایش خلق بود

[İ 57b] **Bāb-ı Bist ü Heftüm Der-Te’ennī vü Teemmül:** Bu haber hükmiyle ki ⁴⁵¹ يا‘nī işlerde te’ennī vü te’emmül buyurmak ĥazret-i Raĥmān'a nisbetdür ve umūrda ta‘cīl ü şitābkārлық itmek şeytāna intisāb eylemekdür ve te’ennī dükeli işleri zīb ü zīver itmekdür ve ta‘cīl ekşer mülĥimmātı ziyāne iletmekdür ve her bir mülĥim ki te’emmül ü āhestegī ile anda şürü‘ göstereler. Ġālīb oldur ki bī-ĥaseb-i dil-ĥāh serencām bula ve her bir iş ki kerem ü sebüksārлық üzre anda ĥavz göstereler ekşer oldur ki murād üzre ol iş bitmez ve şāyed ki sebep-i vebālî ‘uġbā vü ĥacālet-i dūnyā ola.

Nazm

باهستکی کار عالم بر ار

که در کار کرمی نیاید بکار ⁴⁵²

⁴⁵¹ “Acele etmeme Allah’tan etme ise şeytandandır.”

⁴⁵² “Metanete ve yavaş yavaş bu âlemdeki işleri gör; zira ki hiçbir işte acele ve telaş, zafer ve başarı getirmez.”

Getürmişlerdür ki Husrev-i pervîz kendü oğlana vaşiyet eyledi ki: Nitekim sen ra'ıyyet üzre hâkimsün, senüñ' aqluñ senüñ özüñ (K 74b) ile hâkimdür. İmdi çün re'âyâya kendü fermânber-dârlıguñı fermân eylersin. Sen dañi 'aqlı fermânından taşra yürüme ve her bir işde ki önüne gelür te'emmül eyle ve hâkim-i 'aqlı birle müşâvereden hâlî olma. Huşûşâ bir mühimde ki anda elüñ günün nefesine zarar ya mâlına telef irişür ola anda 'azîm te'emmülde olasın ve her hâlde bî-te'emmül olmayasın didi.

Nazm

بی تامل مباش در همه حال
بگذر از طریق استعجال⁴⁵³

Huşeng vesâyâsında mezkûrdur ki siyâset-i umûr temşîtinde لیس من العدل سرعته diyu buyurmuşlar. Ya'nî ivmeklik 'adlden degüldür ve henkâm-ı sevdet-i hışm u hıddet-i gâzabda ihtiyâr yularını nefis eline virmek olmaz ve fikrûñ evvelinden [İ 58a] işüñ pâyânına nazâr şalmağ gerek. Mebâdâ ki mühim vuqu' bulduğdan soñra bir peşimânlık yüz göstere ve ol demde nedâmetden hîç fâ'ide olmaya.

Nazm

مکن در امور سیاست شتاب
ز راه ثانی عنان بر متاب⁴⁵⁴

که صد خون بیک دم توان ریختن
ولی زنده نتوان بر انکیختن⁴⁵⁵

Zîrâ Sebuksârî vü yeynî yaydan çıkan oğ gibidür döndürmege kâbil degül ve âhestelik kılıç gibidür; elde tutarsın dilerseñ iş buyurursun dilemezseñ hîç zarar itmez ve hîç bir vakitte (K 75a) hıffet ehl-i hükümet mizâcı üzre müstevlî olmaz. Gâzab vaqtinde galebe ittügi gibi pes gâzab zamânında hüküm dizginini giri çekmek lâzımdur ve ol mühimmüñ' âkıbeti şüretini fikret âyînesinde bakmağ gerekdür. Getürmişlerdür ki Erdeşîr Bâbek ki mülük-ı tavâifüñ a'çal ü a'dalî ve selâfîn nâm-dâr ve pâdişâhın kâmkârüñ biri idi. Buyurdu tâ üç rıq'a üzerine üç hağ yazdılar ve kendü haş gulâmânından birine ışmarladı ve eyitdi: Çün hüküm meclîsinde tağyîr-i mizâç nişânesini benüm alnumda zâhir göresin ki eşer-i hışm u gâzab benüm

⁴⁵³ “Her durumda, her işte düşünüp öyle hareket et; acele etmekten vazgeç.”

⁴⁵⁴ “Siyaset işlerinde acele etme; her işi, her şeyi doğru yolu takip ederek sabır ve metanetle çözmeye çalış.”

⁴⁵⁵ “Bir dakikada yüz kişinin kanını dökebilirsin; fakat o bir dakikada bir kişinin bile hayatını geri getiremezsin.”

yüzümde ve gözümde āşikāre ola. Hüküm itmezden muḳaddem işbu bir rıḳ‘a benüm üzerüme ‘arz eyle ve eger görürseñ āteş-i hışm teskīn bulmaz müta‘āḳıp ol bir rıḳ‘aları benüm üzerüme ‘arz eyle ve nazāruma getürmeyince olma didiydi ve rıḳ‘a-i evvel maẓmūnı bu idi ki: Te‘emmül ile ve ‘inān-ı irādatı nefis-i emmāre taşarrufuna virme ki sen bir ‘āciz maḥlūḳsın ve ḳavī bir Hālık vardır ki seni yoḳdan var itmişdür. İkinci rıḳ‘anuñ fehvāsı bu idi ki: Teenniyyi pīşe ḳıl, vezīr-i destān ki vedī‘at-ı yezdāndur; üzerlerine sür‘at virmekle iş eyleme ve saña maḡlūb olanlar üzerine raḥm eyle tā ol senüñ üzerüñe gālībdür, anuñ mükāfātını raḥmet eyleye ve üçüncü rıḳ‘a üzerinde [İ 58b] (K 75b) yazılmış ki: Bir hükümde ki hüküm itmek dilersen şer‘ ü inşāfdan tecāvüz eyleme.

Nazm

توسن خود تند مساز انچنان
کش نتوان باز کشیدن عنان⁴⁵⁶

حکم چنان کن که زروی نسق
راست بود حکم تو با حکم حق⁴⁵⁷

Tevārīḥde mestūrdur ki çün Aḥmed Sāmānī vefāt eyledi. OḒlı Naşr altı yıllık idi. Erkān-ı devlet-i Sāmāniyye anı taḥta geçürdiler ve kendüye ‘adalet ü naşfet yüzünden hükümranlık itdirdiler tā ol pesir rüşd ü sedād serḥaddine irişdi; fermān yürütmege āgāz eyledi ve her vechle ṭarīḳ-i istibdād u istiḳlāl ve infirād u isti‘lāl bulup cemī‘ ḥalkdan istihdām u ta‘abbüd gözetdi ve tamām ‘ār u ḡayret şāhibi olup memleketi ḥavme-i zābta getürdi ve envā‘-ı mekārīm ü maḥasin ve eşnāf-ı faẓāil ü menāḳıb kendüde ḥāşıl ḳıldı ve illā ḥadāşeti sinn ü‘adem-i tecrübe vü ḡurūr-ı salṭanat sebebiyle tizcek hışma gelürdi ve bī-te‘emmül hüküm iderdi ve azacıḳ ḡünāḥ şāhibine çoḳ‘uḳūbet buyurdi, ḥalk bundan şovudı. Bir ḡün kendü vezīrine eyitdi: Benüm zāhirimde hıç bir ‘ayb görür müsün tā anuñ def‘ine meşḡul olalım? Vezīr eyitdi: Ey Şehzāde! Bi-ḥamdili’llāhi Te‘ālā zāt-ı ‘ālī envā‘-ı me‘ālī vü mefāḥir ile ārāste ve mā‘ide-i pür fā‘ide ḥavāş u ‘avāmdan ötrü pirāste ve kerem ü mürüvvet şalāsı⁴⁵⁸ mihterü kühter üzre ḥavāste. (K 76a) ve ni‘met-hā-i lāṭif ü şerbet-hā-i zārīf bī-nerm? kāste hep müḥeyyādur ammā bu ḥān başunda nemekdān eşeri azdur ve tuzsuz hıç bir ṭā‘ām çeşni tūtmaz. Naşır şordı ki: Bu ni‘metüñ tuzı ne olmaḳ gerek? Vezīr

⁴⁵⁶ “Atını o kadar çok hızlı koşturma ki, gerektiğinde kimse onu durduramasın.”

⁴⁵⁷ “Kurallara uygun bir şekilde, öyle bir hükmet ki, senin hükmün Hak Teâlâ’nın hükmüyle örtüşsün.”

⁴⁵⁸ şalāsı: şadāsı İ

eyitdi: Bu h̄ānuñ tuzı bürbāri ile hükümet-i te'ennidür ve ol nesne ki devlethāne-i salṭanatı ġāret ü ḥasārına getürecedür [İ 59a] ḥıṣm u sebüksārī vü yeynī olmaqlıkdur. Nitekim meşnevīde buyurur. Meşnevī

خشم و کین و صف سباعست و ددان
هر کر اخشمست و کین او هست از بدان

اصل خشم از دوز خست و کین تو
جز وان کست و حصم دین تو

چون تو جزو دوزح پس هوش دار
جز و سوي کل خود کير دقار

Emīr Naşır eyitdi: Baña ma'lūm oldu ki bu 'ayp bende vardur ve illāçün 'ādet-i ṭabī'at bu ḥūy u haz üzre dutulmuş ola aña ne çāre gerek? Vezīr eyitdi: Sen kendü nefsiñde müte'emmil olup evicilik⁴⁵⁹ itmişdüñ. Senüñ ḥizmetiñde pākize ahlāq ulūlar vardur ki istilā-i ġāzab vaqtinde senden şefā'ate kudretleri olurdu tā bu kār girü ber-çarār sābık yirin bulaydı, emīrzāde ol uluları ki ehliyyet-i mülāzemet dutarlardı. Taḳarrüb şerefiyle mu'azzez idüp buyurdu ki: Her kimseye ki siyāset itmen buyuram. Üç güne degin ol hükmi tevaḳḳufda dutarsız ve üç kerre baña 'arz idesiz ve her kimi (K 76b)'uḳūbete hüküm eylersem yüz copdan artuḳ urmayasız ve nüdemāya emr eyledi ki: 'Uḳūbete müsteḥāḳ olan günahkārları siz aḥsen-i vechle şefā'at eyleyesiz çün umūr-ı hükümet bu vech üzre temhīd-pezīr oldu; zamān-ı ḳalīlde debdebe-i 'adālet ṭaṅṭana-i eyālet ü hükümet eṭrāf-ı cihāna münteşir oldu.

Nazm

تو شاهى چو شاهين مشو تيز تر
باهستكى كوش چون شير نر⁴⁶⁰

عنان كش روان اسب انديشه را
كه در ره خطر هاست انديشه را⁴⁶¹

Bāb-ı Bist ü Şeşüm Der-Meşāveret ü Tedbīr; Hāḳ Subḥānehu ve Te'ālā
kendü ḥabībi Muḥammedü'l-Muşṭafa şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥāzretlerine

⁴⁵⁹ evicilik: 'acele İ

⁴⁶⁰ "Sen padişahsın, şahin kuşu gibi aceleci ve hızlı davranma; sakın sakın bir şeyleri yapmaya çalış, erkek aslan gibi."

⁴⁶¹ "Düşünce atının dizginini eline al ki, düşünce yolunda tehlikeler vardır."

⁴⁶² وشاورهم في الامر buyurdu. Ya' nī vaqı' olan işlerde kendü aşhābuñla meşveret eyle didi ve [İ 59b] ulular dimişlerdir ki: Hazret-i resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem anuñ birle ki dükeli halkdan dānāter ü vaḥy-i İlāhī ile mustazhir idi. Hak Subhānehu ve Te'ālā müşāvere eyle diyü buyurdu tā ümmet arasında müşāvere sünnet ola ki müşāverede çok fā'ide vardır. Cümleden biri oldur ki: İşleri şalāh u sadā da yakın itdürür, bir daḥi bir kimse bī-meşveret iş duta. Eger iyü gelmezse anuñ üstüne zebān-ı ta'an açarlar ve eger meşveretden soñra ol 'amelde hıç bir fā'ide ve bir netice olmazsa da anı ma'zür dutarlar. (K 77a) Bir daḥi oldur ki yalnız bir şahşuñ zihni mühimmüñ eṭrāfını ihāṭa itmege ṭākat getürmez ve çün cem' olalar zihinler iş üzredür her birinüñ ḥaṭırına bir nesne düşer ve bir re'y ki şevāb ola cümleye zāhir olur ki ḥayr u bereket anda mevcuttur, pes ehl-i ihtiyār üzre lāzımdur ki bermuktezā-yı⁴⁶³ لا صواب مع ترك المشور qavlınce her bir iş ki ilerü gelür ve herbir mühim ki yüz gösterür; bī-meşveret 'uqalā aña şürü' eylemeyeler ve müşkilāt ḥallinde meşvereti ḥākim-i 'adl ü mümeyyiz-i ḥaḫañlayalar ve yakın bileler ki: Bunca 'aql tedbiri bir 'aql tedbirinden sâ'ibraq ve pür fā'ideter olsa gerek.

Қит'а

درمشورت را چرا بسته

مکر مذهب عقل را جاحدی⁴⁶⁴

نه ارباب حکمت چنین گفته اند

که ایان خیر من الواحدی⁴⁶⁵

ve çün vāqı'at ḥusūşunda ve ḥādişāt vuḫū'nda müşāvereden güzīr yoḫdur āşikāre ehl-i ḥikmet ile müşāveret ve aşhāb-ı tecrube ve merdümān-ı dūr-endiṣ ü pīrān-ı 'ākıbet bīn 'Alī melān mine-n-nās tedbīr ü müşāvere vaqı' olur ki bu ṭā'ife tedbīr-i şā'ibdür ve tedbīr-i şā'ib tetebbu' eylemek vācibdür. Behrām-ı Gür kendi oḫlına vaşıyyet eyledi ki milk umūrında 'aḫiller ile [İ 60a] müşāvere eyle ki şavāb u tedbīr şayd u ḥacīr gibidür ki yalnız (K 77b) bir kişi eliyle ḫayda gelmez. Lemmā bir cemā'at olursa degme hīle ile ṭaşra gitmege yol bulımaz ve her ḥādişe-i şa'b ki ilerü gelür tā ki tedbīr ile ara yirden getürmege güç yete, bir ḫayrı şan'ata meyl eyleme. Ol nesne ki tedbīr ile müyesserdür şīmşir ü tīr ile teysir-pezir olımaz. Nitekim dimişler.

Beyt

⁴⁶² "...iş hakkında onlara danış." (Kur'an, Âl-i İmrân, 3/159)

⁴⁶³ "Danışmayı terketmekte doğru bulunmaz."

⁴⁶⁴ "İstişare kapısını neden kapattın? Aklın yol gösterici olduğunu mu inkar ediyorsun?"

⁴⁶⁵ "Hikmet ehli şöyle söylemişlerdir: 'Fikirler tek akıldan daha hayırlı, daha iyidir.'"

کارهار است کند عاقل کامل بسخن

که بصدد لشکر جرار میسر نشود

Getürmişlerdür ki Rûm sulţānıyla ‘azīz-i Mışır beyninde muĥālefet düşdi ve leşker çeküp birbirine kaçd itdiler ve Rûmīyān leşkerinde bir kimse var idi her ŝuret ki bunlar miyānında vākī‘ olurdı. Mışır-ı ‘Azīz ne aña helak virirdi ve çün gönderdügi aĥbār cümle gerçek idi. ‘Azīz-i Mışır aña i‘ timāt eyledi, kaçşer bu ĥālī duydu ve açmaza ĥodı tā cenk maĥallī yakın oldu. Kaçşer ol kimesneyi yanına oĥudu ve önünde bir müĥimme meŝġul oldu ve ol ĥāl eŝnāsında serān-ı leŝkerī ve kendü sipāĥ ümerāsını taleb ĥıldı ve eyitdi: ‘Azīz’üñ ümerāsı ve anuñ bār-gāĥınuñ ĥavāŝşı baña nāmeler yazmışlar ve ānd içmişlerdür ki çün şaf-ı muŝāf rüberü ola ‘Azīz’i eli ve boynı baĝlu benüm önüme getürdüler. Siz fāriĝ-dil olasız ve ĥuvveti tamām üzre (K 78a) işe meŝġul olasız. Ümerā çün bu sözi iŝitdiler. Ĥayrān u müteĥayyir oldılar ve derĥāl bu sözi ‘ādet-i ma‘ ĥüde üzre yazup ‘Azīz’e uçurdılar ve ‘Azīz’ün bu ĥālī ma‘ lüm idindi ki evvelā bu sözi gerçek ŝandı ve kaç‘ ā tevaĥĥuf itmege maşlahat görmedi ĥuşĥuna ĥuvvet ĥamçıya berkeb deyüp ve ceng itmeyüp kaçmaĝa yüz dutdı. Kaçşer daĥi ardınca leşker gönderüp [İ 60b] yāt u yarāĝını ve emvāl ü erzāĥını ele getürdi. Mışra‘

بدین تدبیر سپاهی را مهز م بساجت

Ĥıŝ‘ a

هر که بی تدبیر کاری کرد ملک از دست داد

ملک میخو اهی بنای کار بر تدبیر نه

بهر تسخیر ممالک لشکر و خل و خشم

جمله در کار ندلیکن از همت تدبیر به

Mülükdan biri bir ĥakīme eyitdi: Tedbīr mi yegdür, ŝecā‘ at mi? Ĥakīm cevāb virdi ki: ŝecā‘ at tīĝ gibidür ve rāyī vü tedbīr dest-i ĥavī meŝābesindedür ki tīĝe iŝ buyurur ki: Her kimde el tīĝsiz ola elbetde bir kāra ĥādirdür. Lemmā tīĝ-i ābdār eger el olmazsa zāi‘ vü bī-kārdur ve ulular bu bābda dimişlerdür: الرای قبل شفاعته الشجاع Ümerā bir ‘azīze ŝordılar: Yıĝrek rā‘ylar ve ŝāibraĥ tedbīrler ĥanĝısıdur? Eyitdi: Teskīn-i fitendür ve mülük üzre lāzımdur ki ĥasebü’l-ımkān teskīn-i fiten itmekde envā‘ -i kūŝıŝ (K 78b) göstereler. Nitekim Melik-i Ĥayāt’la gösterdi ve bu ĥāl bu minvāl üzre oldu ki bir müddetde Ĥorāsān’dan Melik-i Ĥayāt’la kaçdına bir düŝmān-ı

‘azīm zuhūr buldı⁴⁶⁶. Ol daħi leşkere tertīb ü ta‘bīye gösterüp anuñ def ine şürü‘ eyledi. Līkin Ḥayāt‘lanuñ erkān-ı devleti şaşdılar ve kendü ‘āqıbetlerün mulāḥaza itdiler ve pīşbīnlik ṭarīqasın ke’ennehü önüne aldılar ve milk ü melik düşmānlarına nāmeler yazdılar ve ihlās u ihtişāş şüretin gösterdiler ve iki şāḥ üzre ḳonmaḳ murād idindiler. Nitekim bu ma‘nāya işāretdür:

Meşnevī

اول كهبر صنعت دو تزيبي اوستا
ریش خندا اولور شهر و روستا

هر كه گسته سوي كعبه بي دليل
جمله شاشقنلر كي اولور دليل

بي قولوز نا قدر يالهيله
كتسه سالك كچ ايريشر منزله

زيه نادر اولور اندر حاققين
ادمي طو غمق بكم بي و الدين

Bunlar daħi bī-delīl ḳula ğanatsuz ḳuş gibi uçmağıla zelīl [İ 61a] olmağa bā‘ş olmuş idi ki gönderdikleri mekātīb melik-i düşman ḥāṭırına hoş gelüp cümle mekātībātı bir ḥarīṭa içinde mühürleyüp ḥazīnesinde ḥıfz itdi. Ḳazā-yı asumānı ile cenk vaḳtinde Melik-i Ḥayāt‘la gālib olup anuñ ol düşmanı hezīmet buldı ve ḥazīnesi Melik-i Ḥayāt‘laya (K 79a) كهي پښت بهر زین به پښت kavlince intikāl eyledi ve belā-yı nā-gehānī gibi ol mekātībāt ḥarīṭası ki anuñ erkān-ı devleti düşmāna yazup göndermiş idiler, zuhūr buldı ve Melik-i Ḥayāt‘la eline girdi ve ḥarīṭa içinde ne idüğini ma‘lūm idündükden soñra hīç müḥri açmadan ḥıfz itdi ve kendü kendüye eyitdi: Eger bu mekābatı zāhir idersem kendü erkān-ı devlete bi-z-zarūre yaramazlık olur. Anlar daħi bu ḥāli ma‘lūm idinürler benden ḥirāsān olup.

Beyt

ماراز ان به پاي کن می زد سر ن
کز پاي کو پاو خوف كي دبرش

mazmūnınca kendü zararların def eylemek için baña ḳaşd iderler ve āteş-i fitne iltihāb bulur⁴⁶⁷ ve anuñ teskīn bulması be-gāyet müşkil olur ve bu rā‘y-ı şāib u

⁴⁶⁶ buldı: geldi İ

⁴⁶⁷ bulur: olur

fıkr-i şākıbdan soñra muķarrebān-ı degāh-ı ĥāzret ü a' yān-ı devlet olan ĥavāşşı kendü nazārına oķudı ve ol ĥarīṭayı anlara gösterdi ve eyitdi: Bu ol nāmelerdür ki benüm leşkerüm ulūları 'ākıbet endīşelik yüzinden yazup göndermişler. Ol daĥi dūkelisin bu ĥarīṭa içine cem' idüp üzerine yazmış ve mühür urmuşdur ve ĥālā taķdīr-i Ĥūdā'yla anuñ mühri altında benüm elüme düşmişdür ve Ĥūdā-yı müte'āl ĥāzretlerine (K 79b) ĥacc-ı şerīfe piyāde gitmek zāmānı boynuma būruc olsun didim. Eger bu ĥarīṭayı açmış isem ve nāmeleri kimler yazmış ve içinde ne yazmışlar bilürsem didi ve āteş ile menķul taleb kıldı ve [İ 61b] ol nāmeleri ĥarīṭa içinde maĥtūm endāmıyla iĥrākı bi-n-nār itdi. Erkān-ı devleti çün o luṭf u mekremeti gördiler dūkelisi kendü ķarārgāhına geldiler ve anuñ mutāba' atında yek-dil oldılar ve bu rā'yı vü tedbīr cümlesin muṭī'āmīn ve fermānına cān u bāşile minnet-i rehn kıldı.

Nazm

بتدبير كاري تو ان ساحتن

كه نتوان بتتبع و سنان باحتن⁴⁶⁸

مكن تكبير كنج و مال و سپاه

ز فرزانه كان راي و تدبير خواه⁴⁶⁹

ve dimişlerdür ki ekābir ü aşāğirden emīn ü mu'temed olanlar ile cümlesiyle meşveret eylemek cāizdür ve lāzımdur ki: 'Āķillerūñ ĥaṭırına bir nesne düşer ki ulūlar ĥaṭırundan geçmiş olmaya ve hīç kimse müşāvereden ziyān itmemişdür. 'Ulemādan bir kimsenün be-gāyet cemīle bir kıızı var idi ve şehrūñ cümle billürleri⁴⁷⁰ anı dilemek şadedinde oldılar. 'Ālim müteĥayyir kıldı, ķangısına virecegin bilmedi. Ķoñşuluğında 'ākıl u dānā bir kebir varıdı, anı taleb kıldı ve eyitdi: Benüm kıızum vardur ve çok ĥalķ aña ĥuṭbe oķumaķ talebindedür. Müşāvereye muṭṭāç düşdi, şavāb ne görirsin?(K 80a) Kebir eyitdi: Ben ki dīn-i İslām'dan bir bī-gāne kişiyüm ve saña müşāvereye lāyık degülüm. Bu vazī'ı baña niçün teklīf idersin?' Ālim eyitdi: Egerçi dīn-i İslām'dan bī-gānesün ammā bir merd-i emīnsin ve merdüm-i emīn ile müşāvere itmekde ulular mübālağa buyurmışlar والمتشاور مومن ĥadīş-i şerīf ĥükmiyle ĥālā her ne dilerseñ söyle ben senūñ sözüñ ardınca olsam gerek. Kebir eyitdi: Tezvīcde küfuv olmaķ şartdur ve müslümānun mezhebinde kefā'et dīn ü millet ile olur ve bizüm revīşimüzde aşl u

⁴⁶⁸ "Tedbirle o kadar büyük işler başarabilirsin ki, (bunlar) kılıç ve silah ile başaramadığın büyük işlerdir."

⁴⁶⁹ "Parana, puluna kılıcına ve orduna çok güvenme; bilgelere fikir danışıp tedbir al."

⁴⁷⁰ billürleri: 'ayanları İ

neseb eyle ve ehl-i rüzgār qatında māl ü cāh [**İ 62a**] ile olur. Şimdi te’emmül eyle eger kendü dīnüne meylüñ varisa dīn ihtiyār ile ve eger bizüm eslāfumuz sünneti üzre ‘amel buyurursuñ⁴⁷¹, nesebe-i‘tibār göster ve eger ehl-i zamāne ‘ādeti üzre kıyām gösterürsüñ māl u cāh taleb eyle. ‘Ālime bu sözler gāyet hoş geldi ve eyitdi: Ve dīn ü diyānet dükeli üzre gālibdür ve kendünüñ mübārek nām bir gulāmı var idi. Be-gāyet fāzıl u mütedeyyin ve ilerü gelicek cüvān idi. ‘Ālim duḡteri aña virdi ḡazret-i Bārī yārī yārī kı lup Mübārek’e bir mübārek oḡul virdi. Abdullāh-i Mübārek gibi imām-ı ehl-i İslām u fāzıl-ı benām (**K 80b**) ve zāhid-i zamāne vü‘ārif-i yegāne oldı.

Beyt

برای لشکری را بشکند پشت
بشمشیری یکی تا صد توان کشت

مشو معزور عقل و دانش خویش
بنه ایینه تدبیر در پیش

Pes Selāḡin üzre lāzımdur ki her bir ‘uḡde ki önlerine gelür, tedbīr parmaḡı ucıyla fetḡ ideler ve her bir ḡalel ki ḡavādis-i eyyāmdan doḡar, meşveret meymeneti ve rā’yı şāib mu‘āzadatı birle anuñ tedārik telāfisine iştiḡāl ü zafer üzre olalar.

Nazm

بر ایی لشکریر ایشکینی پشت
بشمشیری یکی تا صد توان کشت⁴⁷²

مشو مغرور عقل و دانش خویش
بنه ایینه تدبیر در پیش⁴⁷³

مددجوی از خردمند ان اکاه
که تاپایی سوی مقصود خود اه⁴⁷⁴

ve hem bu bābda dimişlerdür:

کار هانی مشورت کنی
تادر ان سودبی کر ان بینی⁴⁷⁵

⁴⁷¹ buyurursuñ: idersün İ

⁴⁷² “Bir ordunun temeli zarar görürse, bir kılıçla bu ordudan yüz kişi öldürülebilir.”

⁴⁷³ “Akıl ve bilgin için kibirlenme, tedbir aynasını önüne koy.”

⁴⁷⁴ “Bilgi sahibi olanlardan yardım al ki, seni istediḡin amaca doḡru götüren yolu bulasın.”

⁴⁷⁵ “Danışmadan hiçbir iş yapma, ta ki işlerinde çok fazla kâr elde edesin.”

هر چه ان مي مشورت سازي

جذمي دان کدان زيان بيني⁴⁷⁶

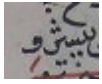
Fī'l-cümle ümmet-i Muḥammed ‘aleyhisselām ve şāvīrhüm fi'l-emr ḥükm-i imtişālinde müstağnī bulunmaya ki müşāvere umūr-ı lāzımādan olduğı ciḥetden ‘ulemā vü ḥükemā müşāvere ḥaqqında mübālağa-i külliye buyurmuşlardır: Ba‘z tafşīlāt bu maḥāldē müşāveret olınmağ münāsib bilindi ki⁴⁷⁷ külliyyāt-ı [İ 62b] umūrda müşāvere ve zarā ve ümerā ve erkān-ı devlet vazīfesidür ve demişlerdür ki: Ulu pādīşāhların meşvereti aşşāb-ı rā’yı ve erbāb-ı rüyetile be-gāyet mu‘teber bulunmuşdur (K 81a) ve çün müsteşār ya‘nī ol ki ezañla meştüret iderler, i‘timād maḥallinde ola anuñ re’yinden tecāvüz göstermişler belki re’yini düstürkār nāme-i i‘māl düzetmişler ve her ‘ameli anuñ üzerine itmişler. Nüşīrevān-ı ‘ādil çün diledi umūr-ı salṭanat ve memleketde bir ḥakīmden meşveret taleb ide evvelā nuḳūd-ı

ecnāsdan ve merākibden ve ğayrı levāzım u levāḥıqdan kendüye bir ṭarīğ-i nakd-ı belīğ teslīm buyurdu, ba‘de istişāret iderdi tā ḥakīme maşāliḥ-i cereyān-ı ma‘āş mütereddīd-i ḥāṭır olmaya ve ḥavāssımız ‘icāsetden istirāḥat bulup rā’y-hā-i şāib urmağa ḳādir olaydı ve Nüşīrevān müstefīd ü mütemetti‘ ve umūr-ı memleket evked-i ḳavā‘ idde karar dutardı ve resul u ekrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem

⁴⁷⁸

المشورة امن من الملامة و حصن من الندامة buyururlar ya‘nī müşāveret

melāmetden emindür ve nedāmetden emān bulacağ yirdür ve Emīrū'l-mü‘minin ‘alī bin Ebu Ṭālib raḳıa’llāhu anha buyururlar نعم الموزرة المشاور هو بعد الاستعداد الاستبداد ya‘nī mübārek ve eyü dānişü'l-ḳadr müşāveret ve ne yaramaz liyāḳatdür başḳalık o mişāldē gelmişdür المشورة تلاقح العقول و ايد الصوب ya‘nī bir ‘aḳla bir daḫi ‘aḳıldan (K 81b) izāfet itmekdür te’bīr-i ḥurma gibi erkek ḥurmadan dişi ḥurmaya zamm u ilḥāḳ itmeyince yemiş virmez ve rāyed ḳonaḳçı ma‘nāsınadır ki ‘asker önünde gelür ve her nesneden

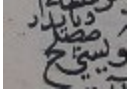
şahīḥçe ḥaber virür. Ḳonaḳdan ḳarşulayup [İ 63a] ya‘nī meşveret daḫi şevābdur dimekdür ki herkes ḥaṭā eylemez ve demişlerdür: استشارة المرء على اخيه من عزم الأمور وحسن التدبير ya‘nī bir er buradan re’yiyle müşāvere eylemek ‘azm-i umūr ve ḥüsn-i tedbīrendür ve ‘Arab eş‘ārında gelmişdür من استشار ذوي الالباس لك سبيل الصواب ya‘nī ‘āḳiller ile meşveret toğrı yolda yürümekdür ki

⁴⁷⁶ “Fikir danışmadan yaptığın herhangi bir iş, kesinlikle seni zarar ve ziyana götürecektir.”

⁴⁷⁷ bilindi ki: neden ki İ

⁴⁷⁸ “Meşveret kınanmaya karşı bir güvence ve pişmanlığa karşı bir korunmadır.”

hīç şaşmaz ve bir hakīm
dimişdür ان المرء اذا استشار الرشيدو عمل بمشورته استصح الصديق وبنى عمله على

bir kimse ile ki rā'y u tedbīranda tođrı ve dīndār ve dūnyā ola meşveret eyler ve meşvereti üzre 'amel eyler ve 'ākil dostdan naşīhat taleb ider ve işi bünyādını ol naşīhat üzre qor;hazm andan fevt olmaz ve haşem aña hergiz irişmez ve aña galebe itmez ve istişāret-i każāyanuñ (K 82a) külliyesinde bir emr-i mesnūn ve bir każiyye-i ma'hūtdur ve resul şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyururlar اسوء الناس حالامن لا يثق لاحدلسوء ظنهم لا يثق به احدلسوء ya'nī kaṭī yaramaz şol kimsedür ki bed-gümānlığa mübtelā ola ol kimseye kimse i'timād eylemez bed-gümānlığı sebebi ile ve aña kimse inanmaz bed eşerli olduğıçün ki müşāvere müşīr i'timādı vāsītasıyladur re'y ü 'aql u dīn ü naşīhat-ı müsteşār ile ve çün bir şahşuñ kimseye i'timādı olmaya lābud bed-terīn merdum ol olsa gerek ve hażret-i 'Alī kerremā'llahu vechehu buyururlar من ابتلى بسوء الظن طال غمه ومن لم يحسن الظن روح نفسه ya'nī şol kimse ki sū'i zanna mübtelā oldı ğamūm uhumūmı uzandı ve şol kimse ki hūsn-izānnı 'ādet idindi nefsi dinçlendi ve [İ 63b] rāḫat oldu ve müsteşīrūñ tā müsteşār haqqında hūsn-izānnı anuñ kemāl-i 'aqlında olmaya anuñla meşveret itmez ve emşāldede gelmişdür ki: المشاور بين احدي الحسنين صواب يفوز بثمرته او حطاء عيشار كفي مكروهه ya'nī müşāvir iki hūsnūñ biri beynindedür: Yā şevāb ki anuñ semerātı ile fāiz ola; yā haṭā ki müşāvere-i mekrūhda müsteşār ile şerīk olur. Ya'nī haṭāya nisbetle istişāretden şoñra müsteşār dađi anda (K 82b) bundandur ki hażret-i resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem المستشار مئتمن buyururlar ki emīn olandan tođru söz su'al iderler tā anuñ sözüyle ihtidā ve rüşenlik bulalar pes eger ol gerçeđi ve tođruluđı pūşide tuta tā su'al iden haṭā mezlaqasına ve haṭartarlıđına dūşe hıyānet itmiş olur ve hāin şer'en vü' örfen mu'ātab u melūmdur pes 'aqlī vü naqlī temessükātı hükmiyle muqarrer oldı ki 'aql u kifāyete ve dīn ü şefkat sāhibleri birle istişāret be-gāyet mu'teber vü emr-i müstaḫsendür ve müsteşīr üzre lāzımdur ki müsteşār işāretinden tecāvüz eylemeye ve müsteşār üzre vācipdür ki haşm dāđi olursa istişāretde emīn ola ve hıyānetden şaқına. Menķūldür ki Haccāc-ı Yūsuf gibi bī-inşāf zālim bir cemā'ati töhmete nisbet idüp kendü şaқına ihzār itdürdi ve konađı iki qapılı bir hāne idi ki qapusu biri şađa ve biri şola açılırdı ve ba'dül taḫkīk bī-günāhı şađdaki qapuya ve günahkārı şoldaki qapuya sevq itdürirlerdi mücrimandan bir şahş şol kapuya sürülürken hüccāca eyitdi: Eyyühe'l-emīn peyğamber 'aleyhisselam المستشار مئتمن buyurmuşdur. İstişāret tarīki üzre senden su'al eylerüm baña kađı qapuya gitmek (K 83a) hayırludur Haccāc-ı zālim bu [64

a İhaşımılık vücūdiyle anı şağ kapuya sevķ ü dalâlet kıldı ve emânete hıyâneti revâ görmedi ve ol derd mend faķır istişâret meymeneti birle tu‘mâ-i şimşir olmağdan halâş buldı. **Bâb-ı Bîst ü Nühüm Der-Haram u Endîşe;** ve bu şıfat mevhumu mütehayyil bir emrūn‘ âķıbetünden fikr eylemekdür ve mümkün olduğı kadar ol ve ğayr umūrda helal ü zelalden ihtirâz göstermekdür ve bu haşlet erbâb-ı hükmdde ve fermân şâhiblerinde hūbraķ bir haşletdür. Efrâsiyab'ın kelimâtundandır her kim hazm zırhını kendü üzerine giyer, keyd-i düşman tırinden emîn olur ve haķıķat-i hazm ırâķ görıcilük ve öñ görıcilükdür; merd-i ‘âķil çün ‘alâmet-i şerr ü fesâd tevehhüm ider fî'l-hâl anuñ tedârik ü telâfisi ardınca olur ve câhil tâ belâ varçasına düşmeyince mütenebbih olmaz. Meselâ çün ‘âķil görür ki bir kimse seng ü âhen birbirine urur, taşavvur eyler ki andan bir âteş zâhir olur ve anuñ tedâriki endîşesine düşer ve nâ-dân âteş ortasına düşer yakmasından haber bulmaz.

Mışra‘

پیش از وقوع حادثه در فکر خویش باش

Bir uluya şordılar ki hazm nedür? Eyitdi: Anuñ aşlı bed-gümânlıķdur, nitekim haberde gelmişdür **(K 83b)**

الحزم سوء الظن ve hakîm buyurur.

Beyt

بدنفس مباش و بدکمان باش

وز فتنه و مکر در امان باش

yine Meşnevî-i Ma‘nevî’de yazar ki:

حزم ان بلشد که ظن بدبری

تا کریزی و شوی از بدبری

ve şol kimse ki anuñ üzre bu şıfat ğalebe ide her âyine mevķi‘ havâdişden hücüm nevâib zuhūr itmedin fikr-i şâip қаpağından bir muhķem sedd ü âfât vaķâi‘ şudur bulmadın re‘yi rüşen birle yavlaķ⁴⁷⁹ bend eyler ve ebnâ-i rüzgâr muşâhibetine i‘timâd itmeyüp muvâfaķat ihvânından ziyâdeliķ üzre bir vaķı‘ acıķ [**İ 65b**] alıķor ve kendü mâ-fi‘z- zamîri üzre kimseye ittilâ‘ a mecâl virmez tâ müfsidler şerâretinden ve hâsidler vaķı‘ atından selâmetde қala.

Қıı‘ a

هر کس که امان دین و دنیا طلبید

بی بدرقه حزم بمنزل نرسید

⁴⁷⁹ yavlaķ: ziyâde İ

ایینه فکر را بزن صیقل حزم
تا روی مراد اندران بتوان دید

İmām İbrāhīm evvel kerret ki şāhibü'l-da' va Ebū Müslīm'i Ḥorāsān'a gönderdi. Āhir vaşıyyeti bu oldu ki eger dilersen ki da' vetüñ kelimesi mütemeşşī ola ve senüñ müḥimmüñ bir mūcib-i dil-ḥāh önünden ber-taraf ola her neden saña āşufteliḳ ve gönülüne niḫmet irişür; anuñ helākına say' i eyle. Selāṭin-i cihāndār ḥazmından biri oldur ki her ne üzre ki bed-gümān olalar anı önünden (K 84a) suvaralar.

Beyt

از هر که دلت کرانه کیرد
اورا سبک از میانه بر دار

Ve Selāmī tāriḫinde yazar ki çün esfār bin şiruya Re'y şehri kaçdına semnāne nüzül eyledi anı anuñ üzre dutdılar ki Ebū Ca'fer Semnānī'yi helāk eyleye. Ebū Ca'fer ḳorḳdı. Bir muḥkem ḳal'āsı varıdı aña müteḥaşşış oldu ve çün esfār Re'y vilāyetini ḥavza-i teshīre getürdi. Deylemī ağır sipāh ile ḳal'āyı merḳūm üzerine irsāl ḳıldı. Bir vechle ol ḳal'ānuñ fethi müyesser olmadı. Āhirü'l-emr Deylemī bir 'āḳıl kimseyi ara yerde vasıṭa idindi tā anuñla Ebū Ca'fer mābeyninde tarḫ-ı şulḫ bıraḳdı ve te'īd-i şulḫa maşlahat anı gördüler ki Ebū Ca'fer Deylemī'yi ḳal'āya getürde ve ziyāfet eyleye Ebū Ca'fer Deylemī niyyetine bir ziyāfet ḳayırdı⁴⁸⁰ ve Deylemī'yi ziyāfete da'vet ḳıldı. Ol daḫi serān-ı leşker dilīrān-ı sipāh ü' asker birle muvāza'a ḳıldı ki çün anlar ile ḳal'āya gireler. Cümlesi ittifaḳ ile Ebū Ca'fer'i ḳatlı ideler çün Deylemī ḫişār ḳapusına irdi. Ebū Ca'fer [İ 66a] ḫükm eyledi ki: Deylemī tenhāca ḫişāra gire ve 'askeri ṭaşrada ḳāla. Deylemī ḫurdeyi duydı ve kendü kendüye bu beyti oḳudı:

تاتودل در بندجان داری و جان در بندتن
که مراد چولش یابی در کنار خویشین

(K 84b)

didı ve ḳal'āya girdi ve Ebū Ca'fer'i bir ḳaşr içinde nıḳris zaḫmetinden ḫarekete mecālī yoḡ idi ve ol cārṭāḳ bī-çāre ṭaşra ḫadeḳ ü şaḫrāya mülāyık⁴⁸¹ idi. Deylemī iḳerü ḡurfeye ṭaleb⁴⁸² ḳıldılar ve çün iḳerü girdi her nev'eden niçe zamān arada mükāleme eylediler ve ol mükāleme vü müzākere eşnāsında Deylemī Ebū

⁴⁸⁰ ḳayırdı: ḫāzır itdi İ

⁴⁸¹ mülāyık: nāzır İ

⁴⁸² ṭaleb: da'vet

Ca'fer'e eyitdi: H̄alvet eyle t̄a memleket esrārından saña diyeyim. Ebū Ca'fer daḡi buyurdi: T̄a cümle ḡadm ü ḡaşem ve çāker ü nöker ḡurfeden ṡaşra oldılar. Bir ufaḡ baḡnadan ḡayrı ki ḡavāic müḡeyyā eylerdi ve çün çārtāḡ ḡalvet oldu. Deylemī ḡurfe ḡapıların berkitdi ve ḡançer çeküp Ebū Ca'fer'i helāk itdi.

Beyt

Dün din-i 'āle m serbeser

Bugün oldu lüṡfla zīrvezīr

ve ḡulāmçē ol ḡareket heybetinden bī-ḡūd olup nefes virmege mecālī yoḡ idi, pes Deylemī kendü baldırı çizmesinde olan ipekden ṡoḡunmuş ipleri baldır ḡorumaḡa çıkardı ve ol pencerenüñ birine baḡlayup ṡaşradaki ḡendeḡ kenārına pertāb itdi andan ḡendeḡden ḡūzar idüp kendü leṡkergāhına ḡavuṡdı. Ebū Ca'fer eger ḡazmı umūrun dileyeydi ve ḡaşmıyla ḡālvet itmeyeydi 'adūsı aña fırṡat bulmazdı. (K 85a) ve kendüsi helāklık varṡasına düṡmez idi.

Naṡḡat

Düṡmenüñe dime ḡil sen ḡufte sen

Cān-ı bāba kendüñi ḡör müfte sen

Zorla düṡmen çü bulmaya mecāl

Luṡfla ḡanuñ tevekkür eyler zevāl

[İ 66b]

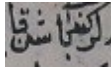
Düṡmanı uğratma herḡiz ḡatuna

Fırṡat arar sa'ī ider āfātuna

Ger gelürse lafila ol yañuna

ḡançer-i ḡūnrīzī buyar ḡānūna

ve aḡbār u āṡārda bunuñ gibi ḡikāyet çoḡdur ki terk-i ḡazm vasıṡasıyla niceler

ḡayırmamıṡlar ve bāb-ı fitne-i düṡmanuñ lāf-ı ḡüzāfı ile kendi üzerine açmıṡlar ve iç ve daṡın yār u yoldaṡın hem daḡi bāṡın berbāt itmıṡlar ve ḡazm-ı iḡtiyāṡsız ḡaṡr-ı meṡītdē 'aṡr-ı medīd ü zamān ba'īd oturanları اتقوا التصيين الذين ظلموا منكم حصته naṡṡ-ı ṡerīf mıṡdāḡınca 'adūlar gelüp anları nā-būd u nā-yedīd ḡılmıṡlar ve eger bir 'āḡil teemmül eyleye bile ki hīç ḡazm ü

ihtiyātdan maḥkum-raḳ ḥiṣār ve hīç mehleke-i ğaflet tehāvünden meḥūf-raḳ cāyī
qarar yoḳdur.

اورا سبک از میانه بر دار
به احتیاط قدم نه دروکه شور و شرست

همین که ابر بیارد چنان تصور کن
که سیل میرسد و خانه تو در گذرست

مباش غافل و از حزم بر کرانه مباش
که حزم تیر بلا ی زمانه راسپرست

کسی که عاقبت اندیش و دوربین باشد
مقررست که باخود همیشه باخبرست

چه باخبر بود از خود نهال دولت تو
علی الدوام بباغ مراد بارورست

(K 85b)

Bāb-ı Si-üm Der-Şecā'at; ve şecā'at ümmehāt-ı fezā'ildendür ve ol bir kuvvet-i mütevassıftur cübñ ü tahavvür ü teḥakküm miyānında⁴⁸³ ان الله يحب الشجاعة
ya'nī Ḥaḳ celle ve 'alā merdum-ı şücā'ı dost dutar. Ḥaberde gelmişdür ki merdum-ı şücā' du'āsını teberrük isterler ki ol kendü perverdigārına eyülük gümānını iledür ve merdum-ı bed-dil kār-zārarda qaçmaḳlıḳ üzre i'timād eyler ve bahādırlar ol varṭada faẓl-ı ذوالمنن üzre tekyih kılurlar ve ḥazret-i risālet penāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem kendü nefsi-i nefisi şecā'atine işāret idüp رزقی تحت رمحي buyurdıkları kār-zār irtikābına [İ 67a] taḥrışdür ve ḥarb u peygār vaḳtinde alāt-ı ceng istima'line kındırmaḳdur.

Ḳıṭ'a

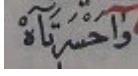
بشجاعت توان گرفت جهان
هر که بد دل بود چه کار کند

و انکه جرات نماید اندر کار

⁴⁸³ "Allah cesareti sever."

خویشتن را بزرگوار کند⁴⁸⁴

Hālid Bin Velīd ki İslām leşkerinde cür'et-i tamām birle ma' rūf u mevşūf idi; hālet-i ihtizār u rihlet vaḳtinde dīde-i devletinden eşk-i ḥasret yaḡdurdı ve eyitdi ve

bunca şaf-ı meşāfda şecā'at gösterdüm ve bunca çarb u ta'n (K 86a) elemine taḥammül kıldı ve hālā döşek yüzinde öliyordum pīrezenler gibi ve çün ecelden çāre yoḡdur gerek idi ki bārī nīk-nāmlıḡ baḡasına cān vireydīm ve şehādet saa' detin şatun alaydum ve hem anuñ kelāmıdır ki ol ki bed-dildür ya' nī ne erdür ne ' avratdur; cān ḥimāyetini kaçmaḡda görür ki ḡayāl-i keç ü taşavvur-ı bāḡıldur. Zīrā ki kuvvet-i ḡamiyyet şevket-i celādet-i mert dendān-ı düşmānan ḡam' ını ḡazar ve za' f ü ters ve süstī vü bed-dil olmaḡlıḡ iden kimse ḡaşmı dilīr itdürür ve bundandır ki bed-dil olanlaruñ ekşeri ve ḡorḡanlar ' alaf-ı şimşīr olurlar ve dīlirān u mubārizān telef olmaḡ vartasından taşra gelürler; belki ekşer zamānda ' avn-i Ḥüdā ile yoldaşlıḡ iden anlardur.

Nazm

هر که بد دل تر بود درکار زار

باشدش جان بیقرار و کار زار⁴⁸⁵

جراتی کن پیش مردان نبرد

تا بر آید نامت از مردان مرد⁴⁸⁶

Selāḡinden birisi vaḡt-i meşāfta bir na'ra urdı; ümerā-i sipāh kendüye eyitdiler: Bu ḡün rüz-ı imtiḡān u ma' reke-yi ḡarab u küre-i merdāndur; ḡālīşden ḡayrı selāmetle taşra gelmez ve şol kimse ki ḡiş dutar ḡöre içinde sālīm ḡalmaz.

Beyt

خوش بود کر محک تجربه آید بمیان

ناسیه روی شود هر که دروغش باشد⁴⁸⁷

merd-i şücā' oldur ki merdi umūr-ı ' iḡam [İ 67b] irtikābı üzre ḡarīş itdüre

⁴⁸⁴ “Dünyayı cesaret ile fethedebilirsin, her kim ki gönlünde kötü duygular besliyorsa hiçbir iş başaramaz. O kişi ki işlerinde cesaret gösterir, kendisini en yüksek noktalara kadar çıkartır.”

⁴⁸⁵ “Her kim ki bu dünyada karamsar olup gönlünde hep olumsuzluklar besler; hep ruhu huzursuz, hayatı huzursuz ve işleri kötü olur.”

⁴⁸⁶ “Büyük ve savaşçı adamların karşısında kendinden cesaret sergile, ancak bu şekilde ismin büyük ve gerçek mertlerin adı üstünde parlayacaktır.”

⁴⁸⁷ “Tecrübe ile sınanmak söz konusu olduğunda, yalan söyleyen kişi yalanını unuttur; böylece tecrübe, sınanma yöntemiyle gerçek ortaya çıkar.”

(K 86b) ve gönlünü eyyām u ālām şedāidi üzre kındura ve medāric-i ‘azamet ü ihtişāma cihet-i terāki için terğīb göstere tā şavlet-i himmeti dükeli āfākda münteşir ola ve şevket-i salţanatı aķşa-i ‘ālemde mīl gibi sāir ve dāir ola.

Nazm

مر انام بايد كه كردد بلند

488 كه از نام كردد كسى ارجمند

بمردى شود ذكر ازاده فاش

489 چو نام نكو هست كوچان مباح

Efrāsiyab kendü leşkerine buyurdı ki ölmege ħarīş oluñuz tā ziyāde dirlik bulasız ve ölmege āmāde olasız; sermāye-i ‘izzet ü devlet alasız ki ulūlūķ iki nesnedür: Ya eyü nām ile olmak ya dost-kām dirlemek. Emīrū'l-mü’minin ‘ilā rađia’llāhu ‘anha kār-zār vaķtinde şaf kenārında dururdı ve her yirde ki düşman artıķ olurdu ol tarafa ururdı ve dilīrāne cenk idüp kendü ħālin kayırmazdı.‘ Askerden biri şordı ki: Ey Emīr!‘ Acep cūr’et gösterirsın ve kendü aĥvāliñ ħıfzında tegāfūl idersin? Emīr eyitdi: Yaķınım vardır ki eger ecel irişmiş ise ķaderden ħazer fāide virmez ve eger ħükm-i fenā vü fevāt dīvān-ı ķazādan şadır olmuş ola baña bu cūr’et ziyān eylemez (K 87a) ve bu bābda iki beyt buyururlar le‘ allī kerremallāhu vechehu

Қıı‘ a-i Fārisī

Şol gün anda olmaya ħükm-i ķazā

Ol gün içre gelmeye tūr-i ķader

[İ 68a]

Gökden ammā çün ķazā ķaldura ser

Fāide ķılmaz o gün aşlā ħazer

ve ħaķıķat budur ki bir kimse ki cāndan geçmeye kār-zār gününde andan iş maşlaĥat geldüġi taķrīrini tevaķķu‘ eylemek olmaz. Getürmişlerdür ki bir vaķitde Ĥabeşe leşkeri Yemen vilāyeti üzre müstevlī oldı ve seyf-i zūl-yezān bi-z-żarure celā gösterüp Nūşīrevān’ı penāh idindi ve andan meded taleb ķıldı. Nūşīrevān buyurdı ki düzdān u‘ ayyārān u fitne ehlinden bir cemā‘ at zindāndan taşra eylediler ve ellerine yaraķ virüp aña hem-rāh eyitdirdiler ve ol düzdān biñ altı yüz merd idi; pes seyf-i zūl-yezān ol miķdar erle bir keştī içine girdi ve çün sāĥile irişüp gemiden taşra (K

488 “Benim adım büyük olsun isterim, ki iyi bir ad insanı onurlandırır.”

489 “Mertlik ve cömertlikle hürlik anlam kazanır, insandan güzel ad kaldıktan sonra canı kalmasa da olur.”

87b) oldılar seyf buyurdu: Tā tamām gemileri şıdılar ve mecmū‘ta‘ āmları yabana döktiler ve eyitdiler: Ey yārān-ı men ušta! Yemen memleketine dāhıl olduk ve düşmānla çarb u hārb itmege geldik ve hālāiki iş arasına girmiş olduk; hālā eyüce teemmül idüñ ki bu vaqıtde ya ğālib olmak gerek ya küşte olmak iktizā eylemişdür didügi cevābla ol gürüh zarūretle cāndan göñül kıaldırdılar ya‘nī cāndan kıa‘t‘-i ümīd idüp meydānda her biri merdāne işe girdiler ve ol azacıķ merd-i meydān كمن فءته قليلته غلبت فءته كثيره بادن الله Habeşe'nüñ bī-şumār leşker-i cerrārı üzre ğalebe eylediler, pes merd-i kār-zār gerekdür ki kendüye hīç kıorķuya yol virmeye; Rüstem destān demişdür ki: Üzerimde eger hezār zaķm ola bī-mārlık döşeginde ölmekden dostrak⁴⁹⁰ dutarum.

Beyt

بنام نیکو کر کشندم رواست

⁴⁹¹مرانام باید که تن مرک راست

Selāfından her kimde cür‘et ü şecā‘at artuķ olmuş ise ve [İ 68b] şedā‘id-i rüzġār taķammülünde ziyāde pāyedārlik göstermiş ise menzil-i maķşūda zūdter irişmişdür ve çehre-i murād kendü ‘azīmeti āyīnesinde göñli murādı üzre görülmüşdür. Getürmüşlerdür ki Ya‘ķüb-ı Leys himmetde yuķardanlık⁴⁹² dutardı ve dā‘iyesi (K 88a) oldu ki Ĥorāsān'ı hāvza-i teşķir ü taşarrufa getüre. Bir ġün rezm ü cenk ‘azīmetini dutmuş idi; ümerā-i leşker bāb-ı bār-ġāha cem‘ oldılar. Ya‘ķüb tamām silāķ giymiş ve ‘azīmet itmiş iken hāber yetişdi ki müneccimler irtifā‘ dutdılar ki hālā tālī‘ vaķt nüķūset üzeredür; āta suvār olmaġı tevaķķufda dutasın ki altı sā‘atden soñra atlanmaķ eyüdü ve tālī‘ murād-ı dil üzre olur didiler. Ya‘ķüb faşl-ı temüzde salāķ ise hemçünān arķası üzerinde dām üstünde tāb-ı āfītābda tā altı sā‘at ayaķ üzre durdı; şol mertebe ki ġüneş hāretine şabrı kıuvvetine ta‘accüp kııldılar çün vaķit irişdi ve tālī‘ mes‘ūd oldu ve bāmda ġeçüp ata süvār oldu bir cemā‘at suāl eylediler ki: Emīr ġüneşde tırmaġa sebep ne idi Ya‘ķüb eyitdi: Ben bir ulu iş önüme almışım ve bu müķimde aña yüz dutmuşum ve nāzıklük ve kāhillük maķşūd hūşülünde ‘azīm hēlal getürür ve ben kendü nefsumi imtiķān eyledüm ki ağır silāķ ile ġüneş ıssılıġuna tākāt getürmege kıudretim var mıdur ve ġördüm ki tākāt getirdüm; bilüñ ki hūşül-ı maķşūd il virdi çün Ya‘ķüb Leys devlet talebinde cehdi tā bu ġāyete ilettdi; āşikāre bildiler bu dereceye ki irişdi andan irişti. Nażm (K 88b)

⁴⁹⁰ dostrak: sevgilü İ

⁴⁹¹ “Ölüp de benden iyi bir ad kalırsa bu ölüme razıyım; çünkü bana iyi bir nam lazım, vücudum zeten ölümcül ve fanidir.”

⁴⁹² yuķardanlık: ‘ālilik İ

شاهد ملکست در عقد کسی کز روی جهد
دست دراغوش با شمشیر و خنجر میکند⁴⁹³

وانکه پار ابر سرناز و تنعم می نهد
کردکارش درجهان سردار و سرور میکند⁴⁹⁴

یادشاهی در چمن دادند کلراز انکه کل
باوجود نازکی از خار پستر میکند⁴⁹⁵

[İ 69a]ve hem Ya'ķūb Leys hikāyetini iderler ki bir vaķt cūvānāndan bir cemā'at oturup le'āif ü zārāifden mabeynlerinde mūkāleme vāķı'olmuş ve henüz mülk talebi hū'atında degül iken ve rāyet-i merdī ve merdānīyesi 'aķlında yoĝ iken aradan biri eyitdi: La'īfraķ libāslar a'las-ı hū'ādur. Bir ĝayrısı eyitdi: La'īfraķ tāclar rūmī taķyelerdür. Biri daĝı eyitdi: Menāzilden gül ü reyhāla 'olaş; bu sitānlar yigrektür. Biri daĝı taķrīr ķıldı ki meşrūbātdan hūmr-ı şāfi muvāfiķterdür ve biri eyitdi ki: Gölgelelerden sāye-i biyd-i sāz-kārterdür ve birisi eyitdi: Muşāhib olmaĝa maħāfil-i cūvānān-ı hūb şūret ü zībā sīret lāyīķterdür; ķün nevbet Ya'ķūb 'a irişdi eyitdiler: Sen daĝı söyle eyitdi: Yegrek libāslar zırhlardur ve yigrek tāclar 'olĝa ve miĝferlerdür ve hoş-terīn menziller ĝarb u ķıtāl ma' rekesidür ve zībā-terin eşribe dūşmanlar ķaynıdır ve la'īfraķ gölgeleler nīzeler sāyeleridür ve zārīf-terīn āvāzlar atlaruñ kişnemesidür ve kerāmī-terīn nedīmān merdān-ı kār-ĝüzār u mubārızān-ı kār-zārdur. Emīrū'l-ı (K 89a) mü'minīn kerremallāhu veche iş'ārında gelmişdür ki: السيف والخنجر ریحاننا افعلى الزجس والاس شرانبا من دم اعداءنا وكاسنا من جمعة الراس ve yine tercümesi budur.

Nazm

کل و ریحان ماتیغست و خنجر
بکار مانیاید نرکس و اس⁴⁹⁶

شراب ماست خون دشمن ما
اساس کله اوبهترین کاس⁴⁹⁷

⁴⁹³ “Mülk ve kudret çabalayarak, kılıç ve hançer ile nikahlanan kişiye şahitlik yapar.”

⁴⁹⁴ “Bu dünyadaki zevkleri ve eğlenceleri ayağının altına alan kişiyi Allah, büyük ve makam sahibi yapar.”

⁴⁹⁵ “Bahçedeki padişahlığı güle verdiler; çünkü gül yumuşak ve kırılğan olmasına rağmen bu işi dikenden daha iyi yapar.”

⁴⁹⁶ “Bizim gülümüz de reyhanımız da kılıç ve hançerdir; güller, çiçekler, nergisler bizim işimize gelmez.”

Tīg ü hançerdür gül ü reyhânımız
Nerhis ü as ile yoğdur kârımız

Cenk güninde hūn-ı düşman bādemüz
Kelle-i düşmandur ammā kāsemüz

Pes talib-i milk olan gerekdür ki nevk-i senān-ı abdār ile şebr evler gibi cān cevherinden ötüri sine-i düşman hāzīnesinde [İ 69b] niğab ura ve şimşir-i zehr-bār ile mānend-i serhenkān-ı ‘ayyar pīşe gevher-i rūh қаşdına dürc-i bedenden haşm bāşını қaldura ve pādīşāh ki kendü dilir ola anuñ leşkerinde cür’et artar ve bī-dil olan pādīşāha ‘ālemgirlik müsellemler olmaz. Neşāih-i mülükde getürmişlerdür ki; bir pīr ki anda ‘aql olmaya,şüyı yoğ çeşme gibidür ve bir cüvān ki anda edeb olmaya, güli yoğ bostān gibidür ve bir dervīş ki anda ma‘rifet olmaya nūri yoğ kör gibidür ve bir şāhib-cemāl ki anda hayā olmaya tuzsuz ta‘ām gibidür ve bir ‘ālim ki anda taqvā olmaya evyānı yoğ at gibidür (K 89b) ve bir tuvānkar ki anuñ lütf u ihsānı yoğ meyvesi yoğ dıraht gibidür ve bir sulţān ki anda‘adl yoğ yağmuru yoğ bulut gibidür ve bir ‘ālemgīr ki anda şecā‘at yoğ sermāyesi yoğ bāzar gibidür. Getürmişlerdür ki selātin-i ‘Arab'dan birinüñ ittifağ bir düşmanla muharebesi düşdi⁴⁹⁸ çün iki leşker şaf-ı meşāf çektiler; ümerā-yı devlet Arab melikine eyitdiler: Ey Melik! Mühimm harb u darb ikiden hālī degül; ya nuşret ya hezimet; eger қаzā ve қader hükmiyle şikest bizüm leşkerümüz tarafına düşerse seni ne yirde bulalum? Eyitdi: Eger ben kaçarsam her kim beni ararsa āferīde-kār ‘azze ismühü ri‘āyetinden maħrūm қalsun likin eger galebe haşmuñ olursa meydānda beni atlar toynağı altında bulasız; ya‘nī ya devlet bāşa ya kuzgun leşe gele demekdür.

Beyt

يا برايم به چرخ كرده
ياشوم زير پا سرافكنده⁴⁹⁹

Getürmişlerdür ki pādīşāh ol harbde bi-z-zat şimşir-ābdār şālup hamle-kār oldı; tā bir vaqte dek ki afitāb-ı ‘ālem tāb nişfü'n-nehāra geldi ve mübārizān gönline harāret galebe idüp susuzluğ dudaqların қurutmuş ve ‘gubār-ı [İ 70a] kār-zār ruhsārelerin bürümüş idi. Hāvāşş-ı ‘Arab gilmānından biri melik ‘aқabinden (K 90a)

⁴⁹⁷ “Düşmanımızın kanı bizim için en iyi şaraptır; kafatası ise şarap içmemiz için en iyi kâse, en iyi kadehtir.”

⁴⁹⁸ düşdi: vāqı‘ oldı İ

⁴⁹⁹ “Ya dönen gökyüzüne çıkacağım ya da ayakların altında ezileceğim.”

zarifle āb yetiřtirdi ve kendüye eyitdi: Ey melik-i teřnesin biraz tevaķķuf buyur řü ięesin eyitdi: Benüm tīg-i ābdārum benden teřneterdür; tā ol ħūn-ı dūřmandan sīrab olmaya Ĥüdā ħaķķı baña daĥi řudan ķanmaķ revā olmaya didi ve bu ‘azīmet-i dürüst ve cü’ret çapük ve cüst sebebiyle ve řecā‘at-ı kāmīl ve celādet-i řāmīl vasītasıyla⁵⁰⁰ Ĥaķ Sübhānehu ve Te‘ālā kendü dūřmeni üzerine aña zafer baĥıřladı.

Beyt

کسی را که ایزد کند یآوری

که یارد که با او کند داوری⁵⁰¹

İskender-i Zülķarneyn'den şordılar ki pādiřāĥ dilīr olmaķ niřānı nedür? Eyitdi: Dilīr olan dūřman miķdārını şormaz ķararını sorar ve elbetde buncıleyin server

Nazm

چو شمشیر هندی بیکرد بدست

بصف اعادی در ارد شکست⁵⁰²

Enūřirevān-ı ‘ādīl cumĥırdan şordı ki řecā‘at nedür? Eyitdi: Göñül ķuvvetidür. Eyitdi: Niçün el ķuvvetidür dimedüm. Eyitdi: Göñülde ķuvvet olsa elde daĥi ķuvvet olmaz ve işitmişdüm ki ‘Arab mübārizlerinden biriniñ za‘f-ı pīri vücūdıyla göñlünde ķuvvet varımış; bir gün atına suvār olmaĥa ķařd eyler suvār olunca iki kimse ki anuñ bazusın dutarlar ve bī-edebāne ta‘na āġāz iderler; ne iř gelür ol kimseden ki **(K 90b)** anı atlandıрмаĥa iki kiři gerek ola. Pīr anuñ kelāmın işitdi ve eyitdi: Evet, iki kimse gerek atlandıрмаĥa ammā hezār nāmdār ve yarar er lāzımdur. Anı atdan yire yıkmaĥa⁵⁰³. Nūřirevān-ı ‘ādīl ol ĥakīmi deryā-dil sözini müsellim dutdı ve buyurdı: Gerçek söyledüñ ki el ķuvveti göñül ķuvvetine tābī‘dür didi.

Beyt

ادمی راقوت قلب از دل است

هر که اورا دل قوی بازو قوی⁵⁰⁴

[**İ 70b**] bir vaķt ki İskender eķālim teřĥīri ‘azīmetine ata suvār olurdu eydürdi; bu meydānda ki ayaķ ķomıřum ve bu müĥim ki önüme dutmuřum dostınan ve dūřmanen elbetde bekā görünürler; anlardan her biriyle ne güne dirilem? Ĥükemā eydürlerdi: Ey Melik! Yigrek emel oldur ki bu ķadrü'l-ımkān dūřman-engizliķ

⁵⁰⁰ řecā‘at-ı kāmīl ve celādet-i řāmīl vasītasıyla -İ

⁵⁰¹ “Allah’ın yardım ettiĥi kulun iři, diĥer kulların eline dūřmez.”

⁵⁰² “Hint kılıcını eline aldıĥında, yenilgiyi dūřmanlara armaĥan eder.”

⁵⁰³ didi -K

⁵⁰⁴ “İnsanların gücü, kuvveti kalbinden gelir; her kimin gönlü güçlüdür, pazusu da güçlüdür.”

itmeyesiz ve hırluğı dostlar üzre revā dutmayasın ve eger düşman kendüden peydā ola aña dağı ihtışāşlıđ ve dil-nüvāzlıđ birle istimālet viresin tā ol dağı bir kavī dostuñ ola ve dostları yevmen-fe-yevmen ‘izzet ü hürmet ile hāş itdüresin tā senüñ dostluđuñdan cidd dünmeyeler. İskender buyurdı ki: Nuşđ u pendī ziyāde idüñ. Eyitdiler: Düşman kārında ğāfil olmayasın; düşman azısa da ve leşker üzre i‘timāt buyurmayasın; leşker çoğısa da ve bir müħim tā kim bir nermlikle ve lütufla huşüle gele **(K 91a)** anda dürüşti ve ğalebelik göstermeyesin ve tā bir iş tāziyāne ile biter, kılıç çekmeyesin. İskender buyurdı: Şāyed ki işim haşmıla muhārebeye ulaşa ol dağı ne keyfiyyetle ħall olmak müyesser olur ve ne nev‘e ikdām lāzımdur? Buyurdılar ki: Ahvāl-i ħarb ikiden ħālī degüldür; ya sen bir kimse üzerine müstevlī olasın ya ol senüñ üzeriñe gele ve eger sen bir kimse ħarbine kaçd idesin gerekdür ki on şart ri‘āyet idesin. Şart-ı evvel lāzımdur ki ħayr-ı maħazdan ğayrı ğaraż olmaya; illā taleb-i dīn-i Hađ ve def-i zalim ve fesād ola. Şart-ı şānī ħazreti‘izzet te‘ālā şānehu ħazretlerine zāhiren ve bāñinen teveccüh buyurmak gerek ve kavlen ve fi‘ilen Hađ yolun tutmak gerek ve ħayr u şadađāta dürüşmek ve ehl-i kulüb ve ehl-i kubürden istimdāden yemn-i himmete irişmek gerek ve her zamānda ve her ħuşuşda Hađ'dan yarlığ talebi üzre dürüşmek [**İ 71a**] gerek ve düşmen mekrinden emīn olmayup dāimül-evkāt alāt-ı cenk ü ħarbile āmāde vÜ ħāzır ve düşman ħarafına nāzır olup şerāit-i ħazm u sū-i zannı tađdīme irişdürmek gerek. Üçüncü şart ħafıyye münħiyān u cāsūsan bir kār idüp tefahħus leşker-i haşm u keyfiyyet-i ħāl ve kemıyyet-i ricāl anlar cānibinde bilinmegi ‘ayn u vācib bilinmek gerek. Dördüncü şart bir leşker ile teveccüh itmek gerek ki cümlesi yek-dil ü yek-zebān olmak gerek **(K 91b)** ki ħazret-i pādışāh ile ittifāk-ı sipāh mücib fetĥ ve nuşret ve sebep-izafer ü kudretdür. Nitekim demişler. Bezirgān dīvān ħuşuşā ađrāba beyinde zārüriyyatdendür. Beşinci şart leşkere va‘d-hā-i ħüb virilmek ve herkesle ħoş dirilmek ve ulu peyvendler ile mustazhir itdirilmek ve mevā‘id-i vefāya irişdürmekdür. Altıncı şart zārüretsiz kendü nefsiyle đarb u ħarba mübāşir olmak gerekmez ki eger şikest olmağlığ yüz gösterürse anuñ tedārik ü telāfisine güci yitmez. Yedinci şart leşker-keşlik tebdīrinde olmağa ve sipeşsālārlıđa bir kimseyi ihtiyār eylemek gerek ki üç şıfat ile mevşūf ola: Evvelā şecā‘ u kavī dil ve anuñla şöhret bulmuş ola ve nīk-nām u āvāze-i tamām peydā itmiş ola⁵⁰⁵ tā andan ters ü hirās kılıb düşmana dostu bir dağı rāyi sāib ü ħiddet-i şākıp ve tebdīr-i rāyı tamām dutmuş ve medāñil ü meħāric cenk bulmuş ola; zīrā yir vardur ki ra‘y u tebdīr

⁵⁰⁵ ve nīk-nām u āvāze-i tamām peydā itmiş ola -İ

şecā' atden yek işe gelür⁵⁰⁶ ve envā' -ı hīle vü hīdā' işe eylemek gerek ki h̄arb u d̄arb deminde h̄ud' a mekrūh degüldür (**K 92a**) müstaḥsendür ve imkān dutar ki hīle vü h̄ud' a düşmana zafer bulmaḡ için halk̄ olmuş ola ki الحرب خدعته bu ma' nāya [71 b] gelür bir daḡi mümāreṣet h̄urūb itmiş ve şāḡib tecārūb olmuş ola ki fevāid tecrūbe bī-ḡadd ü bī-şumārdur. Altıncı şart̄ oldur ki çün bir kimse h̄arb eṣnāsında mübārezetden ve aḡrān u ekfādan mümtāz ü serfirāzlıḡdan dem ura. Yedinci şart̄' atā vu şıla ve şenā vü meḡmedetde ol artırmaḡ gerek belki ol bābda cümleden mübālaḡa göstermek gerek; tā ḡayrılarda daḡi hevādārlıḡa ve cānsipārlıḡa meyl ü muḡabbet zāḡir ola. Dokuzuncı şart̄ ḡafletden ırāḡ olmaḡ gerek ki çok kimselere bu ḡāl vāḡı' olmuş ki zafere ḡarīb olup cenkden bir nefes ḡāfil u ' aḡıl olmuşlar ve ol ḡaflet sebebiyle iş diger gün olmaḡ vāḡı' olmuşdur. Nitekim fī zamānina Ungurus serḡaddinde Fenik semtinde vāḡı' ve urūş sinksuvḡāretine budundan giden ' askere İstolnī Belgrad beyi Ḳara ' Ali beyi yarar deyü serdār eylediler. Felik beyi Ḳorḡut Bey daḡi yarar olmaḡın kendü ḡarafında āḡir kimesne bāş u būḡ olduḡın revā görmeyüp ol eṣnāda küffār-ı ḡaksār h̄ücūm u ılıḡār birle irüşüp bunca kirvedārdan şoñra fetḡ ü nuşret ' asker-i İslām'a ve kesr ü hezīmet küffār-ı ḡākīsāra münḡaşır olup firāra yüz ḡutmuş iken erler buçuk sā' at ḡaflet itmekle tekrār küffār dūzah ḡararı rezm ü cenge iḡāmet idüp (**K 92b**) bir nām eksükligi oldı ki ol diyārda olmuş degül idi ve meşnevī-i şerīfi tercüme üzre iken efāzıl-ı' ulemādan muḡḡiḡ-i esrār-ı İlahī ve müflḡiḡ-i envār-ı nāmütenāḡi bürāder-i cemālī Muḡammed Kemālī ol muḡārebeye şehīd oldı raḡmetu'llāḡi ' aleyh. Onuncı şart̄ eḡer ' ināyet-i Ḥūdā ile leşker-i ḡaşm-ı şikest ola anlar ardınca sürmek ve kimseye tīzliḡ ile dera' ḡab göndermekde yemn görmemişler ki bunca kerre vāḡı' olmuşdur kesr ü hezīmet bulan leşker girü dönüp ol firistādeler üzre urmuşlar ve ḡuvvet bulup mu' āvedet göstermişler ve [İ 72a] bu ḡālib ü maḡrūr olmuş leşkeri maḡlūb ve menkūb itmişler ve eḡer bir kimse senūñ ḡarbūñe gele ve sen daḡi anuñ def' i şadedinde olasın; ol daḡi ikiden ḡālī degüldür anı mu' āvedete ḡāḡatūñ ola ya olmaya eḡer ḡāḡat olursa evlā oldur ki her nev' ile ki mümkün ola anı düşmanlıḡ maḡāmından geçdirmek gerek ve eḡer bu şüret el virmezse şerāiḡ-i cenk ü h̄arb ancileyin ki z̄ikr olunmuş idi. Ri' āyet buyurulmaḡgerek ve eḡer muḡāvemete ḡāḡat olmaya yarar cāsūsān ve dīdebānān iş üzre olmaḡ gerek ve muḡāfazata rāhhā vü derbend hāvistiḡkām kılā' vü iddihār-ı zihāir bābında taḡşirāt itmek gerek ve şulḡ ḡalebinde aḡsen-i vech üzre bezl-i emvāl ü isti' cāl-i ḡıyel u mekāid (**K 93a**) zarūridür ve eḡer düşmenler şulḡ ḡaleb eyleyeler, şulḡden degme ḡālile ıyā eylemek olmaz ve

⁵⁰⁶ gelür: yarar İ

aşlā ve kaṭā sitize vü lühacı önüne almağ gerekmez ki lücāc ma' nā-i mezmūm ve menfurdur ve şulḥ ṭālebi aḥir ü 'ākıbet muẓaffer ü menşūr. İskender bu sözleri kendüye düsturu'l-'amel idüp cenk ü şulḥ bināsını bunuñ üzre ḳodı ve çün şıfat-ı şecā' at erbāb-ı devlete yigrek bir şıfatdur bu bābda söz serḥaddi itnāba iriştı ve bi-ḥamdi'llāhi Te'ālā ki şāhzāde-i cüvān benaḥt pür tedbīr. Bāzuyı kāmķār mu'ādatıyla ve baḥt-ı bīdār [i 72b] musā' adatıyla her ṭarafa ki rāyet-i zafer peykeri müteveccih olur; fetḥ ü nuşretüñ çatal atlası istiḳbāl mevķib-i hümāyūn gösterürler ve her cānibe ki maḳşad-ı himmet-i bülent ve maṭraḥ-ı naẓar-ı niḥmet-i ercümendi⁵⁰⁷ iḳbāl u sa'ādeti ṭarīḳ-i isti'cāl üzre 'azim (K 93b) murāfaḳat u muvāfaḳat-ı Ḥaşem-i 'ālī' alem buyururlar ve 'asakir-i nuşret mü'eşşiri kār-zār güninde āteş gibi ḥamle idicilerdür ve cenk meydānında şebāt u direng yüzinden kūh-ı bürz gibi nam-verdür. Ḥaḳ Sübhānehu ve Te'ālā ḥazretleri zıll-i zelīl 'āṭıfetlerin mülāzemān u sāir bendegān mefāriḳī üzre muḥalled ü müstedām dutup dāimü'd-dehr şayt-i devlet ve semi'a-i sa'ādet ṭırāz-ı milk ü millet ola⁵⁰⁸. **Bāb-ı Si vü Yeküm Der-Ġayret;** ve ğayret bir nesne şaḳlayu dutmaḳdur ki insāna anı şıyānet lāzımdur ve müḥimmāt tedbīrinde ve siyāset te'kīdinde ğayretten lā-buddur ve selāṭine bu şıfatdan hem millet umūrunda ve hem memleket müḥimmātında çāre degüldür ve bu ğayret iki dürlüdü: Ġayret-i dīn ü ğayret-i dünyā ve ikisiniñ de ri'āyeti zārürdür ammā dīn ğayreti oldur ki(K 94a) emr-i ma'rūf u neḫy-i münker temşiyetinde say' göstere ve mülāzimānı [İ 73a] ḥazrete ve kendü memleket ri'āyāsına tā'at ü'ibādete ve me'āşīden vü menāhīden men' eyleye ve ḥadīşde gelmişdür ki her kim bir münker göre ya'nī ol ki şerī'ata muḥālef ola; gerekdür ki aña elile tağyīr vire ya'ni tāziyāne eyleye yāḫūd kılıç ile⁵⁰⁹ ancıleyin ki muḳteẓā-yı şer' ola; bu mertebe ehl-i iḳtidār u iḥtiyār kadar pes eger elile def' itmege güci yitmezse zebānla men' buyura. Evvel naşḥatle eger münzecir olmazsa 'unf ile ve saḥtlıḳ ile söyleye ve bu ehl-i 'alem ü erbāb zühd ü vera' mertebesidür ve eger zebānla men' müyesser olmazsa gönülde anları düşman duta ve bu mertebe 'avāmü'n-nāsdan zu'afā mertebesidür ve ba'z' ulemādan bu ḥadīş tetimesini bu vech üzre getürmişlerdür ki وراء ذلك ليس الاسلام و ya'nī her kim men' eylemekde elile ve dilile 'āciz ola ve gönülle anı düşman dutmaya ol kimseniñ müslümānlıḳdan naşībi olmaya.

⁵⁰⁷ yüz gösterür İ

⁵⁰⁸ emin İ

⁵⁰⁹ ur İ

Қыт'а

نهی منکر بدست باید کرد

ورمیسر نباشد این کار

بزبان منع کن وکر نتوان

دردل خویش میکش انکار⁵¹⁰

ve her bir sulţān ki ĥudūd-ı şer' iķāmetinde ve aĥkām-ı din (**K 94b**) icrāsında dūrişe; nāib-i Ĥaķ u zıllu'llāh olur ve çün pādişāh keşret-i müĥimmāt-ı milki vāsıtasıyla bu emrūñ cüz'iyetine yetişmek müte'azzırdır. Elbetde kendü memleketinde muĥtesibler naşb eylemek gerek ve ola ki muĥtesib İslām'da şulb ola ve ĥamiyyet-i dīn anuñ üzre ġālib ola ve 'iffet ü perĥız-kārılık ve rastı vü diyānet ü tamā'sız olmaķlık şıfatıyla ārāste ola ve her ne iderse taķviyet dīn için eyleye ve ġarāz u riyādan ve devā' i-i nefis ü hevādan ber-ţaraf ola tā anuñ ħavlı göñüllerde yer duta.

Beyt

سخن که ان ز غرض پاک و از طمع حالي ست

اگر بسنک بکويي در و اثر دارد

[**İ 73b**]Getürmişlerdür ki şeyĥ Ebū'l-Muĥsin nūrı ħuddise sırruhunuñ bir 'ādeti varıdı; her gāh ki bir münker gördi ol andan men'iderdi eger ki anda ħatlı-ı ĥūni daĥi olsa meselā bir gün Dicle kenārında taĥāret için giderdi içinde üç küp ħonulmuş bir zevraķ gördi ve her bir küp müĥürlenmiş ve üzerinde laţif yazılmış. Şeyĥ acebe ħıldı ki mübā' iāt u ticāretten bir nesnenüñ ismi laţif ola işitmiş degülüm dedi ve gemiciye eyitdi: Bu küpler içinde nedür? Mellāĥ eyitdi: Sen bir dervişsin küplerde ne işiñ var kendü işüñde ol didi böyle diyicek (**K 95a**) şeyĥüñ anı bilmege şa' fi ziyāde oldı. Gemiciye eyitdi: Elbetde dilerüm ki bu küplerde nedür bilem ve bu ne cinsdür anlayam. Mellāĥ eyitdi: Bu küplerde Mu'tezit Ĥalīfe için gönderilmiş ĥamruñ a' lāsıdur. Şeyĥ baķdı zevraķde bir a' lād künk gördi gemiciye eyitdi: Ol çöpi elüme eyle mellāĥ ĥışma gelüp şākirdine ol çöpü eline vire görelim ne eylese gerek didi. Şākird fermānber-dārılık idüp dikenligi şeyĥün mübārek eline virdi. Şeyĥ daĥi ol küpleri anuñla birer birer ħırdı gemici ħorĥudan ditredi ve feryāt ħaldırdı⁵¹¹ tā cisri Bağdāt zaбіtı Yunus eflāĥ-ı tevābi' ile feryāda yetişdi ve şeyĥi dutup ĥalīfe ħatına

⁵¹⁰ "Kötülük ve günāhları elinle engellemelisin; eğer bu işi yapamıyorsan dilinle ondan men' etmelisin, bunu da yapamıyorsan gönlünde kınamalısın."

⁵¹¹ ħaldırdı: eyledi İ

iletirdi⁵¹² ve mâcerâyı taqrîr kıldı ve mu‘tezid begâyet gayur u cebbâr ve ğazabnañ u sitemkâr ve ekşer siyâseti şemşîr âbdâr ile ider bir cefâkâr ħalîfe idi. Ehl-i Bağdad gördiler ki şeyhi Mu‘tezid kıatına iletirdiler; cümle ħalk ğussalı oldılar ve şeyhüñ kıatl olmasında şekk itmediler; lîkin şeyhi serâyi kıapusından içeri getürdiler. Mu‘tezid berâhinin kürsi üzerinde oturup bir ğürz-i ahenîn elinde dutardı ve kıızıl libâs giymiş idi ki [İ 74a] ol libâs anuñ kıahr u siyâset libâsı olmuş idi ki şeyh üzerine çığardı (K 95b) ve eyitdi: Sen kimsin bunuñ gibi küstaĥlık idersin? Şeyh buyurdi ki muĥtesibim. Ĥalîfe eyitdi: Kimiñ emriyle iĥtisablık idersin eyitdi: Ĥüdâ ve Resül emriyle ğafile eyitdi: Seni muĥtesib kim itmişdür? Şeyh cevâb virdi ki ol kimse ki saña pâdişâĥlık virmişdür baña muĥtesibliĝi ol virmişdür. Mu‘tezid bir sâ‘at bâş aşıĝa kıaldı ve ba‘dü'l-murâķebe bâşın kıaldırdı ve eyitdi: Neden lâzım getürdün sen bu küpleri kırduñ cevâbında didi ki senüñ ĥaķķıñda ve ri‘âyâñ ĥaķķında şefķat eyledüm benim ĥaķķumda ne ĝüne şefķat eyledüñ? Eyitdi: Ancileyin ki bir münkir sen anuñ izâlesinde taķşîrlik iderdüñ anı senden men‘ itdüm ve saña kıyâmetde ki ‘arşâ-i kevn ü mekândur anda giriftâr olmaķdan saña⁵¹³ ĥalâşlık virdüm eyitdi: Ya ra‘iyyet ĥaķķında ne ĝüne eyledüñ? Eyitdi: الناس على دين ملوكهم kıavlince muĥarremâta senüñ irtikâbuñ sebebiyle ĥalk-ı ‘âlem daĝı muĥarremâta dilîr olurlar fe-emmâ çün sen ĥarâmdan giri durasın ĝayrılarıñ baĥâdırılıĝa ĝüçleri olmaz ki ‘amme-i ĥalk şalâĥ u fesâd eylemekte pâdişâĥa tabi‘dür eger pâdişâĥı nehc-i şalâĥ üzerinde görürler ise dükelisi râĥ-ı şalâĥa sâlik olurlar ve ol şevâb pâdişâĥ dîvânına râci‘ olur. (K 96a) Fe-emmâ eger pâdişâĥdan fesâd müşâhede ideler fişķ u fücûra düşerler ve ol vebâl ü zarar pâdişâĥa döner; bu taķdîrce hem senüñ ve hem ra‘iyyetüñ üzre mihrbânluk itmiş olup ĥazret-i ĥaķķıñ ĥoşnûdılıĝından ĝayrı bir ĝarazum yoĝ idi didi ve Mu‘tezid ĥalîfe ĝiryeye başladı ve eyitdi: Bu iş senüñ zîb ü zînetiñdür bundan soñra daĝı bir münkir ki ĝoresin aña taĝyîr viresin ve ĥükm eyledüm ki kimse [İ 75b] seni men‘ eylemeye ve bu söz feĥvâsından ma‘lûmdur ki çün muĥtesib ya‘nî zâbıĥçı ĥaķķânî ola aña ĥiç bir âfet irişmez.

Meşnevî

ان یکی باپیر خود گفتا که من

نهی منکر میکنم اندر زمن⁵¹⁴

⁵¹² iletirdi: getürdi İ

⁵¹³ saña -İ

⁵¹⁴ “Biri dönemin pirine dedi ki: ‘Ben insanları kötülük ve günah işlemekten engelliyorum.’”

ليک می ترسم که از اهل حسد

افتی در روز کار من رسد⁵¹⁵

amma ġayret-i dīn üç nev' dūr: Evvel eşbāh u aqrāna, ikinci kendü hāşlarına, üçünci' umūm u halka nisbet dutar amma ol ki kendü emşāline nisbetden ancılayın olur anlar üzre tefevvuk diler ol mertebede ki hīç kimsenüñ anuñ üzre serfirāzlığı irişmeye hesab u cāh ve devlet ü kudret ve şevket ü haşmet ve iktidār-ı' azamet ü miknet ü ebhet ile dükeliden artuğ ilerü ola ve her āyine bu ġayret zuhūrundan ve bu himmet ü fevzinden küllī işler açılır ve mühimmāt-ı hasebü'l-murat ve yukarı ve ileri gelür (K 96b) ve bu ehl-i himmet haşā' işindendür ki her çend himmet bülendter ola ġayret üzre ġalebe ziyādetler ola. Getürmişlerdür ki evlād-ı selāṭinden biri bir ḥakīme şordı ki ben dilerüm kendü ihvān u aqrānumda bāş olam ve ihtiyār meydānında iktidār çevgānı birle kūy-ı devlet kām baña bu kār esbābından ne nesne ele getürmek gerek ḥakīm eyitdi: Ey Pādişāhzāde! İktisāba hīç ġayret ü ḥamiyyetden yigrek sebep yoğdur.

Meşnevī

کسی کوز غیرت برافراخت تیغ

سرتیغ را بکذر اندز میغ⁵¹⁶

ز غیرت بدست ایدت نام و ننگ

ز غیرت مراد خودارای بچنگ⁵¹⁷

چنین گفت ان مرد بیدار بخت

⁵¹⁸که از غیرت اید بکف تاج و تخت

Amma ġayret ki kendü ḥavāşınadır ancılayın olur ki hāş-ı ḥaramda ' ismet ü' iffet ḥudūdı muḥāfazatında mübālağa göstere ve her nesne ki ol şer' en lāzım olan anları anuñ üzre mu' tāt itdüre tā anuñ bereketi birle āmālī ve ra' iyyet[İ 76a] daḡi şalāḥ⁵¹⁹ ile mevşūf u fesātdandır olalar ve bir ulu vaşıyyetinde kendü ' iffet ḥarīmi perverdelerine⁵²⁰ buyurur.

⁵¹⁵“Yalnız şundan korkuyorum ki, haset ehlinden hayatıma herhangi bir âfet ya da zarar gelir.”

⁵¹⁶“Eğer bir kişi kutsal bir amaç için, istek ve coşku ile kılıç çekerse, onun kılıcının ucu göklerden geçer.”

⁵¹⁷“Gayret ile hem iyi hem kötü adı kendinden geriye bırakabilirsin. Gayret ile ne muradın varsa elde edersin.”

⁵¹⁸“O bahtlı adam şöyle dedi ki: ‘Gayret ile hem taç hem taht kazanırsın.’”

⁵¹⁹ şalāḥ: işlāḥ İ

⁵²⁰ nuş ile İ

Nazm

عصمتیا نرا بمقام جلال

جلوه حرامست مکر باجلال⁵²¹

دیده بهر روی نباید کشاد

پای بهر کوی نباید نهاد⁵²²

این همه افت که بتن میرسد

از نظر توبه شکن میرسد⁵²³

دیده فرو پوش چو در در صدف

تا نشوی تیر بلا راهدف⁵²⁴

(K 97a)

هرکه بجز جفت حلال بود

رخ منماکر همه خالت بود⁵²⁵

Amma ‘umūm-ı halka nisbetle gayret ancıleyin olmak gerekdür ki şol gayret ki haram-i salṭanat muḥazzarātı üzre dutarlar anı müslümānlar ḥaremine nisbetle yerine getüreler ve ḳomıyalar ki dergāh ‘ālem-penāh mülāzemānı ṭarafından ḥāndān-ı merdümāne bed-nāmlıḳ iriše ya kimsenüñ ‘ırz u nāmūsuna yol bula ve müslümānlar günāhı istikṣāfında sa‘y belig göstereler ve kendü memleketi ri‘āyāsı ‘uyubını ‘alā ḳadrü'l-ımkān pūşide dutmağa dermān bulalar; ḥadīşde gelmişdür ki her kim müslümānān ‘aybını örter Ḥüdāyī‘azz ü celle anuñ ‘aybların setr eyler ve rivāyet-i aḥıredür ki anuñ günāhlarını dünyāda vü āḥıretde örtülü dutar ve ḥamiyyet hemān gayretdür gayırdan kendü ḥālī ḥimāyetinde ve kemāl-i gayret oldur ki çün bir kimse anı penāh idinür ol daḥi aña zinhār virüp kendi ḥışn-ı ḥimāyetine getirür mümkün olduḡı deñlü kendü zinhār dādesini zāyi‘ itdürmeye ve ‘Arab'da bu destür meşḥürdur ve ḥālā daḥi Hicāz vilāyetinde [İ 76b]vardur ki (K 97b) çün bir kimse kimsenüñ⁵²⁶ dīvārı sāyesine ya anuñ zılāl-i ḥaymesine gelürdi aña civār virirlerdi kendü zebānıyla zīnhār dilemeksiz ve anı kendü zīnhār dādesi gibi kimsenüñ eline virmezlerdi ve bu kārda çok māl ü çok rüzgār şarf iderlerdi ve ḳanlar dökerlerdi bu

⁵²¹ “Yüksek bir makama gelmiş ismet sahipleri için âdâbına aykırı olan işve ve cilve haramdır.”

⁵²² “Gözünü her yere açmaman lazım (her tarafa bakmaman lazım), her sokağa adım atmaman gerek.”

⁵²³ “Senin vücuduna gelen bu kadar çok âfet ve bela, tövbelerini kırdığın için geliyor.”

⁵²⁴ “Kabuğundaki inci gibi gözünü her şeye bakmaktan kuru, ta ki belalara hedef olmayasın.”

⁵²⁵ “Sana helal olan eşinden başka yüzünü kimseye gösterme; her ne kadar güzellik sahibi olsan da.”

⁵²⁶ kimsenüñ: aḥırin İ

işden vazgeçmezlerdi baştan geçerlerdi ve ba'zın cānavarlar dađi ħaymelerin penāh idünüp ħargāhlarına gelürdi tā bunuñ gibi ħimāyet iderlerdi. Getürmişlerdür ki Beĥrām-ı Ğür ki bir vaķit Nu'mān Münzir'le 'Arab diyārında idi. Nu'mān anı emriyle terbiyet buyurdu; bir gün şikārda bir ahū qaşdın eyledi ve ahūvānuñ heybetinden ürküp her țarafa qaçardı ve Beĥrām ardından çeperdi havā gāyet oldu āhū dađi teşne vü bī-tāķatü ķat ķıldı ve Șay ķabīlesi kenārında bir 'Arab ħaymesine girdi Șabīza nām bir A'rābi anı dutdı ve bir ipile bađladı ve müte'ākıb Beĥrām dađi ħayme ķapusına ĥadengin kemān üzre ķomıř yetiřdi ve bir na'ra urdı ki: Ey řāĥib ĥāne benüm řikārum bunda geldi tiz țařra getür. Kabīza bildi ki ol gelen kimdür eyitdi: Ey süvār-ı zībārun ve ey dilāver-i melek-ĥūy mürüvvetden olmaz ki bu řayd-ı dil-cūy ve bu cānever-i ĥırāsīde-rūy ki bu ħayme-i penāh getürmiş ola girü kimse eline vire ve zatā anı öldüre Beĥrām düriřdi (K 98a) āġāz eyledi Șabīza eyitdi: Sözi uzatma tā bu oķ ki kemān içre dutarsın sīnem üzre urmayasın ve beni öldürmeye sen senüñ dest-i tařarrufuñ gerdin-i āhūya iriřmez ve ol vaķit ki beni öldüresin benim ķabīlem seni bu āhū cüst u cūyından diri ķomazlar kendü cānuñ raĥm eyle ve ser-i āhūdan geç ĥod ki bir tevaķķu' dutarsañ bu esb-i tāzī nijād ki ħaymede bađlı durur muřallā egrü evyānla yoluña olsun aña süvār ol ve kendü [İ 77a] atuñı yedek eyle yoluña var didi. Beĥrām'a bu ħimāyet ĥoř geldi ve atına iltifāt buyurmayup dönüp mevkebine gitdi ve ol günkü tēc-ı salțanat anuñ fark-ı himmeti üzre ķonuldu ve āhālī-i milk-i 'Acem anuñ fermānı řavķını gerden-i iřā'atleri üzre bıraķdılar. Beĥrām-ı Ğür ķabīza řaleb ķıldı ve terbiyet itmesin ĥadd-i mübālaġaya iriřdürdü ve 'Arab'da aña mücīrū'l-ġazelān laķab ķodı ya'nī āhūlara zinhār virüp ħimāyet idici.

Nazm

كسي اكر اري بهز ينهار خویش

نكهدار انداز هءكار خوش

بمرد حمايت از ووا مكير

بمردانه كي كار از ودر پزير

يكي قطره ارد بدر يابناه

ز صدر صدق سازدش تكيه كاه

بصیدتر بیت نامد ارش کند

یکی کو هر شاهوارش کند

elbetde uş bunun ma' nası bu oldı dimek, ādem-i Һayvāna şarf eyle emek (K

98b)

Ya' nī her kim ilticā saña ide

Himmetüñ şarf it yoğa gide

Çatıre şu eyler çü derya-yı penāh

Ol aña eyler

Anca terbiyetle eyler nāmdār

Ki her olur vāre vü vāreşā hevār

SONUÇ

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin adına kaleme alınmış olan Ahlâk - 1 Muhsinî'de ibâdet, duâ, siyâset, adâlet, ihsan, tevâzu ve hayâ gibi kırk ana konu işlenir. İhtiva ettiği sosyal siyasi, ahlâki, ve dîni meselelerle muhtevasının zenginliğini ortaya koyan esere rağbet de bir hayli fazladır. Eserin Türkçe yanında İngilizce ve Urduca olmak üzere birçok dile tercümesi yapılmıştır. Türk edebiyatında 16. asırdan itibaren çevirilerine rastlanılan bu eserin bir tercümesi de, Bosnevî Ömer Efendi tarafından aynı adla adıyla yapılmıştır.

Aslına bağlı kalınarak tercümesi yapılan eser içerik bakımından oldukça zengindir. Mensur bir eser olan Ahlâk-1 Muhsinî'nin içerisindeki şiirlerin hacmi oldukça fazladır ve küçük bir divan oluşturacak sayıdadır. Kırk bölümden oluşan eserde sırasıyla her bir ahlâk kavramı açıklanmıştır. İslâm toplumlarında Kur'ân ve sünnetin insan hayatındaki önemi sebebiyle bablarda öncelikle ayet ve hadislerle yer verilmiştir. Daha sonra Mevlânâ'dan Sâdî'den, Câmî'den alınan şiirler ve alim, hükema hayatlarından aktarılan hikayelerle babların konusu genişletilmiştir.

Ömer Efendi de eseri aslına bağlı kalarak tercüme etmiş, yalnız zaman sıkıntısından dolayı bazı ihmallerin olabileceğini de ifade etmiştir. Böyle bir eserin Farsça bilmeyenlerin de istifadesine sunulması gerektiğini tercümenin giriş kısmında belirtmiştir. Eserde sanatlı usluptan kaçınılmış, bazı kısımlarda oldukça açık ve anlaşılır ifadelerle konular aktarılmıştır. Açık ve anlaşılır bir dille oluşturulan eserde asıl amaç, ahlâkî meziyet ve rezilletlerin insan ve toplum hayatına etkisinin açık ve net bir şekilde ortaya konulmak istenmesidir.

Bu çalışmayla Klasik Türk edebiyatında rağbet görmüş ahlâkî bir eser araştırmacıların ve okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Ayrıca eserde yer alan konular, ahlâkî kavramlar, değerler eğitimi açısından önemli görülmektedir. Ahlâk-1 Muhsinî günümüz araştırmacılarının ve eğitimcilerinin istifade edebileceği mühim bir eserdir.

KAYNAKÇA

Açıkgenç, Alparslan, İslâm Ahlâkı ve İslâm'da Mutluluk Anlayışı, Adıyaman Uluslararası Safvan Bin Muattal ve Ahlak Sempozyumu (Bildiriler Kitabı), Adıyaman 2013.

Albayrak, Nurettin, Enûşirvân, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, 1995.

Altay, Ahmet, Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış, TurkishStudies, 6/3 Summer, 2011.

Altınpay. Hüseyin, Hocasâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B), CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008.

Arpa, Recep, Tâhirü'l Mevlevî'nin Tefsîr-i Hüseyinî Tercümesi'nden Bir Numûne, Usûl, Cilt.1, Sayı:21, İstanbul 2014.

Avçin, Mehmet, Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsinî, TurkishStudies, Volume: 7/2 Bahar, 2012.

Avçin, Mehmet, Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1B-99A) (İnceleme-Metin), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2011.

Avşar, Ziya, Tenkitli Metin neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler, Turkish Studies, Volume:3/6 Kış 2008.

Aycan, İrfan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekaff", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, 1996.

Birişik, Abdulhamit, Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si, İslâmi Araştırmalar Dergisi, Cilt. 17 Sayı.1, 2004.

Boltabayev, Saidbek, Tasavvufî Şahsiyet olarak Hüseyin Vâiz Kâşifi, Uluslararası Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. yy. Medeniyet Merkezi Konya Sempozyumu, Konya 2018.

Bozkurt Nebi, Himaye, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt.18, İstanbul 1998.

Bursalı Mehmet Tâhir, Ahlâk Kitaplarımız (hzl. Saadettin Özdemir, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Isparta, 2009.

Bozkurt, Nahide, "Me'mûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, 2004.

Ceyhan, Adem, On altıncı Asır Osmanlı Alimlerinden Azmî Pir Mehmed Bey ve Divanı, Manisa 2006.

Coşkun, Menderes, Eski Türk Edebiyatı Eğitiminin Sorunları ve Eski Edebiyat Araştırmacısını Bekleyen Çalışmalar, Klasik Türk Edebiyatı Araştırmacılarına Mektuplar (hzl. Sibel Üst), Kesit, İstanbul 2012.

Çağrı, Mustafa, Ahlâk, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt.2, İstanbul, 1989.

Çağrı, Mustafa, Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985.

Çağrı, Mustafa, Gazzali'ye Göre İslâm Ahlâkı, Ensar Neşriyat, İstanbul 1982.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999.

Fayda, Mustafa, Câhiliye, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 7, İstanbul 1993.

İmamoğlu, Ragıp, İyilerin Ahlâkı, Doğu Matbası, Ankara 1965.

İzzeddin, Mevil Y., (çev. Ali Kürşat Turgut), İslâmi Ahlâk ve Çevre, Kelam Araştırmaları, Cilt.10 Sayı. 2, 2012, s.321.

Karaismailoğlu, Adnan, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 19, 1999.

Kaya, Mahmut, “Aristo”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 1991.

Kaya, Mahmut, “Sokrat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, 2009.

Koca, Suat, Ahlak Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 2016.

Konukçu, Enver, “Behrâm-ı Gûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992.

Koyuncu, Fatih, Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 8 Sayı.41, Samsun 2015.

Koyuncu Fatih, Azmi Pîr Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i(İnceleme- Tenkidli Metin), MCBÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2016.

Levend, Agâh Sırrı, Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız, TDAY, Belleten, Ankara, 1963.

Levend, Âgâh Sırrı, Siyaset-nameler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Cilt.10, 1962.

Özaydın, Abdülkerim, Arap, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt.3, İstanbul 1991.

Özaydın, Abdülkerim, “Sencer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009.

Özaydın, Abdülkerim, “Amr b. Leys”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 1991.

Öztürk, Mürsel, Farsça Dilbilgisi, Murat Kitabevi, Ankara, 2007.

Saffar, Erdoğan Merçil, “Ya'küb b. Leys”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008.

Sucu, Nurgül, Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 19, 2006.

Şahinoğlu, M. Nazif, Ahlâk-ı Muhsinî, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 2 İstanbul 1989.

Toprak, Sermin, Hadîs Literatüründe Kitâbü'l-Ahlâklar, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Türk Dil Kurumu Yayınları, Y e n i T a r a m a S ö z l ü ğ ü (haz. Cem Dilçin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.

Ünver, İsmail, Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler, Turkish Studies Volume 3/6, Fall 2008.

Ünver, İsmail, “İskender”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, 2000..

Ünver, Mustafa, "Kur'an'da Yaratma Konulu Bir Kavram: 'Haleqa'," İslâmî Araştırmalar 15:4, Ankara 2002.

Yazıcı, Tahsin, “Efrâsiyâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, 1994.

Yazıcı, Tahsin, Erdeşîr, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, 1995.

Yazıcı, Tahsin, “Ferîdun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, 1995.

Yeniterzi, Emine, Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 5, Sayı:10, 2007.

Yılmaz, Müslüm, Hâfız Hüseyin El-Kastomonî Et-Tosyavî El-Halvetî'nin Ravzatü's-Şühedâ Adlı Eseri, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 52, Winter 2016.

Zengin, Fethullah, Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.7, Sayı.2, Malatya Güz 2016.